

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ*

ΥΠΟ
ΜΕΓΑ Λ. ΦΑΡΑΝΤΟΥ

2. Ψυχολογία και Θρησκεία (β')

Τὸ ἔργον τοῦ ἐτέρου κορυφαίου μαθητοῦ καὶ συνεργάτου τοῦ Freud Carl Gustav Jung (1875-1961) παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν εἰς ἀφάνειαν καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ διδασκάλου του καὶ μόλις κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας ἤλθεν εἰς τὸ προσκίνησιον τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τοῦ ἔργου ἰδίως τοῦ E. Drewermann ἐν Γερμανία καί, ὡς θεωρητικὴ ὑποδομὴ, διὰ τῆς New-Age-Κινήσεως εἰς ΗΠΑ. Οὗτος κατήγετο ἐξ Ἑλβετίας καὶ ἐξ οἰκογενείας Προτεστάντου Πάστορος, ἦτο δὲ ἤδη πρὸ τῆς γνωριμίας του μετὸν Freud διάσημος ἰατρός· ὅπως δὲ καὶ ὁ Adler, ἠκολούθησεν ἴδιον δρόμον τόσον εἰς τὰς ψυχολογικὰς του ἐρεῦνας, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐναντι τῆς Θρησκείας θέσεις του. Τὴν πρωτοποριακὴν του σταδιοδρομίαν εἰς τὸν χώρον τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους ἔκαμε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς ζωῆς του καὶ μάλιστα μετ' ἐρευνᾶν καὶ ἐμβάθυνσιν εἰς βιώματα καὶ ἐμπειρίας τοῦ *δικοῦ του* ψυχικοῦ βάθους, τὸ ὁποῖον ἀνακαλύπτει εἰς μίαν συγκεκριμένην περιόδον τῆς ζωῆς του (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1913-1918) ὡς «ἐφιαλτικὸ ταξίδι» (*Nachtmeerfahrt*). Ὑπῆρξε πιστὸς εἰς τὸν Θεὸν καὶ παρέμεινε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του: «Ὁ Θεὸς ὑπῆρξε δι' ἐμὲ — ἀναφέρει — ἡ πλέον ἀσφαλὴς καὶ ἄμεσος ἐμπειρία». Αἱ πρῶται του ἐργασίαι μαρτυροῦν, «ὅτι ἤδη τὸ πρῶτον ἐνδιαφέρον του ἐστρέφετο πρὸς τὴν ἐρευνᾶν περιοχῶν τῆς πραγματικότητος, πού ἐκφεύγουν τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας». Ἀναφέρει ὁ ἴδιος: «Τὰ χρόνια, πού παρηκολούθησα τίς μέσα μου εἰκόνες, ὑπῆρξαν τὰ σπουδαιότερα τῆς ζωῆς μου, διότι ἀπεκαλύφθη τὸ οὐσιώδες. Ὅλη μου ἡ μετέπειτα δραστηριότης μου συνίστατο στὸ νὰ ἐπεξεργασθῶ ἐκεῖνο, πού ξεχείλισεν ἐκ τοῦ Ὑποσυνειδήτου καὶ μετ' ἐπλημμύρισε"... Ἡ διεργασία αὕτη συνίστατο στὴν ἐξανατικμιενίκευσιν τῆς προσωπικῆς πορείας κρίσεων καὶ θεραπείας... Ὁ J. ἡσολήθη περαιτέρω ἐντατικῶς μετὰ τὰ κοσμο-εἰδῶλα τῆς Χριστιανικῆς Γνώσεως, τοῦ Μυστικισμοῦ, τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀιχημείας, ἀλλὰ καὶ ἐν γένει μετὰ τὸν μῦθον καὶ τὰ παραμύθια, καὶ

* Συνέχεια τῆς §2. *Ψυχολογία καὶ Θρησκεία*, ἐκ: *Θεολογία* (Γ' 1997), 501 ἔξ.

στοὺς διαφορετικοὺς τούτους κόσμους ἀνεκάλυψεν εἰκόνας, δομὰς καὶ συμβολικὰς μεταλλαγὰς προσώπων, συγγενεῖς πρὸς τὸ δικό του “ἐφιαλτικὸ ταξίδι”. Αὗται κεῖνται ἐν στρώμα βαθύτερον ἢ ἐκεῖνο, πού μέχρι τώρα ὀνομάζετο (προσωπικὸν) Ἄσυνείδητον, καὶ τὸ ὁποῖον, γιὰ τὸν λόγον αὐτόν, χαρακτηρίσεν ὡς “συλλογικὸν Ἄσυνείδητον” — μία σπουδαία, στὴν διαφοροποίησιν ταύτην, ἀνακάλυψις»⁸⁸.

Τὸ «συλλογικὸν Ἄσυνείδητον» (Das kollektive Unbewusste) συνιστᾷ τὴν σπουδαίαν προσωπικὴν συμβολὴν τοῦ Jung εἰς τὴν Ψυχολογίαν τοῦ Βάθους. Τὸ Ἄσυνείδητον διευρύνει ὁ J. εἰς τὸ ἄπειρον, — τοῦτο δηλ. δὲν συνιστᾷ τὸν «χώρον» τῶν περιορισμένων περιεχομένων τῆς Libido τοῦ Freud, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ J. ἀποδίδει, σημειωτέον, εὐρύτατον νόημα. Ὁ J. διακρίνει δύο «στρώματα» τοῦ «ὑπὸ» τὸ Συνείδητον (Ἐγὼ) Ἄσυνείδητου: τὸ «προσωπικὸν» καὶ τὸ «ἀπρόσωπον ἢ ὑπερπροσωπικὸν Ἄσυνείδητον», τὸ ὁποῖον καὶ χαρακτηρίζει ὡς «συλλογικὸν Ἄσυνείδητον», «διότι εἶναι ἀποδεσμευμένον ἐκ τοῦ Προσωπικοῦ καὶ εἶναι ἐντελῶς γενικὸν καὶ διότι τὰ περιεχόμενά του ἀνευρίσκονται παντοῦ, τοῦθ' ὅπερ δὲν συμβαίνει μὲ τὰ προσωπικὰ περιεχόμενα. Τὸ προσωπικὸν Ἄσυνείδητον ἐμπεριέχει ἀπολεσθείσας ἀναμνήσεις, ἀπωθημένας (ἐπιτηδες λησμονηθείσας), ὀδυνηρὰς παραστάσεις, διαφυγούσας (subliminale) παρατηρήσεις, ἤτοι αἰσθητικὰ ἐρεθίσματα, οὐχὶ ὁμῶς ἀρκοῦντως ἰσχυρὰ διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὴν Συνείδησιν, καὶ τέλος ἀνώριμα εἰσέτι διὰ τὴν Συνείδησιν περιεχόμενα. Τοῦτο δὲ ἀντιστοιχεῖ πολλαπλῶς στὶς εἰς τὰ ὄνειρα ἐμφανιζόμενες μορφές τῆς Σκιᾶς». Περὶ δὲ τοῦ «συλλογικοῦ Ἄσυνείδητου» καὶ τῶν «ἀρχετύπων» περιεχομένων του ἀναφέρει ὁ J. τὰ ἀκόλουθα: «Αἱ πρωτογενεῖς εἰκόνες εἶναι οἱ πλέον ἀρχαῖκοι καὶ γενικοὶ παραστατικοὶ τύποι τῆς Ἀνθρωπότητος, ἔνθα καὶ τὰ αἰσθήματα ἐκδηλοῦνται ὡς σκέψις... Οὗτοι ἔχουν μάλιστα κατὰ τὸ ἴδιον, αὐτόνομον ζωὴν,... ὑπάρχει σχετικὴ αὐτοτέλεια τῶν Ἀρχετύπων (Archetypen). Πρὸς τοὺς τύπους τούτους δὲ στρέφεται ἡ libido, ὅταν ἀπαλλαγεῖ ἐκ τῶν “προσωπικῶν-ἀνωρίμων” μορφῶν τῆς, διεισδύουσα στὸ βάθος τοῦ Ἄσυνείδητου καὶ ζωοποιούσα τὸ ἐκεῖ καθεῦδον. Ἐκεῖ ἀνακαλύπτει αὐτὴ τὸν κρυμμένον θησαυρόν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνέκαθεν ἡ Ἀνθρωπότης ἤντλει καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνέγειρε τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς δαίμονάς τῆς καὶ ὅλας τὰς δυνατὰς καὶ βιαίας ἐκεῖνας ιδέας, ἄνευ τῶν ὁποίων παύει ὁ Ἀνθρωπος νὰ εἶναι Ἀνθρωπος»⁸⁹.

88. Christoph Helferich, *Carl Gustav Jung* (ἐν.: Metzler Philosophen Lexikon 403. 404).

89. C. G. Jung, *Über die Psychologie des Unbewussten* (Fischer: 1975, 68.78 ἐξ.). Οἱ ἐν τῷ κειμένῳ ἀριθμοὶ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς σελίδας τοῦ ἔργου τούτου.

Τὸ συλλογικὸν Ἄσυνεϊδῆτον εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ἡ αἰτία ὄλων τῶν νέων ιδεῶν: «Ἡ προέλευσις νέων ιδεῶν γίνεται ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν πρωτογενῶν εἰκόνων, ... αἵτινες ἔχουν ἐγγαχαρχθεῖ στὸν ἀνθρώπινον ἐγκέφαλον ἀπὸ αἰώνων καὶ ὑφίστανται, διὰ τοῦτο, στὸ Ἄσυνεϊδῆτον κάθε Ἀτόμου, χρειάζονται δὲ ὠρισμένας ἀφορμὰς διὰ νὰ ἐμφανισθοῦν ἐκ νέου». Πόθεν προέρχονται αἱ ιδέαι αὗται; — Ἄλλη ἐξήγησις δὲν ὑπάρχει παρὰ ἡ παραδοχὴ, «ὅτι εἶναι αὗται τὸ ἀπόσταγμα διαρκῶς ἐπαναλαμβανομένων ἐμπειριῶν τῆς Ἀνθρωπότητος», καὶ ἀκόμη: «συμπεριφέρονται ἐμπειρικῶς αὗται σὰν *δυνάμεις ἢ τάσεις* πρὸς ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν ἐμπειριῶν» (71).

Μὲ τὰ περὶ συλλογικοῦ Ἄσυνεϊδήτου συνδέει ὁ Jung στενώτατα καὶ τὸ πρόβλημα τῆς *ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ*. Ὁ J. ὁμιλεῖ περὶ Numinose στὸ Ἄσυνεϊδῆτον, περὶ ὑπάρξεως καὶ δράσεως δηλ. μιᾶς μυστηριώδους δυνάμεως, ποὺ προκάλεῖ ἀμφοτέρω: τρόμον καὶ γοητείαν, φυγὴν καὶ νοσταλγίαν, ἀποστροφὴν καὶ ἔλξιν, φρίκην καὶ ἀγάπην κ.λπ., ἥτοι γνωρίσματα, ἀποδιδόμενα ὑπὸ πάσης Θρησκείας εἰς τὸ Θεῖον. Καὶ εἰς τὸν Χριστιανισμόν ἔρχεται π.χ. ὁ Θεὸς μὲ δύο «πρόσωπα»: ὡς προκαλῶν φόβον καὶ τρόμον, καὶ ὡς φιλεύσπλαγχνος καὶ φιλόστοργος, ὡς Θεὸς τιμωρὸς (δικαιοσύνη) καὶ ὡς Θεὸς συγχωρῶν (ἀγάπη). Εἰς τὸ συλλογικὸν Ἄσυνεϊδῆτον ἔγκειται, λοιπόν, ἡ μυστηριώδης ἐκείνη δύναμις, ἥτις ἐγείρει πρὸς ἑαυτὴν εἰς τὰ Ἄτομα — συγχρόνως — φόβον καὶ ἀγάπην, τρόμον καὶ θέλξιν, τὸ γνωστὸν ὡς μυστήριον *tremendum* καὶ *fascinosum*. Ἐκ τῆς διφυοῦς ταύτης πηγῆς ἀναδύονται εἰς τὴν Ἀνθρωπότητα τὰ θετικὰ καὶ τὰ ἀρνητικὰ πνεύματα, οἱ θεοὶ καὶ οἱ δαίμονες. «Αἱ εἰκόνες ἐμπεριέχουν ὄχι μόνον κάθε τι τὸ ὠραῖον καὶ ὑψηλόν, ποὺ ἐσκέφθη καὶ ἠσθάνθη ἡ Ἀνθρωπότης, ἀλλὰ καὶ κάθε τι τὸ ἀπαίσιον καὶ διαβολικόν, ποὺ ἐπιτελοῦν ἀείποτε οἱ Ἄνθρωποι». Τὸ διπλὸν τῶν ἐκδηλώσεων τούτων αἰσθητοποιεῖται ἰδιαιτέρως εἰς τὰ παρατηρούμενα εἰς Ψυχασθενεῖς φαινόμενα τῆς Προβολῆς ἢ Ἐξωστρεφείας (Projektion) καὶ Ὑποβολῆς ἢ Ἐσωστρεφείας (Introjektion), οἵτινες παραφέρονται μεταξύ «θεοποιήσεως ἢ δαιμονοποιήσεως τοῦ ἱατροῦ των» (Projektion) καὶ «μιᾶς γελοίας αὐτοθεοποιήσεως ἢ ἐνὸς ἠθικοῦ αὐτοσπαραγμοῦ» (Introjektion). Ὁ Ψυχασθενὴς «κάμνει τὸν ἄλλον ἢ τὸν ἑαυτὸν τοῦ Θεοῦ ἢ Διάβολου. Ἐδῶ φανερῶνεται ἡ χαρακτηριστικὴ ἐπενέργεια τοῦ Ἀρχετύπου: Οὗτος καταλαμβάνει τὴν Ψυχὴν μὲ τρομακτικὴν βιαιότητα καὶ τὴν ἀναγκάζει σὲ ὑπέρβασιν τῆς ἀνθρωπίνης περιοχῆς. Οὗτος προκαλεῖ ὑπερβολικότητα, φούσκωμα (πληθωρισμόν), ἀθελήσιαν, ψευδαισθήσεις καὶ καταλήψεις ὑπὸ τοῦ Ἀγαθοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ. Ἐδῶ ἔγκειται ἡ αἰτία, διατί οἱ Ἄνθρωποι εἶχον πάντοτε τὴν ἀνάγκην τῶν Δαιμόνων καὶ

οὐδέποτε ἠδύναντο νὰ ζήσουν χωρὶς θεοὺς, μὲ ἐξαιρέσιν ὠρισμένα ἔξυπνα εἶδη τοῦ “δυτικοῦ ἀνθρώπου” τοῦ χθὲς καὶ προχθὲς, τοὺς Ὑπερανθρώπους, τῶν ὁποίων “ὁ Θεὸς εἶναι νεκρὸς”, διότι ἔγιναν οἱ ἴδιοι θεοὶ καὶ μάλιστα τερατώδεις μὲ συμπαγῆ τοιχώματα στὸ κρανίον καὶ κρῦες καρδιές.

Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ εἶναι μία ἀναγκαία ψυχολογικὴ λειτουργία τῆς ἀλόγου φύσεως, *οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσα μὲ τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ*. Τὸ ἐρώτημα τοῦτο οὐδέποτε μπορεῖ νὰ ἀπαντηθεῖ ἢ ἀνθρωπίνῃ Λογικῇ, καὶ οὔτε ὑπάρχουν ἀποδείξεις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, αἱ ὁποῖαι, ἐξ ἄλλου, εἶναι περιτταί. Ἡ ἰδέα περὶ τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς παντοδυνάμου θεοῦ Ὅντος εἶναι πανταχοῦ παρούσα, ἐὰν οὐχὶ συνειδητῶς, πάντως ἀσυνειδήτως, διότι εἶναι αὕτη ἐν Ἀρχέτυπον. Ὑπάρχει κάτι μέσα στὴν Ψυχὴν μας, πὺ ἐχει τρομακτικὴν δύναμιν, — καὶ ἂν αὐτὸ δὲν εἶναι ὁ Θεός, εἶναι τουλάχιστον “ἡ κοιλία”, ὅπως ἀναφέρει ὁ Παῦλος. Θεωρῶ λοιπὸν ὡς σοφώτερον, νὰ ἀναγνωρίσομεν συνειδητῶς τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλοιῶς θὰ ἀναγκασθῶμεν νὰ ἐξυψώσομεν κάτι ἄλλο εἰς θεόν, κατὰ κανόνα δὲ κάτι τὸ πολὺ ἄχρηστον καὶ ἡλίθιον, ὅπως μπορεῖ νὰ ἐπινοεῖ μία “διαφωτισμένη” συνείδησις. Τὸ Λογικὸν μας γνωρίζει ἤδη πρὸ πολλοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν συλλαμβάνεται καὶ οὐδέποτε κατανοεῖται, ὅτι καὶ ὅπως οὗτος ὄντως ὑπάρχει. Ἡ ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ ἐν οὐδέποτε δυνάμενον νὰ ἀπαντηθεῖ ἐρώτημα. Ὅμως ἡ “συμφωνία τῶν ἐθνῶν” (*consensus gentium*) ὁμιλεῖ ἀπὸ αἰῶνων περὶ θεῶν καὶ θὰ ὁμιλεῖ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ὅσον καὶ ἂν εὐρίσκει ὁ Ἄνθρωπος εὐμορφον καὶ τέλειον τὸ Λογικὸν του, τόσον εἶναι βέβαιον, ὅτι εἶναι τοῦτο μία ἐκ τῶν δυνατῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν καὶ ἀνταποκρίνεται σὲ μίαν καὶ μόνην ὄψιν τῶν κοσμικῶν φαινομένων. Πανταχόθεν ὅμως μᾶς περιβάλλει τὸ Ἄλογον (*irracionale*), ἐκεῖνο δηλ. πὺ δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸ Λογικόν. Καὶ τὸ Ἄλογον αὐτὸ εἶναι ὁμοίως μία ψυχικὴ λειτουργία, ἀκριβῶς τὸ συλλογικὸν Ἀσυνείδητον, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ Λογικόν, πὺ εἶναι συνδεδεμένον μὲ τὴν συνείδησιν. Ἡ συνείδησις θὰ πρέπει νὰ ἔχει Λογικὴν, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἀνακαλύψει καί, εἰ δυνατόν, νὰ ἐπιβάλλει κάποιαν τάξιν στὸ χάος τῶν ἀτάκτων ἀτομικῶν περιστατικῶν τοῦ σύμπαντος. Ἐχομεν ἀναλάβει τὴν ἐπαινετὴν καὶ χρήσιμον προσπάθειαν νὰ ἐξολοθρεύσομεν, πάσῃ θυσίᾳ, τὸ χάος τοῦ Ἄλόγου (*irracionale*) μέσα μας καὶ ἔξω ἀπὸ μᾶς, καὶ τὸ κατωρθώσαμεν ἐν πολλοῖς. Τοῦτο μοῦ ἔλεγεν ἓνας ψυχασθενὴς κάποτε: “Γιατρὲ: Ἀπόψε τὴν νύχτα καθάρισα ὄλον τὸν οὐρανὸν μὲ δραστηκὸν ἀπορρυπαντικὸν καὶ πουθενὰ δὲν ἀνεκάλυψα τὸν Θεόν”. Τὸ αὐτὸ περίπου συνέβη καὶ σ’ ἐμᾶς» (72-73).

«Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ταυτιζόμεθα μὲ τὴν Λογικὴν, διότι ὁ Ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον λογικὸς καὶ δὲν πρέπει καὶ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ γίνῃ. Αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ κατανοήσουν ὅλοι οἱ κουλτουριάρηδες. Τὸ Παράλογον δὲν πρέπει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξολοθρευθεῖ. Οἱ θεοὶ δὲν μποροῦν καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποθάνουν. Ὅπως ἀνέφερα, φαίνεται, ὅτι ὑπάρχει στὴν ἀνθρωπίνην Ψυχὴν πάντοτε κάτι σὰν μία ὑπερδύναμις, καὶ ἂν αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ Κοιλία, γιὰ νὰ ὁμιλήσω κατὰ Παῦλον. Μ' αὐτὸ θέλω νὰ ἐκφράσω τὸ γεγονός, ὅτι πάντοτε μία ὁρμὴ ἢ ἓν σύμπλεγμα παραστάσεων συμπυκνώνει εἰς ἑαυτὸ τὴν μεγίστην ποσότητα ψυχικῆς ἐνεργείας καὶ ἐξαναγκάζει τὸ Ἐγὼ νὰ τεθεῖ στὴν ὑπηρεσίαν του». Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς «μονομανίας», ὡς «συσσώρευσις ἐνεργείας» μιᾶς ἀλόγου ὁρμῆς ἐπὶ τοῦ Ἐγὼ καὶ τυφλὸς προσδιορισμὸς αὐτοῦ, ἐκλαμβάνει ὁ ἀφελῆς διαφωτιστὴς ὡς Λογικὴν, — εἶναι ὁμῶς «κατάληψις», δηλ. δαιμονοποιήσις. «Ὁ καθεὶς πιστεύει ὅτι ὁ ἴδιος θέλει καὶ ἐπιλέγει, καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι εἶναι ἤδη κατελημμένος, ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον μας εἶναι ὁ Κύριος, ποὺ ἀπέκτησε τὴν δύναμιν. Τέτοια ἐνδιαφέροντα εἶναι ἓν εἶδος θεῶν, οἵτινες, ἔαν ἀναγνωρισθοῦν ὑπὸ πολλῶν, σχηματίζουν μίαν “Ἐκκλησίαν”, στὴν ὁποίαν συρρέουν τὰ πλήθη τῶν πιστῶν. Τότε γίνεται αὕτη Ὁργάνωσις. Ἐπειδὴ δὲ ἀπειλεῖται αὕτη ἐξ ἀποδιοργανώσεως, ἀντιδρᾷ, μὲ τὸ νὰ θέλει νὰ ἐκδιώξῃ τὸν διάβολον μὲ τὸν Βεεζεβοῦλ» (74).

Τὸ Ἄτομον θὰ πρέπει νὰ μάθει νὰ διαχωρίζῃ «τὸ Ἐγὼ ἐκ τοῦ Μὴ-Ἐγὼ, δηλ. ἐκ τῆς συλλογικῆς ψυχῆς», καὶ νὰ μὴ συγχέῃ Ἐγὼ καὶ Θεόν, «διότι ἐπακολουθοῦν βαρεῖαι ποιναί. Ὅπως ἀναφέρει ὁ ἀρχαῖος Συνέσιος ἢ “πνευματικοποιηθεῖσα ψυχὴ” γίνεται θεὸς ἢ δαίμων καὶ ὑφίσταται ἀκολούθως τὰς θείας τιμωρίας, ἧτοι τὸ κατακρεοῦργημα τοῦ Ζαγρέως, τὸ ὁποῖον ὑπέστη καὶ ὁ Nietzsche στὴν ἀρχὴν τῆς ψυχασθενείας του. Ἡ ἐναντιοδρομία εἶναι ἀκριβῶς ὁ διχασμὸς τῶν ἀντιθέτων ζευγῶν, ποὺ ἀνήκουν στὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ στὸν θεοποιηθέντα Ἄνθρωπον, ὅστις ὀφείλει τὴν πρὸς Θεὸν ὁμοίωσίν του στὴν ὑπέρβασιν τῶν δικῶν του θεῶν» (75).

Ἡ σπουδαιότης τῶν θέσεων τοῦ Jung μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἐπιμείνομεν εἰς τὰ περὶ σχέσεως Ψυχολογίας καὶ Θρησκείας. Ὅπως ἤδη ἐλέχθη, κατ' αὐτὸν «ἐμπεριέχει τὸ Ἄσυνεῖδητον δύο στρώματα, ἧτοι τὸ προσωπικὸν καὶ τὸ συλλογικόν. Τὸ προσωπικὸν φθάνει στὸ τέλος του μὲ τὰς πρωΐμους, παιδικὰς, ἀναμνήσεις του· τὸ δὲ συλλογικὸν Ἄσυνεῖδητον ἐμπεριέχει τὴν προ-νηπιακὴν περιόδον, δηλ. τὰ ὑπολείμματα τῶν προγόνων», ἧτοι «τὰ Ἀρχέτυπα» (78), — «ταῦτα δὲ εἶναι εἰκόνες ἐκ τῆς ζωῆς, τοῦ πόνου καὶ τῆς χαρᾶς τῶν προγόνων καὶ

θέλουν νὰ ἐπανέλθουν στὴν ζωὴν ὡς βίωμα καὶ ὡς πράξις» (81). Τὰ Ἀρχέτυπα ταῦτα εἶναι «ἀναρθρα συμβάντα», ἀποκοτῶν ὁμως «ἀτομικὴν μορφήν στὴν ζωὴν καὶ στὴν πράξιν τοῦ Ἀτόμου», ὅταν τοῦτο, εὐρισκόμενον εἰς ὀριακὰς «ὑπαρξιακὰς» καταστάσεις, ἐπιστρέφει «στὴν προ-νηπιακὴν περίοδον» (Regression) καὶ ἐπιζητεῖ διὰ τῶν «ἀποθεμάτων» ἐκ τῆς ἐμπειρίας τῶν προγόνων νὰ ἐπιλύσει τὰ δικὰ του προσωπικὰ προβλήματα. Εἶναι δηλ. ταῦτα «ἐν εἶδος πρωτο-εμπειρίας τοῦ ψυχικοῦ Μὴ-Ἐγώ, ἐνὸς Ἀπέναντι μέσα μας», ποῦ ἐπιζητεῖ νὰ ἔλθει στὸ φῶς καὶ νὰ βιωθεῖ ἐδῶ-καὶ-τώρα ἀτομικῶς. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ δικαιοῦναι ὁ Jung ὅλα τὰ συστήματα ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων «τὰ περιεχόμενα ἐμφανίζονται ὡς ἀντίθετα πρὸς τὰς δικὰς μας ἀντιλήψεις,... ὅπως τῆς Θεοσοφίας καὶ τῆς Ἀνθρωποσοφίας, μὲ τὰ ὁποῖα ἐκατομμύρια μορφωμένοι ἄνθρωποι ἔχουν ἀσχοληθεῖ», ἀλλὰ «καὶ βιώσει αὐθορμήτως», καθὼς καὶ ἐκεῖνα «τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν τοῦ Βουδδισμού, Ἰνδουισμού, Ταοϊσμοῦ», τῶν Χριστιανῶν Γνωστικῶν «καὶ τοῦ Συγκρητισμοῦ (μείγμα καὶ συνδυασμὸς) τῆς θεοσοφίας» κ.λπ. Τὸ βάθος καὶ τὴν ἀξίαν τῶν συστημάτων τούτων καὶ τοῦ ἐν γένει «ἐθνικοῦ συγκρητισμοῦ» κατεπολέμησε καὶ κατέστρεψεν ὁ ἐκλογικευθεὶς Χριστιανισμὸς, ὅστις ἐπὶ αἰῶνας τώρα διεμόρφωσε καὶ διαποτίζει τὴν συνειδησίμ μας μὲ τὴν ἰδέαν, ὅτι οὐδὲν τὸ ἀληθινὸν ὑπάρχει ἐκτὸς αὐτοῦ, καὶ ὅστις περιώρισε τὸ βάθος καὶ τὸν πλοῦτον τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως εἰς μερικὰ δόγματα καὶ εἰς στατικὰς τυπολατρείας, ἐκλογικεύσας τὴν πίστιν καὶ μεταστρέψας ταύτην εἰς ἰδεολογίαν, διὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐλέγχει τοὺς ὁπαδοὺς του καὶ νὰ καταδιώκει τοὺς αἰρετικούς. Ἔτσι αἱ εἰκόνες τῶν Ἀρχετύπων, αἱ ὁποῖαι ἔρχονται εἰς συγκεκριμένα πρόσωπα ὡς μὴ-λογικὰ ἀτομικὰ βιώματα, ὡς διαισθήσεις, ἐνοράσεις, ὄνειρα, φαντασιώσεις κ.λπ., ἐκλαμβάνονται ὑπὸ τῶν ἐγκεφαλικῶν Ὁρθοδοξιστῶν ὡς μυθικαὶ καὶ ἀπορρίπτονται εἰς τὸν κάλαθον τῆς αἰρέσεως καὶ τῆς εἰδωλολατρείας.

Καὶ ὄντως: Ὁ ἀναγινώσκων τὰ βιβλία τῶν Ὁρθοδοξιστῶν περὶ τῶν ἀρχαίων αἰρέσεων, τῶν Γνωστικῶν κ.λπ., ἀποκομίζει αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δηλ. οἱ αἰρετικοὶ οὗτοι εἶχον μόνον λάθος. Καὶ ὅμως ἀνήκον οὗτοι εἰς τὸν εὐρύτερον χῶρον τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας — ἀκόμη καὶ ὡς περιθωριακαὶ ἰδέαι — καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀπέκοπτεν αὐτοὺς ἐκ τοῦ κορμοῦ της, διότι ἐξέφραζον καὶ οὗτοι ἀπὸ τῆς δικῆς των σκοπιᾶς κάποιαν ὄψιν τῆς δικῆς της ἀληθείας. Ἀργότερον δέ, ὅταν ἐπῆλθεν ἡ ἐκλογικευσις καὶ ἡ συστηματικὴ διάρθρωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τοῦ «Καθολικισμοῦ», κατεδιώκετο κάθε ἀπόκλησις ἐκ τοῦ δογματικοῦ του συστήματος ὡς αἰρετικὴ καὶ ἐτιμωρεῖτο μὲ αὐστηρότητα. Ὁ Jung τάσσεται, λοιπόν, ὑπὲρ τοῦ δικαίου τῶν

ἐθνικῶν, τῶν αἰρετικῶν κ.λπ., οἵτινες ὑπὸ τὴν ἀπηγή καταδίωξιν τοῦ ἐκλογικευθέντος καὶ δογματοποιηθέντος Χριστιανισμοῦ κατέφυγον μὲν εἰς τὰς «κατακόμβας», ἀλλὰ δὲν ἐξηφανίσθησαν τελείως: «Οὔτοι ἐπέζησαν διὰ τῶν χριστιανικῶν αἰώνων καί, μέσῳ τοῦ Μεσαίωνα καὶ τῶν Νέων χρόνων, οὐδέποτε ἀπώλεσαν τελείως τὴν δύναμιν των» (79.80). Παραμένει δὲ ἐκτὸς ἀμφιβολίας, ὅτι πλείσται ὄσαι γνήσιαι καὶ γόνιμοι ιδέαι τῶν ἀρχαίων Γνωστικῶν, αἵτινες ἐκφράζουσι πηγαῖα περιεχόμενα τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως, διεσώθησαν εἰς τὸν ἐλεύθερον θεολογικὸν στοχασμὸν τῆς Ὁρθοδόξου Νηπτικῆς Θεολογίας καὶ τῶν Οἰκουμενικῶν θεολόγων τῆς ὁμοῦ ἐπιβληθεῖς ἀργότερον λογικὸς Ὁρθοδοξισμὸς κατέστρεψε τὸ μυστήριον καὶ τὸ βάθος τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως καὶ ἠρμήνευσε ταύτας πάντοτε εἰς τὰ πλαίσια τοῦ δογματικοῦ του συστήματος.

Ὁ Jung ἐξηγεῖ ὅλα τὰ κακὰ καὶ τὰ ἐγκλήματα τῶν Νεωτέρων χρόνων ἐκ τῆς ἀνόδου καὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ Λογικοῦ καὶ τῆς ἀπορρύψεως τοῦ Παραλόγου (Irrational), ὡς τοῦ μὴ-πραγματικοῦ καὶ μὴ-ἀληθινοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκφράζεται διὰ τῆς *Θρησκείας*, ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ θεωρουμένης. Οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται διαρκῶς εἰς τὴν ιδέαν τοῦ δαιμονικοῦ, τοῦ θείου, τοῦ μαγικοῦ κ.λπ. πότεν ἀντλοῦν, λοιπόν, τὰς ιδέας ταύτας; Εἶναι αὗται «μυθικαί», δηλ. μὴ-πραγματικαί, καὶ διατί τὸ μυθικὸν εἶναι μὴ-ρεαλιστικόν; Ὁ Jung ἀπορρίπτει τὴν ιδέαν, ὅτι τὸ Μυθικὸν εἶναι μὴ-ρεαλιστικόν, — αὕτη εἶναι ἡ ἄποψις τοῦ ρασιοναλισμοῦ —, καὶ δέχεται τοῦτο ὡς ἐκφράζον πραγματικότητα μὲν, ἀλλ' ἄλλου εἶδους, δηλ. μὴ-λογικὴν, πραγματικότητα συλλαμβανομένην μὲ ἄλλην αἴσθησιν, μὲ τὴν διαίσθησιν, τὴν ἐνόρασιν (Intuition) κ.λπ. Τί συνέβη, λοιπόν, κατὰ τοὺς Νεωτέρους χρόνους; Εἰς τί ἐγκείται ἡ ἀνισορροπία των; Καὶ ἡ ἀπάντησις: Εἰς τὴν ἀνοδὸν καὶ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Λογικισμοῦ (Rationalismus) καὶ εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῆς *Θρησκείας* εἰς τὸν κάλαθον τῶν ἀχρήστων, εἰς τὸν χώρον τοῦ μυθικοῦ καὶ τοῦ μὴ-πραγματικοῦ. Ὁ Rationalismus ἰσχυρίσθη, «ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ὑπάρχουν ὄντως, ἀλλ' εἶναι ἀπλάι προβολαί» (Projektionen) ὑποκειμενικῶν βιωμάτων. «Ἡ ἐκμηδένισις καὶ ὁ παραμερισμὸς οὗτος τοῦ *Θρησκευτικοῦ* ἔσχεν ὀλεθρίας συνεπειάς διὰ τὴν ψυχολογίαν τοῦ ἄτομου», ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρων ἐθνῶν. «Ὁ Rationalismus τῆς μοντέρνας ζωῆς, μὲ τὸ νὰ ἐκμηδενίσει τὴν ἀξίαν τοῦ Μὴ-Λογικοῦ (Irrationale), ἀπώθησεν αὐτὸ εἰς τὸ ἄσυνείδητον». Οὕτως ὁμοῦ δὲν ἀπεδυνάμωσεν, ἀλλ' ἐνδυνάμωσεν αὐτό, — «τοῦτο ἐνήργει ἐν αὐτῷ καταστρεπτικῶς καὶ διαρκῶς σὰν μία ἀθεράπευτος ἀσθένεια, τῆς ὁποίας ἡ ρίζα δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαλειφθῆ, διότι εἶναι ἀθέατος». Ἔτσι ἐξηγεῖται «ἡ τρέλλα τοῦ Παραλόγου», ποῦ κατέλαβε «Ἄτομα καὶ Λαούς... μὲ τὰς

φρικαλεότητας τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως», τοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἄλλων πολέμων καὶ τῶν ἀρνητικῶν ἐκδηλώσεων κατὰ τὸν 20ὸν αἰ. «Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἄλλη ἐπιλογή παρὰ νὰ ἀναγνωρισθεῖ τὸ Παράλογον (Irrationale) ὡς μία ἀναγκαία, διότι πάντοτε ὑφίσταται, ψυχικὴ λειτουργία καὶ τὰ περιεχόμενά της ὄχι ὡς συγκεκριμένα (αὐτὸ θὰ ἦτο ὀπισθοδρομησις!), ἀλλ' ὡς ψυχικαὶ ὀντότητες, — ὀντότητες, διότι ἐπενεργοῦν, πὸν σημαίνει: πραγματικότητες. Τὸ συλλογικὸν Ἄσυνεῖδητον ὡς τὸ κατάλοιπον τῆς ἐμπειρίας καὶ συγχρόνως τὸ προηγηθὲν αὐτῆς (Aptiori) εἶναι μία εἰκὼν τοῦ κόσμου, ἀπὸ αἰῶνων διαμορφωθεῖσα» (95-96).

Ὁ Jung δικαίῳναι διὰ πρώτην φοράν, ἐξ ἐπόψεως τῆς ἐπιστήμης, τὸ Χριστιανικὸν περὶ προπατορικῆς ἁμαρτίας δόγμα, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ εἶχε διαβληθεῖ ὡς μυθικὸν καὶ εἶχε περιπέσει εἰς τὴν ἀφάνειαν καὶ τὴν ἀνυποληψίαν. Τὸ συλλογικὸν Ἄσυνεῖδητον ἐμπεριέχει ὄχι μόνον τὰς φωτεινάς, ἀλλὰ καὶ τὰς σκοτεινάς ὀψεις τῆς Ἀνθρωπότητος, — αὐτὸ ἐδῶ εἶναι τὸ «ἁμαρτωλὸν» τῶν προπατόρων ἡμῶν, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀναδύονται αἱ ἰδέαι τοῦ Δαιμονικοῦ. Ἄλλὰ καὶ κάθε Ἄτομον ἔχει «τὸ διαβολικὸν μέσα του... Ὁ Διάβολος εἶναι μία παραλλαγή τοῦ Σκιᾶς-Ἀρχετύπου, δηλ. τῆς ἀπειλητικῆς ὀψεως τοῦ μὴ ἀναγνωριζομένου σκοτεινοῦ ἡμίσεος τοῦ Ἀνθρώπου» (97). Καὶ ἡ διαπίστωσις: «Καταπολεμεῖται τυφλῶς τὸ περὶ Κληρονομικῆς ἁμαρτίας εὐεργετικὸν δόγμα, τὸ ὁποῖον εἶναι, ὅμως, ἀναντιρρήτως ἀληθινὸν» (32).

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας εἰς τὸν Jung εἶναι πολὺ δύσκολος, ἂν ὄχι ἀδύνατος, διότι οὗτος δὲν εἶναι θεολόγος καὶ δὲν ἠσχολήθη ἐνδελεχῶς περὶ τὸν Θεόν. Ὅμως ὑπῆρξε βαθύτατα πιστὸς καὶ ἐθεώρει τὴν ἐμπειρικὴν σχέσιν του μὲ τὸν Θεὸν ὡς τὴν πλέον αὐθεντικὴν καὶ βεβαίαν, — ἐνεσωμάτωσε δὲ τὴν θρησκευτικὴν ἐμπειρίαν του ταύτην εἰς τὸ ὅλον ψυχολογικὸν του σύστημα οὕτως, ὥστε τὰ ὄρια μεταξὺ Ψυχολογίας καὶ Θρησκείας σχεδὸν νὰ ἐξαλειφθοῦν. Διότι ἡ περὶ θεῶν Ἀρχετύπων καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς τοῦ βαθυτάτου Ἀρχετύπου καὶ τῆς πηγῆς ὅλων τῶν ἄλλων Ἀρχετύπων διδασκαλία του ἀποτελεῖ τὸ ἀποκορύφωμα τῶν περὶ συλλογικοῦ Ἄσυνεῖδητου θεωριῶν καὶ τοῦ ἐν γένει ψυχολογικοῦ του συστήματος. Κατ' ἀρχὴν φαίνεται ὅτι ὁ Jung ταυτίζει Θεὸν καὶ τὸ συλλογικὸν Ἄσυνεῖδητον, θεωρῶν τοῦτον ὡς ἐν Ἀρχέτυπον, καὶ δὴ τὸ Ἀρχέτυπον ὅλων τῶν Ἀρχετύπων. Μία τοιαύτη ἄποψις θὰ κατέστρεφε τὴν περὶ Θεοῦ ἐννοίαν, ἥτις θέλει τὸν Θεὸν «ὑπερβατικόν», ἥτοι μῆ-κοσμικόν, καὶ ὑπερκειμένην, δηλ. διάφορον τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, πραγματικότητα, ἀφοῦ θὰ ἐνέτασσε τοῦτον ἐξ ὀλοκλήρου εἰς

τὸν χῶρον τοῦ Ἀνθρωπίνου, καὶ τῆς Ψυχολογίας. ὅπως ἐκφράζει τοῦτον τὸ συλλογικὸν Ἀσυνεϊδήτον. Ὅμως ὁ Jung εἶναι πολὺ προσεκτικός, — ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή του βασίζεται ἐπὶ τῆς ἰουδαιο-χριστιανικῆς παραδόσεως. Αἱ ποικίλαι φράσεις ταυτίσεως Θεοῦ καὶ συλλογικοῦ Ὑποσυνεϊδήτου δὲν ἐξισώνουν Θεὸν καὶ κόσμον, ἀλλ' ἐξαίρουν μᾶλλον τὸ ἐνδο-κοσμικὸν τοῦ Θεοῦ, ἤτοι τὸ ἄμεσον τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐμπειρίαν τῶν Ἀτόμων.

Μία προσεκτικὴ δὲ παρατήρησις τῶν διατυπώσεων τοῦ Jung πείθει, ὅτι οὗτος δὲν θεωρεῖ τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὴν *ιδέαν*, τὴν *εἰκόνα* τοῦ Θεοῦ ὡς ἐν Ἀρχέτυπον. Λέγει: «Ἡ *ιδέα* ἐνδὸς παντοδυνάμου θείου ὄντος εἶναι πανταχοῦ παρούσα, διότι εἶναι *αὐτὴ* ἐν Ἀρχέτυπον» (73). Ὁ Jung ὁμιλεῖ μᾶλλον περὶ ἐγγαράξεως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Ἀνθρώπων τῆς δικῆς του «ιδέας», τοῦ δικοῦ του «Ἀρχέτυπου», καὶ ἡ ἀποψις αὐτῆ δὲν φαίνεται νὰ ἀπέχει ἐκείνης τοῦ Ἰουδαϊο-Χριστιανισμοῦ, καθ' ἣν ὁ Θεὸς ἐποίησε τοὺς Ἀνθρώπους «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν» Ἐαυτοῦ. Ὁ Θεὸς ἐνεχάραξεν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Ἀνθρώπων τὴν δικὴν του «εἰκόνα», μὲ βάσιν τὴν ὁποίαν «παράγουν» οἱ Ἀνθρώποι τὸ Θεῖον. Καὶ ἐπειδὴ ἡ εἰκὼν αὕτη εἶναι διαφορομένη, λόγῳ τῆς Ἀμαρτίας, φῶς καὶ σκότος, παρουσία καὶ ἀπουσία, χαρὰ καὶ πόνος κ.λπ., «παράγουν» οἱ Ἀνθρώποι ἀντιστοιχῶς θεοὺς (ἀγαθοὺς) καὶ δαίμονας (κακοὺς). Παρομοίας ἀπόψεις περὶ *ἐμφύτου* ιδέας ἢ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Ἀνθρώπων ἐκφράζει, ὡς γνωστὸν, εἰς εὐρείαν ἔκτασιν καὶ ἡ Βίβλος, ἥτις πρὸς βεβαίως, ὅτι «τὰ Ἔθνη φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιεῖ», διότι ἔχουν «τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν» (Ρωμ. 2,14) κ.λπ. Εἰς μίαν προσεκτικὴν ἀναφορὰν του διατυπώνει ὁ Jung: «Ὁ Θεὸς ἐποίησεν, ἄνευ τῆς βοηθείας τοῦ Ἀνθρώπου, μίαν ἀφάτως θαυμασίαν καὶ συγχρόνως ἀφαντάστως ἀντιφατικὴν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του εἰκόνα, τὴν ὁποίαν καὶ ἐνέκτισε στὸν Ἀνθρώπον, στὸ Ὑποσυνεϊδήτὸν του, ὡς ἐν Ἀρχέτυπον, ὡς ἐν ἀρχετυπικὸν φῶς, ὅχι γιὰ νὰ μαλλιοτραβιοῦνται οἱ θεολόγοι ἀτελείωτα, ἀλλὰ γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ μὴ-ἐπηρημένος Ἀνθρώπος νὰ θεωρεῖ στὴν γαλήνην τῆς ψυχῆς του μίαν συγγενὴ πρὸς αὐτὸν καὶ πρὸς τὴν ψυχικὴν του ἰδιοσυστασίαν Εἰκόνα, ἐμπεριέχουσαν πᾶν, ὅτι ἀναπαράγει οὗτος περὶ τῶν θεῶν καὶ περὶ τοῦ ψυχικοῦ του βάθους»⁹⁰.

Ὁ Jung φαίνεται, ὅτι δὲν παραμένει ἀπλῶς εἰς τὴν περὶ Θεοῦ *ιδέαν* οὔτε δὲ ψυχολογικοποιεῖ τὸν Θεόν, ἀλλ' ἀποδέχεται τοῦτον καὶ

90. C. G. Jung, *Zur Psychologie östlicher und westlicher Religionen* (ἐν: *Gesammelte Werke Olten-Freiburg*, τ. 11, 661 ἐξ.).

ὡς ἀντικειμενικῶς ὑπάρχοντα, ὡς τὸ «ἐκτὸς τοῦ Ἀνθρώπου» ὄντως ὄν. Ἀναφέρει: «Ἡ ψυχολογικὴ ὑπαρξις εἶναι ὑποκειμενικὴ, ἐφ' ὅσον ἀπαντᾶται μία ἰδέα εἰς ἓν καὶ μόνον Ἄτομον. Ὅμως εἶναι αὕτη ἀντικειμενικὴ, ἐφ' ὅσον δι' ἑνὸς consensus gentium γίνεται ἡ ἰδέα αὕτη ἀποδεκτὴ ὑπὸ μιᾶς μεγαλυτέρας ομάδος... Τὸ Numinose — ἀνεξαρτήτως τῆς αἰτίας του — εἶναι μία προϋπόθεσις τοῦ Ὑποκειμένου, ἀνεξάρτητος τῆς θελήσεώς του. Εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι τόσοσιν ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία ὅσον καὶ τὸ παντοῦ καὶ πάντοτε consensus gentium ἐξηγοῦν, ὅτι ἡ προϋπόθεσις αὕτη θὰ πρέπει ν' ἀποδοθεῖ σὲ μίαν αἰτίαν ἐκτὸς τοῦ Ἀτόμου. Τὸ Numinosum εἶναι ἡ ἰδιότης ἑνὸς ὄρατου ἀντικειμένου ἢ ἡ ἐπίδρασις μιᾶς ἀοράτου παρουσίας, προκαλοῦσης μίαν ἰδιαιτέραν ἀλλοίωσιν στὴν συνείδησιν»⁹¹.

Ὁ Jung εἶδεν εἰς τὴν ἀπώλειαν τῆς γνησίας Θρησκευτικότητος τὴν αἰτίαν τῶν ποικίλων ψυχοσωματικῶν ἀσθενειῶν καὶ ἐχρησιμοποίησεν εὐρέως ταύτην εἰς τὸ ψυχοθεραπευτικόν του ἔργον πρὸς θεραπείαν αὐτῶν. Ἀναφέρει δὲ οὕτως χαρακτηριστικῶς: «Ἀπὸ τριακονταετίας ἔχω πελατεῖαν ἐξ ὅλων τῶν πολιτισμένων Χωρῶν τῆς Γῆς. Ἑκατοντάδες ἀσθενῶν ἔχουν περάσει ἀπὸ τὰ χέρια μου... Μεταξὺ δὲ τῶν ἀσθενῶν μου πέρα τοῦ μέσου τῆς ζωῆς, δηλ. μετὰ τὰ τριάκονταπέντε, οὔτε εἰς ὑπῆρξε, τοῦ ὁποίου τὸ βασικὸν πρόβλημα δὲν ἦτο τὸ τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων. Naί, ὁ καθεὶς πάσχει, σὲ τελικὴν ἀνάλυσιν, διότι ἀπώλεσεν ἐκεῖνο, ποῦ αἱ ζωνταναὶ Θρησκείαι ἔδωκαν στοὺς πιστοὺς των σὲ ὅλους τοὺς αἰῶνας, καὶ οὐδεὶς ἐθεραπεύθη ὄντως, χωρὶς νὰ ἀνεύρει καὶ πάλιν τὴν θρησκευτικὴν του πεποιθήσιν, — τοῦθ' ὅπερ ὅμως οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν συμμετοχὴν σὲ κάποιαν Ὁμολογίαν ἢ Ἐκκλησίαν» (119). «Τὸ πρόβλημα τῆς θεραπείας (τῶν Ψυχοασθενῶν) εἶναι Θρησκευτικὸν πρόβλημα... Ὅ,τι ἡμεῖς ἐκ Χριστιανικῆς πεποιθήσεως συνιστῶμεν πρὸς τὰ ἔξω, τοῦτο θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμόζομεν καὶ πρὸς τὰ μέσα, στὴν θεραπείαν δηλ. τῶν Νευρώσεων» (125)⁹². Ὁ Jung ἀνατρέπει διὰ πρώτην φορὰν ἐξ ἐπόψεως τῆς

91. C. G. Jung, *Psychologie und Religion* (dtv: 1991²), 9-10. Αἱ περαιτέρω σελίδες τοῦ ἔργου τοῦτου παρατίθενται ἐν τῷ κυρίως κειμένῳ.

92. Πρὸβλ. καὶ σ. 120 τοῦ αὐτοῦ ἔργου: «Μοῦ φαίνεται ὅτι, παραλλήλως πρὸς τὴν κατάπτωσιν τῆς Θρησκευτικῆς ζωῆς, ἠυξήθησαν ἐπικινδύνως καὶ αἱ Νευρώσεις. Ὅμως καὶ δὲν ὑπάρχει κάποια στατιστικὴ, ἣτις θὰ ἠδύνατο ν' ἀποδείξει μὲ ἀριθμοὺς τὴν αὔξησιν ταύτην. Ἐν ὅμως γνωρίζω μὲ βεβαιότητα, ὅτι δηλ. γενικῶς ἡ πνευματικὴ κατάστασις τῶν Εὐρωπαίων παρουσιάζει, σχεδὸν παντοῦ, μίαν σοβαρὰν ἑλλειψιν ἰσορροπίας. Ζῶμεν ἀναμφισβητήτως εἰς μίαν ἐποχὴν Ἀνησυχίας, Νευρικότητος, Συγχύσεως καὶ ἀπωλείας τοῦ θεωρητικοῦ προσανατολισμοῦ εἰς μέγιστον βαθμόν». Καὶ ἐν σ. 128: «Ὁ Freud παρεθεώρησε, δυστυχῶς, τελείως τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀνθρωπος οὐδέποτε ἦτο

ἐπιστήμης τὴν παράδοσιν τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ Rationalismus, ἣτις ἐθεώρει εἰς τὴν Θρησκείαν καὶ τὴν Θρησκευτικότητα τῶν Ἀτόμων κάτι τὸ ἄρρωστον καὶ ἐν κατάλοιπον τῆς πρωτογόνου καὶ τῆς μυθικῆς περιόδου τῆς Ἀνθρωπότητος, καὶ προβάλλει, ὅτι ὄχι τὸ Θρησκεύειν, ἀλλὰ τὸ μὴ-Θρησκεύειν, ἢ Ἀθρησκευτικότης, ἀποτελεῖ τὴν πηγὴν καὶ τὴν αἰτίαν τῶν ποικίλων Ψυχασθενειῶν. Οἱ Ἀνθρωποὶ δὲν διαθέτουν χρόνον διὰ τὴν θρησκευτικότητά των: νὰ βυθισθοῦν εἰς τὰ βάθη τοῦ εἶναι των, νὰ κοινωνήσουν μὲ τὸ θεμέλιον τῆς Ζωῆς των, νὰ προσεγγίσουν τὸν «Βυθόν», τὴν «Ἄβυσσον», ἐκ τῆς ὁποίας ἀναδύεται ἢ ὄντως ζωὴ εἰς τὰς ποικίλας ἐκδηλώσεις της, ἀλλὰ ζοῦν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ εἰς τὸ ἐφήμερον, καὶ ἐκλαμβάνουν τὸ ἐπουσιῶδες ὡς τὸ οὐσιῶδες καὶ τὸ σχετικὸν ὡς τὸ ἀπόλυτον, — ἔτσι δὲ ζοῦν εἰς τὴν ἀλλοτριώσιν καὶ εἰς τὴν ἀποξένωσιν, μίαν ζωὴν δηλ. ἀναντίστοιχον καὶ ἀνοικεῖαν πρὸς τὴν οὐσίαν της, μὲ συνέπειαν τὴν ἐξασθένησιν καὶ τὴν παράλυσιν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Τὴν ἀθρησκευτικότητα ταύτην Ἀτόμων καὶ ἐθνῶν ἀποδίδει ὁ J., ἐν μέρει, καὶ εἰς τὸν Aktivismus τῶν νέων Λαῶν τῆς Δύσεως, οἵτινες ὑπερετόνισαν τὴν δρασίαν εἰς βάρος τῆς ψυχικῆς γαλήνης καὶ ἡρεμίας, μὲ συνέπειαν τὰ ἄπειρα ἀρνητικὰ κακὰ εἰς βάρος τῶν Ἀτόμων, τῶν κοινωνιῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς φύσεως.

Ὁ Jung εἶναι εἰς Δυτικὸς διανοούμενος, γνωρίζων καλῶς τὰ περιεχόμενα καὶ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῆς δυτικο-ευρωπαϊκῆς παραδόσεως, — ὁ δικὸς του ὁμως, προσωπικὸς, στοχασμὸς ἀνήκει εἰς τὴν Ἀνατολικὴν παράδοσιν, καὶ μάλιστα ἐκείνην τοῦ βάρους καὶ τῶν

εἰς θέσιν νὰ ἀντισταθεῖ μόνος στὶς δυνάμεις τοῦ Ὑποκόσμου, δηλ. τοῦ Ἀσυνειδήτου, ἀλλ' ἐχρειάζετο πάντοτε μίαν πνευματικὴν βοήθειαν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἐγγυᾶτο ἢ ἐκάστοτε Θρησκεία... Διὸ καὶ εἶναι ὁ Ἰατρὸς πάντοτε συγχρόνως καὶ Ἱερεὺς, καὶ ὁ σωτὴρ τόσο τοῦ σώματος ὅσον καὶ τῆς ψυχῆς, αἱ δὲ Θρησκείαι εἶναι θεραπευτικὰ συστήματα διὰ τὰ παθήματα τῆς ψυχῆς. Τοῦτο ἰσχύει, ὅπως ἰδιαίτερος, δι' ἀμφοτέρων τῶν μεγαλυτέρων Θρησκείων τῆς Ἀνθρωπότητος, τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸν Βουδδισμόν. Στὸν πάσχοντα Ἀνθρώπον δὲν ὠφελεῖ, τί αὐτὸς νομίζει, ἀλλὰ μόνον ἢ ὑπερφυσικῇ, ἀποκεκαλυμμένῃ Ἀλήθειᾳ, ἣτις αἴρει τούτον ἐκ τῆς πασχούσης καταστάσεως». Ὁ Jung διακρίνει τοὺς Ἀνθρώπους, ἐν σχέσει πρὸς «τὴν ἰδιοσυγκρασίαν», εἰς «πνευματικῶν» καὶ εἰς «ὕλιστικῶν» πεποιθήσεων (*Analytische Psychologie: Ziele der Psychotherapie*, ἐν: *Die Psychologie des 20. Jahrhunderts*, ἐκδ. ὑπὸ F. Stalman (1992°), 44). «Πολλὰ Νευρώσεις βασίζονται, πρωτίστως, στὸν λόγον, ὅτι π.χ. αἱ Θρησκευτικαὶ ἀπαιτήσεις τῆς Ψυχῆς, ἐξ αἰτίας τῆς παιδικῆς διαφωτιστικῆς τρέφας, δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν. Ὁ σύγχρονος Ψυχολόγος θὰ πρέπει, ἐπὶ τέλος, νὰ γνωρίζῃ ὅτι δὲν πρόκειται ἐδῶ περὶ δογμάτων καὶ ὁμολογιῶν πίστεως, ἀλλὰ περὶ θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ἀνυπολόγιστου σπουδαιότητος διὰ τὰς ψυχικὰς λειτουργίας» (51).

ὑποστρωμάτων τοῦ Γνωστικισμοῦ, μέρος τῶν ιδεῶν τοῦ ὁποίου ἐκφράζονται τὸ πνεῦμα τῆς θείας ἀποκαλύψεως καὶ διεσώθησαν εἰς τὴν γνησίαν παράδοσιν τῆς Νηπτικῆς Θεολογίας. Ὅπως οἱ Γνωστικοί, ἀλλὰ καὶ οἱ Ὁρθόδοξοι νηπτικοὶ θεολόγοι, ἔτσι καὶ ὁ Jung θεωρεῖ τὸν Θεὸν εἰς τὸ βάθος τοῦ εἶναι καὶ τῆς Ζωῆς, ἤτοι ὡς τὸν Βυθόν, ἐκ τοῦ ὁποίου «ἀναδύονται» πᾶσαι αἱ ἐκδηλώσεις καὶ τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς καὶ συγκεκριμενοποιούνται προσωπικῶς, δηλ. εἰς τὴν ζωὴν τῶν Ἀτομικῶν ὑπάρξεων. Οὕτω κάμνει ὑπέρβασιν τοῦ θεολογικοῦ Supranaturalismus, ὅστις ἐξαίρει τὸ ὑπερβατικὸν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου, καὶ ἀποξενώνει τούτον ἐκ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, καὶ προσεγγίζει τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο τῆς Γραφῆς, ποῦ ἐκφράζεται διὰ χωρίων, ὅπως: «Ἐν Αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν» (Πρξ. 17,28), «Ἐξ Αὐτοῦ καὶ δι' Αὐτοῦ καὶ εἰς Αὐτὸν τὰ πάντα» (Ρωμ. 11,36), «Ὁ Θεός ἐστιν ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν» (Α' Κορ. 12,6), «Ὁ Θεός ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλει καὶ τὸ ἐνεργεῖν» (Φιλιπ. 2,13) κ.λπ. Ἀργότερον ἡ ἰδεολογικὴ Θεολογία παρέστησε τὸν Θεὸν κατὰ τὸ μοντέλλον τῶν Μοναρχῶν καὶ τῶν Πατριαρχῶν, ὡς ὑπερκείμενον τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν εἴδει Τυράννου, καὶ κατέστησε τούτον μισητὸν ὑπὸ τῶν Ἀνθρώπων. Πανθειστικῶν ἐκφράσεων γέμει ἡ γνησία Ὁρθόδοξος θεολογία, τοῦ τύπου: «Ἡ Ψυχὴ βαστάζει τὸν Θεόν, βασταζομένη ὑπ' Αὐτοῦ», ἢ τὸ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης: «Τὸ Θεῖον κατὰ τὸ ἴσον ἐν πᾶσιν ἐστὶ καὶ διὰ πάσης ὡσαύτως διήκει τῆς κτίσεως καὶ οὐδὲν ἂν χωρισθὲν τοῦ ὄντος ἐν τῷ εἶναι μένοι, ἀλλ' ὁμοτίμως ἐκάστου τῶν ὄντων ἢ θεία Φύσις ἐφάπτεται, πάντα τῇ περιεκτικῇ δυνάμει ἐντὸς ἑαυτῆς περιεργουσα»⁹³. Τὴν ὄντολογικὴν διάκρισιν μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου γνωρίζει καλῶς ἡ Ὁρθόδοξος Θεολογία, ἐξαίρουσα εἰς τὸ ἔπακρον τὸ ἀκατάληπτον, ἀπρόσιτον, τὴν ἀπουσίαν, τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ κ.λπ.

Ἐξ ἄλλου ὁ Jung ἀπέρριψε τὸν φιλοσοφικο-θεολογικὸν Historicismus, ὅστις θέλει τὴν Θρησκείαν ὡς μίαν ἐκ τῶν πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἱστορικο-κοινωνικοῦ γίνεσθαι τῶν Λαῶν, ὡς ἀπλοῦν καὶ συγκυριακὸν δηλ. ἐπιφανόμενον, καὶ προέβαλε τὸ Θρησκευτικὸν βάθος ὡς τὸ θεμέλιον καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ζωῆς, καὶ τὸ ἐξ οὗ καὶ εἰς ὃ τὰ πάντα εἰς τὴν ζωὴν τῶν Ἀτόμων καὶ τῶν Ἐθνῶν. Ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην ὁμλεῖ ὁ Jung περὶ Homo Religiosus' ὁ Ἄνθρωπος

93. Μακαρίου Αἰγυπτίου, Ὁμιλ. ΛΓ' (ΒΕΠ 41:310) Γρηγορίου Νύσσης, Πρὸς Ἀρμόδιον, περὶ τοῦ τί τοῦ Χριστιανοῦ ἐπάγγελμα (ἐκδ. Jaeger, VIII, 1:138-139).

φύσει θρησκευεί, ακόμη και ἂν λατρεύει τὰς «σκιάς», τὰ εἰδωλα. τοῦ θεοῦ Ἀρχετύπου ὡς θεοῦ⁹⁴.

Ἄξιον κριτικὴν κατὰ τῆς Θρησκείας εἰς τὸ πνεῦμα ἐκείνης τοῦ διδασκάλου του S. Freud ἤσκησεν ὁ Theodor Reik (1888-1969). βαθύτατα ἐπηρεασθεὶς ὑπὸ τῶν ιδεῶν ἐκείνου εἰς τὰς ψυχο-αναλυτικὰς του ἐρεύνας. Εἶχεν ἀσχοληθεῖ ὁ Freud κυρίως μὲ τὸ θέμα «καταναγκαστικὴ νευρώσις καὶ θρησκευτικὸν τελετουργικόν», ἔστρεψε τώρα ἰδιαίτερος τὴν προσοχὴν του ὁ Reik εἰς τὴν διακριθῶσιν σχέσεων καὶ διαφορῶν μεταξὺ Νευρώσεων καὶ Δόγματος, τῆς Θεωρητικῆς δηλ. ὑποδομῆς καὶ διαρθρώσεως τῶν θρησκευτικῶν συστημάτων, εἰδικώτερον δὲ τῶν δύο καιρίων Χριστιανικῶν Δογμάτων, ἤτοι τοῦ Τριαδολογικοῦ καὶ τοῦ Χριστολογικοῦ⁹⁵. Τὸ Δόγμα ὀρίζει οὗτος ὡς «τὸ τελικόν

94. Ὁ Erich Fromm (*Psychoanalyse und Religion*, ἐν: dtv: 1993⁵, 22-24) ἀξιολογεῖ ὡς ἀκολούθως τὰς περὶ Θρησκείας ἀπόψεις τῶν Jung καὶ Freud. Ὁ Jung «ὀρίζει τὴν Θρησκευτικὴν ἐμπειρίαν ὡς τὴν κατάληψιν ὑπὸ μιᾶς ἐκτὸς ἡμῶν Δυνάμεως, τὴν δὲ ἔννοιαν τοῦ Ἀσυνειδήτου ἐρμηνεύει ὡς ἓν Θρησκευτικὸν μέγεθος... Ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι Δόγμα καὶ Ὀνειρον εἶναι ἀμφότερα Θρησκευτικὰ φαινόμενα, διότι ἀμφότερα εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τῆς καταλήψεως ὑπὸ μιᾶς ἐκτὸς ἡμῶν Δυνάμεως. Δὲν χρειάζεται δὲ νὰ προστεθεῖ ὅτι, κατὰ τὴν λογικὴν τοῦ Jung, θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθεῖ ἡ Πνευματικὴ Ἀσθένεια ὡς ἓν μόνιμον Θρησκευτικὸν φαινόμενον... Ὁ Freud ὀμιλεῖ ἐν ὀνόματι τοῦ Ἡθικοῦ πυρήνος τῆς Θρησκείας καὶ κριτικᾶραι τὰς θεϊστικὰς-ὑπερφυσικὰς ὄψεις τῆς, διότι παρακωλύουν τὴν πλήρη πραγμάτωσιν τῶν ἠθικῶν τούτων σκοπῶν... Διὸ καὶ εἶναι παραπλανητικὸς ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι ὁ Freud ἦτο «κατὰ» τῆς Θρησκείας... Ὁ Freud ἀντιτάσσεται πρὸς τὴν Θρησκείαν ἐν ὀνόματι τῆς Ἠθικῆς, —μία στάσις, ἣτις ἀναμφιβόλως μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ «Θρησκευτικὴ». Ὁ δὲ Jung περιορίζει τὴν Θρησκείαν εἰς ἓν ψυχολογικὸν φαινόμενον καὶ ἐξυψώνει συγχρόνως τὸ Ἀσυνεῖδητον εἰς ἓν θρησκευτικὸν φαινόμενον». Ὁ E. Fromm παρανοεῖ τελείως τὴν Θρησκείαν, ὅταν θεωρεῖ καὶ τὴν ἄνευ Θεοῦ Ἠθικὴν ὡς Θρησκείαν, προκειμένου νὰ δικαιώσει τὸν Freud. Μὲ τὴν λογικὴν ταύτην τοῦ Fromm θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἐνταχθοῦν εἰς τὸν χώρον τῆς Θρησκείας καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ συστήματα τῆς Ἀθείας, τὰ ὁποῖα προσβεβύουν συγχρόνως καὶ κάποια Ἠθικὴν. Πρὸβλ. καί: Micha Brumlik, *C. G. Jung zur Einführung* (Junius: 1993), 80.81: «Στὴν διδασκαλίαν περὶ θεῶν Ἀρχετύπων καὶ τοῦ Ἀρχετύπου τοῦ Θεοῦ τελειοῦται τὸ ἴδιον σύστημα τοῦ Jung. Ὁ Jung ἦτο, σὲ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Freud, βαθέως Θρησκευτὸν, ἡ δὲ προσωπικὴ ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ ἦτο δι' αὐτὸν τὸ μόνον βέβαιον... Ἡ περὶ Θεοῦ εἰκὼν τοῦ Jung ἐβασίζετο ἐπὶ μιᾶς γενικότητος, ἣτοι ἐπὶ τῆς ἰουδαϊο-χριστιανικῆς περὶ Θεοῦ εἰκόνος... Ὁ Ἀνθρωπος, κατὰ Jung, θὰ πρέπει νὰ βλέπει πρὸς μίαν ἀρχετυπικὴν Εἰκόνα, συγγενῆ οὖσαν πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ψυχικὴν οὐσίαν... Στὴν μορφήν τῶν ἀνθρωπίνων θεῶν μέγχι καὶ τῆς μορφῆς τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ ἐπενεργεῖ ἡ θεία αὕτη Εἰκὼν στὸ ἀνθρώπινον Ἀσυνεῖδητον».

95. Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Theodor Reik προβάλλεται, ἐπιλεκτικῶς ἐδῶ, τὸ: *Dogma und Zwangsidee. Eine Psychoanalytische Studie zur Entwicklung der Religion* (Kohlhammer: 1973), ἐπειδὴ ἀσχολεῖται μὲ τὸ Χριστολογικὸν θέμα, ποῦ ἐνδιαφέρει, πρωτί-

προϊόν της Θρησκείας» (123), όταν όδεύει αυτή προς την κατάπτωση και τον έκφυλισμόν. Ἡ Θρησκεία εἰς τὸ ἀρχικόν, πηγαῖον καὶ ζωντανὸν στάδιόν της δὲν ἔχει δόγματα: «Ὁ πρῶτος Χριστιανισμὸς καὶ τὸ ἀρχικὸν Ἰσλὰμ δὲν γνωρίζουν δόγματα» (122). Ἡ θρησκευτικὴ γνησιότης κυριαρχεῖται ἐκ τῆς ζωντανῆς καὶ ἀμέσου σχέσεως πρὸς τὸ Θεῖον διὰ συναισθήματος ἀμέσου ἐξαρτήσεως, πίστεως καὶ προσευχῆς. Ἐδῶ κυριαρχεῖ ἡ ἀμεσότης· μεταξὺ Θεοῦ καὶ πιστοῦ οὐδὲν μεσολαβεῖ· ἡ σχέσις εἶναι ζῶσα κοινωνία καὶ περιχώρησις προσώπων ἐν τῇ ἀγάπῃ. Εἰς ἐν μεταγενέστερον στάδιον ἐκλογικεῖται ἡ Θρησκεία: «ἡ στοχαστικότης καταλαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ αἰσθήματος ἢ ἀπολύτου ἐξαρτήσεως”... Ἡ μετάθεσις τοῦ ψυχικοῦ τόνου ἐκ τοῦ τυφλοῦ, ἀλλ’ ἰσχυροῦ αἰσθήματος στὸ γνωσιοκρατικὸν σημαίνει στὴν Θρησκείαν ἤδη τὴν ἀπαρχὴν τοῦ βουλιάγματος τῆς βεβαιότητος τῆς πίστεως, διότι ἡ πίστις δὲν χρειάζεται λόγους καὶ ἐπιχειρήματα. Κάθε ἀπόδειξις διὰ μιαν πρότασιν πίστεως ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀδυναμίαν της» (123).

Ἡ μετάθεσις τῆς Θρησκείας ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὴν γνῶσιν καὶ εἰς τὸ Δόγμα, καὶ ἐκ τοῦ συναισθήματος εἰς τὴν Λογικὴν καὶ τὴν Θεολογίαν σημαίνει, ὅτι ἐγκαταλείπεται ἡ σχέσις μὲ τὸν Θεόν, ἢ μετ’ αὐτοῦ ἀμεσότης καὶ προσωπικὴ ἐπικοινωνία, καὶ γίνεται ἡ Θρησκεία πίστις εἰς ἀλάθητα Δόγματα, εἰς προτάσεις καὶ ἀρχὰς δηλ., πὺν διεκδικοῦν ὀρθὴν κατάληψιν τοῦ Θεοῦ καὶ διατύπωσιν τῆς οὐσίας καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτοῦ εἰς ἀλαθήτους προτάσεις. Ἐδῶ ἡ Ὁρθοδοξία, ὡς ὀρθολατρεία τοῦ Θεοῦ, διαστρέφεται εἰς Ὁρθοδοξισμόν: εἰς τὴν ἀποδοχὴν «ἀλαθήτων» περὶ τοῦ Θεοῦ προτάσεων, καὶ ἡ Θρησκεία διαστρέφεται εἰς Ἰδεολογίαν. Γνήσιος Ὁρθόδοξος εἶναι δηλ. ἐκεῖνος, πὺν ἀποδέχεται, γνωρίζει καὶ διδάσκει καλῶς τὰ θρησκευτικὰ Δόγματα. Εἶναι προφανές: γνησία θρησκευτικότης εἶναι ἡ βιωματικὴ, ἡ ἔχουσα ἀμεσον σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν, ἐνῶ ἡ δογματικὴ-λογικὴ θρησκευτικότης, ἡ Θεολογία δηλ., εἶναι συγκεκαλυμμένη ἀθεΐα, ὡς οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ μόνον μὲ προτάσεις πίστεως περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸ πνεῦμα τοῦ Ὁρθοδοξισμοῦ διασῶζει ὁ Οἰκουμενισμός. Εἰς τὸν χριστιανικὸν Οἰκουμενισμόν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν διαφορῶν Ὁμολογιῶν προσπαθοῦν ν’ ἀποδείξουν τὴν ὀρθότητα τῶν δικῶν των Δογμάτων, διὰ τὴν ὁποῖαν εἶναι πεπεισμένοι· δι’ αὐτὸ καὶ εἰς τὰ Οἰκουμενικὰ συνέδρια συμμετέχουν ἐκ μέρους τῆς Ὁρθοδοξίας κατ’ ἐξοχὴν συντηρητικοὶ θεολόγοι. Οὗτοι αἰσθάνονται ὡς οἱ μόνοι

ἀρμόδιοι ν' ἀποδείξουν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Ὁρθοδόξου Δόγματος καὶ νὰ προασπίσουν αὐτό.

«Τὸ Δόγμα, λοιπόν, εἶναι τὸ προῖον καταστροφῆς τῆς θρησκευτικῆς πίστεως,... ὁδηγοῦν στὴν κατάρρευσιν τῆς Θρησκείας,... ὡς οὐδεμίαν σχέσιν ἔχον πρὸς τὴν ζωντανὴν θρησκευτικὴν αἴσθησιν». Κατὰ τὴν *δογματικὴν* περιόδον τῆς Θρησκείας ἀπουσιάζει ἡ ζῶσα πρὸς Θεὸν σχέσις καὶ κοινωνία καὶ μεταβάλλεται εἰς «Δόγμα καὶ Τελετουργικόν». «Στὴν θέσιν τῶν θρησκευτικῶν αἰσθημάτων εἰσέρχεται τὸ ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον, ἢ ἔρευνα τῶν Θρησκειῶν» (124).

Ὁ Reik ἀκολουθεῖ πιστῶς τὰς διαπιστώσεις τοῦ Freud εἰς τὰ περὶ Θρησκείας, ὅπως ἀνέπτυξεν οὗτος ταύτας κυρίως εἰς τὸ ἔργον του *Totem und Tabu*, διατυπῶνων τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ ὑπόβαθρον τῆς Θρησκείας εἶναι ἀπλῶς ψυχολογικὸν καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει αὕτη πρὸς τὸν Θεόν, ὡς μίαν *ὑπερβατικὴν καὶ ἀντικειμένην* πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον πραγματικότητα. Βάσιν τῶν θεωριῶν του ἀποτελεῖ ἡ ἀρχικὴ – φροῦδική – σκηνὴ τοῦ φόνου τοῦ Πατρὸς ὑπὸ τῶν Τέκνων του καὶ τὰ συνακόλουθα αὐτῆς. «Ἡ περὶ Θεοῦ ἔννοια προέκυψεν, ὅπως ἀπέδειξεν ὁ Freud, ἐκ τῶν ψυχικῶν ἐκείνων συγκρούσεων, πὸν προεκλήθησαν ἐκ τῶν ἐναντιοδρομῶν αἰσθημάτων τοῦ Υἱοῦ ἐναντι τοῦ πανισχύρου Πατρὸς του. Ἡ ἀνταρσία τοῦ Υἱοῦ, τὸ μέγα ἀρχικὸν γεγονός τοῦ φόνου τοῦ Πατρὸς καὶ αἱ ἐπακολουθήσασαι ψυχικαὶ ἀντιδράσεις τῶν τύπων τῆς συνειδήσεως, τῆς νοσταλγίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ θράσους τοῦ Υἱοῦ, ἀνύψωσαν τὸν Πατέρα τῆς πρωτοεποχῆς εἰς Θεὸν» (82).

Τί εἶναι λοιπόν τὰ Θρησκευτικὰ Δόγματα καί, κατ' ἐξοχὴν, τὰ δύο κύρια τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἤτοι τὸ Τριαδο- καὶ τὸ Χριστολογικόν; – Εἶναι ἡ πάλη πρὸς συμβιβασμὸν ἀντιθέτων γεγονότων καὶ βιωμάτων, πὸν προέκυψαν ἐκ τοῦ πρωτοσυμβάντος τοῦ φόνου τοῦ Πατρὸς ὑπὸ τῶν Υἱῶν του, καὶ ἡ λογικὴ διεργασία τούτων πρὸς πειθῶ καὶ συγκράτησιν τῶν ὁπαδῶν τῆς Θρησκείας ταύτης. Ὁ Reik ἐξηγεῖ ὅλας τὰς διαμάχας τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας περὶ τὰ δόγματα ταῦτα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν. «Τὸ Χριστιανικὸν Δόγμα οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ τὸ λογικὸν κάλυμμα τοῦ προκύψαντος μύθου περὶ τοῦ ἐξεγεροθέντος κατὰ τοῦ Πατρὸς του Υἱοῦ καὶ τιμωρηθέντος μὲ τὸν θάνατον» (109-110).

Τὸ Δόγμα εἶναι, λοιπόν, «προῖον συμβιβασμῶν, ἐπιδιώκον τὴν ἐνοποίησιν καὶ τὴν ἐξισορρόπησιν ἀντιθέσεων» (48), εἰδικώτερον δὲ τὸ Χριστιανικὸν Δόγμα ἐμπεριέχει στοιχεῖα, ὅπως: «τὰς ἀπωθημένας ὁρμὰς τῆς ἀπειθείας καὶ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Υἱοῦ κατὰ τοῦ Πατρὸς του, καθὼς καὶ τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς αὐτὸν» (51). Ἔτσι

τὸ Δόγμα, παρ' ὄλον ὅτι οὐδεμίαν μεταφυσικὴν ἀλήθειαν ἐκφράζει, «περιέχει κάτι τὸ ἀληθινόν, δηλ. μίαν ψυχικὴν πραγματικότητα» (115), — ὅμως ἀποδίδεται εἰς αὐτὸ μεταφυσικὸν περιεχόμενον: «Τὰ Ἀμφίδρομα αἰσθήματα, ποὺ ἐγεννήθησαν εἰς τοὺς Ἀνθρώπους ἐκ τοῦ Πατρικοῦ Συμπλέγματος μετετοπίσθησαν λίαν ἐνωρὶς εἰς αἰσθήματα σχέσεως πρὸς τὴν Θεότητα». Τὸ Χριστολογικὸν Δόγμα ἐκφράζει «τὸν αὐτὸν μῦθον τοῦ Μίθρα, τοῦ Ἀδώνιδος, τοῦ Ἄπτιδος, καὶ ἐκφράζει τὴν ἐξέγερσιν τοῦ Υἱοῦ καὶ τὴν τιμωρίαν του, τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀποστασίας τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς προσπαθείας του νὰ ἀντικαταστήσει τὸν Πατέρα, καθὼς καὶ τὴν νοσταλγίαν τοῦ Πατρὸς καὶ τὴν ἀνάγκην συμφιλιώσεως μετ' αὐτοῦ» (44-45).

Ὅπως ἤδη ἐλέχθη: Ὁ Reik κατανοεῖ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Χριστιανικοῦ Δόγματος ὡς συμβιβασμὸν ἀντιθέτων ψυχικῶν καταστάσεων καὶ βιωμάτων ὁμαδικοῦ περιεχομένου. Εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς νεαρᾶς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας κυριαρχεῖ «ἡ Θρησκεία τοῦ Υἱοῦ», ἣτις ἐκφράζει τὴν ἰδεολογίαν τοῦ Γνωστικισμοῦ, μὲ συνέπειαν «τὸν ὑποβιβασμὸν τοῦ Πατρὸς-Θεοῦ. Ὁ Γιαχβὲ ὑποβιβάζεται σὲ Δημιουργόν, ὅστις ἐποίησε τὸν κόσμον, καὶ ἔτσι νικάται ὑπὸ τοῦ ξένου Θεοῦ, τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ. Στὸ σημεῖον αὐτὸ θὰ πρέπει, λοιπὸν, νὰ ἐντοπίσωμεν τὴν προέλευσιν τοῦ Χριστιανικοῦ Δόγματος», ἥτοι «στὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ» (46.47). Ὅμως ἡ κυριάρχῃς τοῦ Υἱοῦ ἡγεῖρεν ἀντιδραστικά, ψυχικά, αἰσθήματα συμπαθείας πρὸς τὸν ἀδικηθέντα Πατέρα, «τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Πατέρα-Θεόν, τοῦ ὁποίου τὰ δίκαια θὰ ἔπρεπε νὰ παραμείνουν ἀπαρβίαστα». Ἐτσι ἡ ἐπομένη κίνησις τοῦ Χριστιανικοῦ Δόγματος συνίστατο: «Νὰ παραμείνει μὲν ὁ Χριστὸς δίπλα στὸν Πατέρα ἢ καὶ ὑπεράνω τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναγνωρισθῆ ἡ ἰδιαιτερότης τῆς θέσεως τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς» (47). «Τὴν τάσιν ταύτην παρακολουθοῦμεν μὲ ποικίλας ἐναλλαγὰς ἀπὸ τῶν Ἐβιονιτῶν μέχρι τῶν Μοναρχιανῶν», — ὅλοι αὐτοὶ ἀγωνίζονται «μὲ φανατισμὸν ὑπὲρ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς» (48). «Ἡ ἐπαναστατικὴ τάσις ἐστράφη σταδιακῶς κατὰ τοῦ Υἱοῦ, ὅστις ἐπέζητει νὰ καταλάβει τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς» (48). Αἱ περαιτέρω δογματικαὶ προσπάθειαι ἠναλώθησαν εἰς τὴν ἐξομάλυνσιν τῶν ἀντιθέσεων τούτων καὶ τὴν ἐξίσωσιν ἀμφοτέρων, δηλ. Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, εἴτε εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Πατροπασχιτισμοῦ, ὅστις «ταυτίζει τὸν Χριστὸν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ θέλει τὸν Χριστὸν ὡς τὴν φανέρωσιν τοῦ Πατρὸς, ὅστις ἔπαθεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ», εἴτε πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Σαβελλιανισμοῦ, «ὅστις κατανοεῖ τὸν Θεὸν-Πατέρα καὶ τὸν Χριστὸν ὡς φανερώσεις τῆς μιᾶς θείας οὐσίας» (49) κ.λπ., μέχρις ὅτου ἐπῆλθεν ὁ ἱστορικὸς συμβιβασμὸς τοῦ Ὁμοουσίου τοῦ

Υιού πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τῆς ἀπορρίψεως τῶν ὄρων ὁμοιούσιος, ὁμοιος, ἀνόμοιος κ.λπ. (41).

Τὸ Χριστιανικὸν Δόγμα εἶναι συνονθύλευμα καὶ συμφυρμὸς ἀντιθέσεων καὶ συμβιβασμὸς αὐτῶν εἰς ἓν. «Ἡ ἱστορία τοῦ (Χριστολογικῆ) τούτου Δόγματος μαρτυρεῖ τοὺς ἀγῶνας κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ, Ἀπολλιναρισμοῦ, Δοκητισμοῦ, Μονοφυσιτισμοῦ κ.λπ., καὶ συγχρόνως τὸ ὅτι μέρη ὄλων τῶν αἰρέσεων τούτων ἐγίναν ἀποδεκτά... Ὁ δρόμος, τὸν ὁποῖον διήνυσεν ἡ Ἐκκλησία μεταξὺ δύο ἀντιθέτων ἀπόψεων πίστεως», εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ ἐκείνον τῆς Ψυχονευρώσεως. «Ὁ Ψυχασθενῆς καταδιώκει ἓνα νοητικὸν συλλογισμὸν μέχρι τέλους, μέχρις οὗτου προσκρούσει σὲ μίαν ἀπηγορευμένην σκέψιν, ἐναντίον τῆς ὁποίας ἀμύνεται, διὰ νὰ ἐπαναλάβει, ἐν συνεχείᾳ, τὴν αὐτὴν διαδικασίαν πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν» (73). «Ἡ Θρησκεία εἶναι, λοιπόν, ἐν νοητικὸν σύστημα, ἀντίστοιχον πρὸς τὰς ἀπατηλὰς συλλήψεις τῶν Νευρωτικῶν καὶ τῶν Ψυχωτικῶν» (76), «ἢ δὲ Δογματικὴ εἶναι ἢ θεωρητικὴ παράστασις τοῦ συστήματος τούτου» (78). Ἡ μόνη διαφορὰ μεταξὺ Δόγματος καὶ Νευρώσεως ἐγκείται εἰς τὸ ὅτι «τὸ Δόγμα εἶναι συλλογικόν, ψυχικόν, προϊόν, ἐνῶ αἱ καταναγκαστικαὶ ἰδέαι εἶναι ψυχικαὶ ἐκδηλώσεις καθ' ἕκαστον Ἀτόμων» (125). Τὸ Δόγμα εἶναι συνένωσις ἐπὶ τὸ αὐτὸ παραλόγων καὶ ἀντιθέτων ἰδεῶν, μὴ ὑποκειμένον εἰς Λογικὴν κριτικὴν, διὸ καὶ ἡ Θρησκεία προσδίδει εἰς αὐτὸ τὸν χαρακτήρα «Tabu», ὅτι δηλ. ἔχει τοῦτο «τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐκ τοῦ Θεοῦ» (101), καὶ ὅτι τὸ περιεχόμενον του εἶναι «ὑπέρολογον». Ὁ χαρακτήρ τοῦ ὑπερόλογου εἰς τὸ Δόγμα ἔχει ὡς σκοπὸν νὰ καταστήσει τοῦτο «ἀπρόσβλητον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην Λογικὴν» (91).

Ὅπως ἤδη ἐλέχθη: Τὸ Δόγμα σχετίζεται πρὸς τὸ ἀρχικὸν γεγονός τοῦ φόνου τοῦ Πατρὸς ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ ἢ τῶν Υἱῶν του. Ὅμως ὁ Reik μεταθέτει τὴν σημασίαν ἐκ τοῦ συμβάντος τούτου, τὸ ὁποῖον ἐξαίρει ἰδιαιτέρως ὁ Freud, εἰς τὸν *καννιβαλισμὸν*, ἥτοι εἰς τὴν καταβρόχθισιν τοῦ σώματος τοῦ Πατρὸς ὑπὸ τῶν Υἱῶν του, — τοῦθ' ὅπερ καὶ συνιστᾷ τὴν βαρυτάτην ἁμαρτίαν τῆς Ἀνθρωπότητος. Ὁ *καννιβαλισμὸς* οὗτος, ὡς ἁμαρτία καὶ ἐξιλέωσις, ἐκφράζεται καὶ εἰς τὸ Χριστιανικὸν μυστήριον τῆς Θείας *Εὐχαριστίας*, ἐνθα «ἡ ἐκκλησία, ἐκλαμβάνουσα ἑαυτὴν ὡς ἀδελφοὺς ἐν Χριστῷ, συμμετέχει εἰς τὴν μεγάλην ἐορτὴν τῆς βρώσεως τοῦ Totem, ἥτις ἀναζωογονεῖται εἰς τὴν *Εὐχαριστίαν*» (112).

Διὰ τῶν θεωριῶν του τούτων περὶ τῆς Θρησκείας δὲν ἠδυνήθη νὰ προσφέρει τι, πέρα τοῦ Freud, ὁ Reik, ἀλλ' ἐκρίνε ταύτην ἐπιφανειακῶς καὶ χωρὶς προσπάθειαν διεισδύσεως εἰς τὸ βαθύτερον περιεχόμενον τῆς. Ὅχι μόνον ἐξέλαβε τὸ συμβάν τοῦ φόνου τοῦ Πατρὸς

ὑπὸ τῶν Υἱῶν του ὡς ὄντως γενόμενον καὶ ὡς δεδομένον, ἀλλὰ καὶ ἀνήγαγε σύνολον τὴν ψυχο-πνευματικὴν πορείαν καὶ ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος ἐπὶ τὸ γεγονός τοῦτο. Ἡ θεωρία του δηλ. κυριαρχεῖται ὑφ' ἐνὸς *ψυχολογικοῦ Μονισμού*, καθ' ὃν οὐδὲν τὸ νέον συμβαίνει εἰς τὴν ζωὴν τῶν Ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν των, ἀλλὰ τὰ πάντα ἀποτελοῦν ἐκδίπλωσιν καὶ ἐπανάληψιν τοῦ Οἰδιποδείου τούτου συμπλέγματος· ἡ θέσις αὕτη μπορεῖ νὰ ἐντυπωσιάζει, ἀλλὰ δὲν παύει νὰ συνιστᾷ μίαν *θεωρίαν*, μὴ δυναμένην οὔτε μὲν νὰ διαψευσθεῖ, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ ἐπαληθευθεῖ. Τὴν Θρησκείαν ὑποβιβάζει καὶ ὑποτάσσει οὗτος εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ *Psychologismus*, ὅστις διεκδικεῖ ἀρμοδιότητα καὶ αὐθεντίαν ὄχι μόνον ἐπὶ τῆς περιοχῆς τῶν ψυχικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν *μεταφυσικῶν*. Τὰ μεταφυσικά, ὅμως, ὅπως τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα καὶ τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς, τοῦ θεμελίου, τοῦ νοήματος καὶ τοῦ τέλους τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀνθρωπίνης υπάρξεως, *ὑπερβαίνουν* τὰ ὅρια τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Ἀνθρωπολογίας, καὶ ἀνάγονται εἰς τὸ πεδίου τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῆς θεολογικῆς Μεταφυσικῆς. Ἡ Ἀνθρωπότης γνωρίζει ἀπὸ τῆς πρώτης ἐποχῆς της καὶ μέχρι σήμερον διὰ τῶν κορυφαίων ἐκπροσώπων τῆς κοσμικῆς ἐπιστήμης, — καὶ ὄχι μόνον διὰ τῆς Θρησκείας —, ὅτι τὴν ἀρχὴν, τὸ εἶναι καὶ τὴν ζωὴν τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων διακατέχει *ἀπειρον βάθος καὶ ἀκατάληπτον Μυστήριον*, διὰ τὰ ὅποια ὁ ψυχολογικὸς Kausalismus αἰτίων καὶ αἰτιατῶν *οὐδεμίαν ἐπαρκῆ* ἐξήγησιν καὶ ἀπάντησιν δύναται νὰ προσφέρει.

Μὲ τὴν Θρησκείαν ἠσχολήθη, εἰδικώτερον, καὶ εἰς ἀκόμη κορυφαῖος ψυχολόγος τοῦ 20οῦ αἰ., ὁ Ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς Erich Fromm (1900-1980), ὅστις ἀναπτύσσει τὰς ιδέας του εἰς ποικίλα ἔργα του καὶ κυρίως εἰς τό: *Psychoanalyse und Religion*. Ὁ Fromm δὲν ἀπορρίπτει τὴν Θρησκείαν *καθ' αὐτὴν* οὔτε καὶ τὸ Θρησκεύειν, ἀλλ' ἀξιολογεῖ ταῦτα ἀναλόγως τῶν περιεχομένων των καὶ τοῦ εἶδους τῆς προσωπικότητος, ποῦ διαμορφώνουν. «Τὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι: *Θρησκεία ἢ Ὁχι*, ἀλλὰ: *Ποῖον εἶδος Θρησκείας*. Ἐνισχύει αὕτη τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἀνθρώπου, τὴν ἐκδίπλωσιν τῶν εἰδικῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων ἢ παραλύει αὕτη τὰς δυνάμεις ταύτας»⁹⁶; Ὑπὸ τὸ πρῶσιμα τοῦ

96. Erich Fromm. *Psychoanalyse und Religion* (dtv: 1993⁹), 31. Αἱ τοῦ ἔργου τούτου σελίδες ἀναφέρονται εἰς τὸ κυρίως κείμενον. Πρβλ. καί: E. Fromm, *Haben oder Sein. Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft* (dtv: 1982¹¹), 131 ἐξ., ἔνθα ὁ F. ἀναπτύσσει τὰς αὐτὰς περίπου περὶ Θρησκείας θέσεις. Θρησκεία εἶναι, κατ' αὐτόν, ἡ δύναμις ἐκείνη, ποῦ «κινητοποιεῖ τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν», ἀκόμη καὶ

ἐρωτήματος τούτου διακρίνει ὁ Fromm δύο εἶδη Θρησκείας, — «τὴν αὐταρχικὴν καὶ τὴν ἀνθρωπιστικὴν Θρησκείαν» (37). «Εἰς τὴν αὐταρχικὴν (autoritär) Θρησκείαν κυριαρχεῖται ὁ Ἴανθρωπος ὑπὸ μίας ἐκτὸς αὐτοῦ κειμένης δυνάμεως,... Τὸ οὐσιώδες στοιχεῖον τῆς αὐταρχικῆς Θρησκείας καὶ τῆς αὐταρχικῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας εἶναι ἡ ὑποταγὴ ὑπὸ μίαν ἐκτὸς τοῦ Ἰανθρώπου δύναμιν. Ἡ κυρία ἀρετὴ τοῦ τύπου αὐτοῦ τῆς Θρησκείας εἶναι ἡ ὑπακοή, ἡ δὲ δεσπόζουσα ἀμαρτία ἡ ἀνυπακοή» (38). «Ἐδῶ γίνεται ἀντικείμενον Λατρείας ὁ “Φύρορ” ἢ ὁ “Πατὴρ τοῦ Λαοῦ του” ἢ τὸ κράτος ἢ ἡ Φυλὴ ἢ ἡ σοσιαλιστικὴ Πατρις» (39). Εἰς τὴν αὐταρχικὴν Θρησκείαν λαμβάνει χώραν «ὁ μηχανισμὸς τῆς προβολῆς»: «Ὁ Ἴανθρωπος μεταθέτει τὸ κάλλιστον, ποῦ κατέχει, εἰς τὸν Θεόν, καὶ ἔτσι ἐξασθενεῖ ὁ ἴδιος. Τοῦ λοιποῦ εἶναι ὅλη ἡ ἀγάπη, ὅλη ἡ σοφία, ὅλη ἡ δικαιοσύνη ἐν τῷ Θεῷ, καὶ ὁ Ἴανθρωπος ἀπογυμνοῦται τῶν ιδιοτήτων τούτων, εἶναι ἄδειος καὶ πτωχός... Στὴν διαδικασίαν προβολῆς τῶν πολυτιμωτάτων του ιδιοτήτων ἐπὶ τοῦ Θεοῦ,... ἀποξενοῦται ὁ Ἴανθρωπος ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὅλα τὰ δικά του ἀνήκουν τῶρα στὸν Θεόν, καὶ οὐδὲν ἀπέμεινεν σ’ αὐτόν. Ἡ μοναδικὴ πρόσβασις στὸν ἑαυτόν του διέρχεται διὰ τοῦ Θεοῦ» (49). «Ὅσον πιὸ πολὺ δοξολογεῖ τὸν Θεόν, τόσοσιν γίνεται καὶ πιὸ κενός. Καὶ ὅσον πιὸ κενός γίνεται, τόσοσιν αἰσθάνεται πιὸ ἀμαρτωλός. Καὶ ὅσον πιὸ ἀμαρτωλός αἰσθάνεται, τόσοσιν πιὸ πολὺ δοξάζει οὗτος τὸν Θεόν του» (50). Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς αὐταρχικῆς Θρησκείας εἶναι «ὁ Θεὸς τὸ σύμβολον τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἰσχύος,... σὲ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἴανθρωπον, ὅστις εἶναι τελείως ἀνίσχυρος» (39). Ἡ Θρησκεία αὕτη «συναλλάσσεται μὲ τὴν κοσμικὴν δύναμιν» (51), «ἢ δὲ διάθεσις νὰ γίνῃ κανεὶς ἀρεστός στὸν Θεὸν παρεκίνησε συχνὰ Ἰανθρώπους νὰ φονεύουν Ἰαπίστους» (53).

ἂν δὲν ὁμολογεῖται αὕτη ἐκπεφρασμένως. «Ἡ Θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς ὄψις τῆς δομῆς τοῦ χαρακτήρος μας, διότι *εἴμεθα ἐκεῖνο καὶ πρὸς τὸ ὅποιον ἔχομεν ἀφοσιωθεῖ καὶ τὸ ὅποιον νινεῖ τὴν δρᾶσιν μας...* Ὅταν π.χ. λατρεύει κάποιος τὴν δύναμιν, ἀλλ’ ὁμολογεῖ ἐπισήμως τὴν Θρησκείαν τῆς Ἀγάπης, τότε εἶναι ἡ Θρησκεία τῆς Δυνάμεως ἢ μυστικὴ του πίστις, ἐνῷ ἢ οὕτω νοουμένη ἐπίσημος Θρησκεία, π.χ. ὁ Χριστιανισμὸς, οὐδὲν ἕτερον εἶναι δι’ αὐτόν ἢ Ἰδεολογία». Τὴν περὶ «Θρησκείας» θέσιν ταύτην διατυπώνει, κατ’ ἀνεπανάληπτον τρόπον, Μανάριος ὁ Αἰγύπτιος ὡς ἀκολούθως: «Ἐκείθεν γὰρ τρέφεται ἡ Ψυχὴ, ἐνθα καὶ ἐσθίει, ἦτοι ἐκ τοῦ Αἰῶνος τούτου ἦτοι ἐκ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ». Καὶ: «Εἰς ὃ γὰρ πρᾶγμα ἡ καρδιά τινὸς δέδεται καὶ ὅπου ἡ ἐπιθυμία ἔλκει αὐτόν, ἐκεῖνὸ ἐστὶν αὐτοῦ Θεός» (Ὁμλ. 31 καὶ 43, ἐν: ΒΕΠ 41: 304.328), μὲ ἀντίστοιχον ἀναφορὰν, βεβαίως, εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ λεγθέν: «Ὅπου γὰρ ἐσὶν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδιά ὑμῶν ἐσται» (Λουκ. 12,34).

Εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν αὐταρχικὴν ταύτην Θρησκείαν τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ μίσους «ἡ ἀνθρωπιστικὴ Θρησκεία» γίνεται ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Ψυχανάλυσεως. «Ἡ ἀνθρωπιστικὴ Θρησκεία κινεῖται περὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν δυνάμιν του... Θρησκευτικὴ ἐμπειρία τοῦ εἴδους τούτου τῆς Θρησκείας σημαίνει ἐμπειρίαν τοῦ νὰ εἶναι τις ἐν μὲ τὸ Πᾶν, μὲ βάσιν τὴν συνάφειαν πρὸς τὸν κόσμον, ὅπως συλλαμβάνει κανεὶς ταύτην στὴν σκέψιν καὶ τὴν ἀγάπην. Ὁ σκοπὸς τοῦ ἄνθρωπου σὲ μίαν ἀνθρωπιστικὴν Θρησκείαν εἶναι νὰ ἀποκτήσῃ τὴν μεγίστην δυνάμιν του καὶ ὄχι τὴν ἀκροτάτην ἀδυναμίαν του. Αὐτοπραγματώσις εἶναι ἀρετὴ, καὶ ὄχι ὑπακοή» (39). «Εἰς τὴν ἀνθρωπιστικὴν Θρησκείαν εἶναι ὁ Θεὸς ἡ εἰκὼν τοῦ ἀνωτέρου Ἐγὼ τοῦ ἄνθρωπου, ἐν σύμβολον ἐκείνου, πού ὁ ἄνθρωπος εἶναι δυνάμει ἢ θὰ ὄφειλε νὰ γίνῃ» (49). «Ἐδῶ εἶναι ἡ προέχουσα διάθεσις ἡ χαρὰ, σὲ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν αὐταρχικὴν Θρησκείαν, πού προέχουν ὁ πόνος καὶ ἡ ἐνοχία» (40). «Αἱ διδασκαλίαι τῶν Βούδδα, Ἡσαίου, Χριστοῦ, Σωκράτους ἢ τοῦ Σπινόζα εἶναι κατ' οὐσίαν αἱ αὐταί, —προσδιορίζονται ἐκ τῆς προσπαθείας πρὸς ἀγάπην, ἀλήθειαν καὶ δικαιοσύνην» (60). Ὅπως ἤδη ἐλέχθη: Ὁ Fromm δὲν ἀπορρίπτει τὴν Θρησκείαν καθ' αὐτήν, ἀλλ' ἀξιολογεῖ ταύτην ἀναλόγως πρὸς τὰ περιεχόμενά της καὶ τὸν τύπον τοῦ ἄνθρωπου, πού διαμορφώνει. «Ἡ ψυχοαναλυτικὴ ἐκτίμησις τῆς Θρησκείας κατατείνει εἰς τὸ νὰ κατανοήσῃ τὸν ἀνθρώπινον ρεαλισμόν, ἅς τις ὑποκρύπτεται ὑπὸ κάθε δογματικὸν σύστημα» (58).

Οὕτε λοιπὸν ψυχοπαθῆ εἶναι τὰ ἄτομα, πού θρησκευοῦν (S. Freud), οὔτε καὶ τὸ ἀντίθετον, δηλ. ὑγιῆ (C. G. Jung), ἀλλὰ ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ τρόπου βιώσεως τῆς θρησκευτικότητος, ἤτοι ἐκ τοῦ κατὰ πόσον ἔχει αὕτη «ἀνθρωπιστικὸν» ἢ «αὐταρχικὸν» ὑπόβαθρον καὶ περιεχόμενον. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς *διαλεκτικῆς* ταύτης θεωροῦνται «καὶ τὰ κοινωνικῶς διαμορφωμένα τελετουργικὰ τῶν Θρησκειῶν,... τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἀναγκαίως τὸν αὐτὸν παράλογον χαρακτῆρα, οἷον καὶ αἱ καταναγκαστικαὶ Νευρώσεις» (96), ὅπως ἐξελάμβανε ταῦτα ὁ Freud. Ἡ Ψυχανάλυσις «διακρίνει μεταξὺ τελετουργικῶν τύπων, οἵτινες ἐκφράζουν ἀνάγκην καὶ παραλογισμόν, καὶ ἄλλων, οἵτινες συνιστοῦν ἔκφρασιν κοινῆς ἀφοσιώσεως στὰ ἰδανικά μας» (97). «Ὁ μοντέρνος ἄνθρωπος ἀναζητεῖ Τελετουργίας πρὸς κάλυψιν τοῦ ἐσωτερικοῦ του κενοῦ... Δι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀνάγκη αὕτη γιὰ συλλογικὰ Τελετουργικὰ ἐκτιμᾶται ὑπὲρ τὸ δέον ὑπὸ τῶν Ἡγετῶν αὐταρχικῶν πολιτικῶν συστημάτων» (98), οἵτινες χρησιμοποιοῦν τὴν Θρησκείαν ὡς ὄργανον πρὸς δικούς των, ἐξωθρησκευτικοὺς σκοποὺς. Ὁ σκοπὸς τῆς Θρησκείας δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἐξασφάλισις ὠρισμένων ἐλευθεριῶν ἐκ μέρους τῆς πολιτικῆς

έξουσίας, — πού προσφέρονται δαφιλωῶς κυρίως ὑπὸ τῶν δεξιῶν-φασιστικῶν καθεστῶτων —, πρὸς κατοχύρωσιν τῶν δικῶν τῆς καταστηματοκῶν συμφερόντων, ἀλλ' ἢ αὐτοτέλειά τῆς ἔναντι τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, διὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐλέγχει αὐτήν. «Ὅμως αἱ ἱστορικαὶ Ἐθνησκείαι συνεμάχησαν πάντοτε μὲ τὰς κοσμικὰς δυνάμεις καὶ συνέπραξαν μετ' αὐτῶν. Ἠοχολήθησαν δὲ κυρίως μὲ ὠρισμένα Δόγματα καὶ ὄχι μὲ τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ταπεινώσεως στὴν καθημερινὴν ζωὴν» (37).

Ὁ Fromm ἀποδίδει εἰς τὴν Ἐθνησκείαν διπλοῦν περιεχόμενον καὶ ἀποστολήν, — Ἀτομικὸν καὶ Κοινωνικόν —, συνδυάζων ἔτσι τὸν Ἀτομισμόν τοῦ Freud καὶ τὸν Σοσιαλισμόν τοῦ Marx. Ὁ Fromm ἀναγνωρίζει εἰς τὴν Ἐθνησκείαν ἔργον ἀντίστοιχον πρὸς τὴν Ψυχανάλυσιν, ἥτοι Ἀτομικόν, ὅπερ εἶναι «ἡ εὐεξία τῆς Ψυχῆς» (95), κατὰ τό: «τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ταῖς Ψυχαῖς ἡμῶν». Συγχρόνως δὲ ἀποδίδει εἰς αὐτὴν εὐρυτέραν κοινωνικὴν λειτουργίαν. «Ἡ Ἀνθρωπότης ἀπειλεῖται σήμερον ἐξ ἑνὸς διπλοῦ κινδύνου: τῆς διὰ τῶν Ἀτομικῶν ὄπλων ἐξαφανίσεως καὶ τῆς μετατροπῆς τοῦ Ἀνθρώπου σ' ἓνα ἐξάρτημα μηχανῆς»⁹⁷. Ἐν ὄψει τοῦ κινδύνου τούτου καλεῖ ὁ Fromm εἰς δράσιν πρὸς πραγμάτωσιν ἑνὸς «νέου Ἀνθρωπισμοῦ», «μιάς ἀνθρωπιστικῆς ἐθνησκευτικότητος ἄνευ "Ἐθνησκείας", ἄνευ Δογματῶν καὶ Καταστημάτων, μιάς ἐθνησκευτικότητος, τῆς ὁποίας πρὸδρομοὶ ὑπῆρξαν αἱ μὴ-θεϊστικαὶ κινήσεις ἀπὸ τοῦ Βουδδισμού μέχρι τοῦ Μαοξισμού, ... μὲ αὐθεντικὴν βίωσιν τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ τῆς πυρῆνος. Τὸ μήνυμα τοῦτο ἀποτελεῖ ἐκκλησίαν πρὸς τὴν ΡωμαιοΚαθολικὴν Ἐκκλησίαν, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῆς ρωμαϊκῆς Γραφειοκρατίας, νὰ μεταστρέψει ἑαυτὴν συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Ἐυαγγελίου. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὰς "σοσιαλιστικὰς Χώρας", δὲν θὰ πρέπει νὰ "ἀποσοσιαλιστικοποιηθοῦν", ἀλλὰ νὰ ἀντικατασταθεῖ ὁ γραφειοκρατικὸς ψευδοσοσιαλισμὸς δι' ἑνὸς γνησίου, ἀνθρωπιστικοῦ Σοσιαλισμοῦ»⁹⁸.

97. E. Fromm, *Ist der Mensch Tot?*, ἐν: E. Fromm, Gesamtausgabe, ἐκδ. ὑπὸ R. Funk (τ. VI:1980, 222).

98. E. Fromm, μν. ἔργ.: *Haben oder Sein*, 192. Εἶναι προφανές, ὅτι ὁ F. ἐννοεῖ ὑπὸ «Ἐθνησκείαν» κάτι ἄλλο ἀπ' ὅ,τι θέλει αὐτὴ νὰ εἶναι, δηλ. ἓνα Ἄθεον Ἀνθρωπισμόν. Ἀναφέρει: «Τὸ ἀποιορούφωμα τῆς πίστεως πρὸς τοὺς ἄλλους κατορθοῦται στὴν πίστιν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα. Στὸν δυτικὸν κόσμον ἐξεφράσθη ἡ πίστις αὕτη στὴν ἰουδαίω-χριστιανικὴν Ἐθνησκείαν καὶ στὴν κομμικὴν γλώσσαν τῆς εὐρεν αὕτη τὴν ἰσχυροτάτην διατύπωσίν τῆς στὶς ἀνθρωπιστικῶς στοραφεῖσες πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς ἰδέας τῶν τελευταίων 150 χρόνων, ... αἱ ὁποῖαι θεμελιῶνται ἐπὶ τῆς ἰδέας, ὅτι αἱ δεδομένα στὸν Ἀνθρώπον δυνατότητες εἶναι τοιαῦται, ὥστε οὗτος, ὑπὸ ἀντιστοιχοῦς συνθήκας, ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ θεμελιώσῃ μίαν κοινωνικὴν τάξιν ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος,

Ποῦ παραμένει ὁ Θεὸς διὰ τὸν Fromm; Ποίαν θέσιν κατέχει οὗτος εἰς τοὺς θρησκευτικούς του συλλογισμούς; Ὁ Fromm ἀσχολεῖται μὲν μὲ τὴν Θρησκείαν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ μὲ τὸν Θεόν. «Οἱ Θεοὶ καὶ οἱ Δαίμονες» εἶναι γέννημα τῶν φόβων, τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς ἀγνοίας τῶν Ἀνθρώπων, οἵτινες προσέφευγον εἰς αὐτοὺς «πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν πρακτικῶν τῶν ἀναγκῶν» καὶ ἀπέδιδον φυσικὰ συμβαίνοντα, ὅπως «πλημμύρας, ἀστραπὰς, σεισμοὺς» κ.λπ., εἰς παρεμβάσεις τούτων. Σιγὰ-σιγὰ ὅμως, ὅταν «οἱ Ἀνθρώποι ἠδυνήθησαν νὰ κατανοοῦν καὶ νὰ κυριαρχοῦν τὴν Φύσιν, ἐχρειάζοντο ὅλον ἐν καὶ ὀλιγότερον τὴν Θρησκείαν πρὸς ἐπιστημονικὴν ἐξήγησιν καὶ ὡς μαγικὸν μέσον πρὸς κατάκτησίν της... Ὅσον προχωροῦν Ἐπιστήμη καὶ Τεχνικὴ, τόσο μειοῦται ἡ ἀποστολὴ τῆς Θρησκείας» (93). «Ὁ Θεὸς εἶναι ἐν σύμβολον διὰ πᾶν, ὅ,τι κεῖται στὸν Ἀνθρώπον, καὶ ὅμως δὲν εἶναι ὁ Ἀνθρώπος· ἐν σύμβολον μιᾶς πνευματικῆς-ψυχικῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα θὰ πραγματοποιήσομεν ἐν ἡμῖν, καὶ τὴν ὁποίαν ὅμως οὐδέποτε δυνάμεθα νὰ περιγράψομεν ἢ νὰ προσδιορίσομεν. Ὁ Θεὸς ὁμοιάζει πρὸς τὸν Ὀρίζοντα, ὅστις θέτει ὄρια στὸ βλέμμα μας» (101). Τὸ «σύμβολον Θεὸς» ἐκφράζει λοιπὸν ἀνθρωπολογικὰ περιεχόμενα. «Τὸ θρησκευτικὸν πρόβλημα εἶναι οὐχὶ τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα, ἀλλὰ τὸ περὶ Ἀνθρώπου ἐρώτημα. Θρησκευτικαὶ διατυπώσεις καὶ σύμβολα εἶναι ἀπόπειραι ἐκφράσεως ὠρισμένων εἰδῶν ἀνθρωπίνων ἐμπειριῶν» (100).

Ἡ Θρησκεία, λοιπόν, συμβάλλει, εἰς τὴν γνησίαν ἐμπειρικὴν βίωσίν της, εἰς τὸν ἐξανθρωπισμὸν τοῦ Ἀνθρώπου. Ὅ,τι δὲν ὀδηγεῖ εἰς τοῦτον, εἶναι *Εἰδωλολατρεία*, καὶ ὡς λατρεύεται ὑπ' αὐτὴν κάποιος

δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης». Ὁ F. ἀρνεῖται τὴν ἀποδοχὴν καὶ τὴν ὑποταγὴν εἰς μίαν ὑπερβατικὴν δύναμιν, δηλ. τὸν Θεόν, ὡς καταστρέφουσαν τὸ Ἀνθρώπινον. «Ἐνῶ ριζώνεται ἡ παράλογος πίστις στὴν ὑποταγὴν ὑπὸ μίαν δύναμιν, ἥτις ἐκλαμβάνεται ὡς πάνσοφος καὶ παντοδύναμος, καὶ στὴν παραίτησιν ἀπὸ τῆς ἰδίας δυνάμεως, θεμελιούται ἡ λογικὴ πίστις ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου ἐμπειρίας», ἥτοι «ἐπὶ τῆς δυνάμεως τῆς δικῆς μας Λογικῆς καὶ τῆς ἰκανότητός μας πρὸς Ἀγάπην» (E. Fromm, *Die Kunst des Liebens*, ἐν: *Die Psychologie des 20. Jahrhunderts* (ἐκδ. ὑπὸ F. Stalman, Piper: 1992²) 186.187). Τὴν προέλευσιν τῆς Θρησκείας ἀνάγει ὁ E. Fromm εἰς τὴν Μητριαρχίαν καὶ ὄχι εἰς τὴν Πατριαρχίαν, ὅπως ὁ S. Freud, δηλ. «στὸν κεντρικὸν ρόλον τῆς Μητρὸς διὰ τὴν κοινωνικὴν διάθροσιν καὶ τῆς Θρησκείας... Ἡ Μήτηρ ἐξυψώθη εἰς Θεόν, ἥτις ἐταντίσθη συχνάκις πρὸς τὴν Μητέρα-Γῆν, σὲ ὑψίστην Θεότητα τοῦ Θρησκευτικοῦ κόσμου, μὲ τὸ νὰ τεθεῖ ἡ γῆνὴ Μήτηρ στὸ κέντρον τῆς Οἰκογενείας καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς», εἰς ἀντίθεσιν «πρὸς τὸν πατριαρχικὸν μῦθον περὶ τῆς Γυναικός, ἥτις ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Ἀνδρός, ὅπως ἡ Εὐὰ καὶ ἡ Ἀθηνᾶ» (E. Fromm, *Anatomie der menschlichen Destruktivität* (rororo: 1991), 177-179).

Θεός. «Ἡ Οὐσία τῆς Εἰδωλολατρείας ἐγκείται οὐχὶ εἰς τὴν λατρείαν ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἰς μίαν συγκεκριμένην ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν, ἣτις θὰ ἠδύνατο νὰ περιγραφεῖ ὡς ἡ θεοποίησις πραγμάτων, ὠρισμένων ὄψεων τοῦ κόσμου, καὶ ἡ ὑποταγὴ τοῦ Ἀνθρώπου εἰς τὰ πράγματα ταῦτα, — σὲ ἀντίθεσιν πρὸς μίαν στάσιν, διὰ τῆς ὁποίας ἀφιερώνει τὴν ζωὴν του ὁ Ἄνθρωπος πρὸς πραγμάτων τῶν ὑψίστων ἰδεωδῶν, τῆς Ἀγάπης καὶ τῆς Λογικῆς, ἐπιζητῶν νὰ γίνῃ αὐτό, πὺ εἶναι δυνάμει, δηλ. εἰκὼν Θεοῦ. Ὅχι μόνον εἰκόνες ἐκ λίθου καὶ ξύλου εἶναι Εἶδωλα. Λόγοι μποροῦν νὰ γίνουν Εἶδωλα· Μηχαναὶ μποροῦν νὰ γίνουν Εἶδωλα· Ἡγέται, τὸ Κράτος, Δύναμις καὶ πολιτικαὶ Ὅμαδες μποροῦν νὰ παίξουν τὸν ρόλον αὐτόν. Ἡ Ἐπιστήμη ἢ ἡ γνώμη τοῦ Γείτονος γιὰ μᾶς μποροῦν νὰ γίνουν Εἶδωλα, — καὶ ὁ Θεὸς ἐγίνε γιὰ τοὺς πολλοὺς ἐν Εἶδωλον» (104).

Εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν Θεὸν-Πατέρα παρέχει ὁ Fromm τὴν ἀκόλουθον ἐρμηνείαν: «Ἡ πρωτοχριστιανικὴ πίστις στὸν Πάσχοντα, ὅστις ἐξυψοῦται εἰς Θεόν, ἔχει τὴν κεντρικὴν σημασίαν τῆς εἰς τὴν ἐμπεριεχομένην ἐπιθυμίαν νὰ ἀνατρέψῃ καὶ νὰ φονεύσῃ τὸν Πατέρα-Θεόν, δηλ. τὸν ἐπίγειον Ἀντιπρόσωπόν του. Ἡ μορφὴ τοῦ πάσχοντος Ἰησοῦ προέκυψε δηλ. πρωτίστως ἐκ τῆς ἀνάγκης ταυτίσεως τῆς πασχούσης Μάξης, καὶ μόνον δευτερευόντως προσδιωρίσθη ἐκ τῆς ἀνάγκης πρὸς καταλλαγὴν διὰ τὸ ἐγκλημα τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ Πατρός. Οἱ φορεῖς τῆς πίστεως ταύτης ἦσαν Ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι, ἔνεκα τῆς ἐξασθλιώσεώς των, ἐπληροῦντο ὑπὸ μίσους κατὰ τῶν Κυριάρχων καὶ ἐλπιδος διὰ τὴν δικὴν των εὐδαιμονίαν. Ἡ ἀλλαγὴ ὅμως τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς συνθέσεως τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἣτοι ἡ ἀλλαγὴ τῶν ὄρων ζωῆς, συνεπέφερε καὶ τὴν ἀλλαγὴν τῆς ψυχικῆς διαθέσεως τῶν Χριστιανῶν. Ἔτσι δὲ μεταβάλλεται καὶ τὸ Δόγμα: Ἐκ τοῦ Ἀνθρώπου, ὅστις ἐγίνε Θεός, γίνεται ὁ Θεὸς Ἄνθρωπος. Ὅχι πλέον ὁ Πατὴρ θὰ πρέπει νὰ κρημνισθεῖ, δὲν εἶναι ἔνοχοι οἱ Κυρίαρχοι, ἀλλ' οἱ Πάσχοντες, — ἢ ἐπιθετικότης στρέφεται πλέον ὄχι κατ' ἐκείνων, ἀλλὰ κατ' αὐτῶν τῶν Πασχόντων, ἢ δὲ ἱκανοποίησις ἐγκείται στὴν συγχώρησιν καὶ τὴν ἀγάπην, πὺ παρέχει ὁ Πατὴρ στὸν ὑποταγέντα Υἱόν του, καὶ συγχρόνως στὴν βασιλικὴν, πατρικὴν θέσιν, πὺ καταλαμβάνει ὁ πάσχων Ἰησοῦς, ὡς ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Μάξης. Οὗτος ἐγίνε Θεός, χωρὶς νὰ κρημνίσῃ τὸν Θεόν, διότι ἦτο πάντοτε Θεός. Ἐδῶ ὑποκορῦπτεται μία βαθυτέρα ὑποχώρησις, ἣτις εὐρίσκει τὴν διατύπωσίν της στὸ περὶ Ὅμοουσίου Δόγμα: Ὁ πατρικὸς Θεός, τοῦ ὁποίου τὴν συγχώρησιν ἐξασφαλίζεις μόνον μὲ

τὸ δικό σου πάθος, μεταμορφοῦται σὲ στοργικὴν Μητέρα, ποὺ τρέφει καὶ περιθάλλει τὸ Παιδί της, καὶ τοῦ προσφέρει ἔτσι συγχώρησιν»⁹⁹.

Ὅπως οἱ προηγηθέντες Ψυχολόγοι, ἔτσι καὶ ὁ Fromm κατανοεῖ τὴν Θρησκείαν εἰς τὸν χώρον τῆς Ψυχολογίας καὶ ὑποβιβάζει τὴν Θεολογίαν εἰς Ἀνθρωπολογίαν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Feuerbach, Marx κ.λπ., καὶ ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης οὐδέν, κατ' οὐσίαν, τὸ νέον προσφέρει. Τὰ περιεχόμενα τῆς Θρησκείας εἶναι ἀνθρωποκεντρικά, — «Ὁ Ἀνθρωπος προβάλλει (projiziert), ὡς οἰκείας στὸν Θεόν, τὰς δικὰς του πολυτιμωτάτας ιδιότητας,... καὶ ἔτσι ἀποξενώνεται ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του». Ἐδῶ ὁ Θεὸς γίνεται πλούσιος (δυνατός, σοφὸς κ.λπ.) καὶ ὁ Ἀνθρωπος «κενὸς καὶ πτωχὸς» (49). Ἐπίσης τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν Πατέρα-Θεὸν κατανοεῖ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς διηκούσης διὰ τῆς ἱστορίας ἀντιθέσεως καὶ τῶν ἀναγκαστικῶν συμβιβασμῶν μεταξὺ προλεταρίων, — καταδυναστευομένων πτωχῶν —, καὶ κυριάρχων πλουσίων. Ὅμως ἡ προβολὴ (Projektion) τῆς Μαρξιστικῆς Ἰδεολογίας ἐφ' ὅλων τῶν ἱστορικῶν γεγονότων οὐδεμίαν λύσιν προσφέρει πρὸς βαθυτέραν καὶ πλέον ἀντικειμενικὴν κατανόησιν αὐτῶν¹⁰⁰. Αἱ ὑπάρχουσαι ἐνστάσεις, ὡς πρὸς τὴν κριτικὴν τοῦ Fromm κατὰ τῆς «οὐσίας» τῆς Θρησκείας, δὲν ἀναιροῦν τὰς σπουδαίας παρατηρήσεις του κατὰ τῶν *ἱστορικῶν* Θρησκειῶν καὶ τῶν *ὑπευθύνων φορέων* αὐτῶν, αἵτινες εὐσταθοῦν καὶ θὰ πρέπει νὰ προβληματίζον καθε θρησκευόντα καὶ πιστόν, διότι λίαν εὐκόλως μπορεῖ νὰ διαστραφεῖ ἡ γνησίᾳ θρησκευτικότης εἰς εἰδωλολατρείαν, κοινωνικὴν τε καὶ ἀτομικὴν. «Ὡς συλλογικὴν καὶ ἰσχυρὰν μορφήν μοντέρνας Εἰδωλολατρείας συναντῶμεν — σήμερον — τὴν λατρείαν τῆς Δυνάμεως, τῆς Ἐπιτυχίας καὶ τῆς ἀθθεντίας τῆς Ἀγορᾶς» (33). Ὁ Fromm δὲν διαχωρίζει ἀπλῶς Θρησκείας, εἰς ἀληθινὰς καὶ ψευδεῖς, ἀλλὰ βίωσιν γνησίας ἢ ψευδοῦς θρησκευτικότητος *μέσα καὶ εἰς τὴν αὐτὴν* Θρησκείαν ὑπὸ τῶν πιστῶν αὐτῆς. «Ἡ διαφορὰ μεταξὺ αὐταρχικῆς καὶ ἀνθρωπιστικῆς Θρησκείας διήκει ὄχι μόνον διὰ τῶν διαφορῶν Θρησκειῶν, ἀλλ' ἰσχύει καὶ μέσα σὲ μίαν καὶ τὴν

99. E. Fromm, *Die Entwicklung des Christudogmas. Die sozialpsychologische Funktion der Religion*, ἐν: E. Fromm, Gesamtausgabe (ἐκδ. ὑπὸ R. Funk) VI, 67.

100. Τὸ φαινόμενον τοῦ Psychologismus, ὅστις ἀνάγει ὅλα τὰ φαινόμενα καὶ συμβαίνοντα τοῦ Ἀνθρωπίνου ἐπὶ τοῦ Ψυχικοῦ καὶ κατανοεῖ ταῦτα ὡς ἐκεῖθεν προερχόμενα καὶ ἐκεῖ ἐκβάλλοντα, — ἀκόμη καὶ τὴν Θρησκευτικὴν πίσιν εἰς Θεόν —, ἔχει ποιηλοτρόπως καὶ ὑπὸ τῶν Ψυχολόγων ἐπικριθεῖ καὶ καταρριφθεῖ ὡς Μονισμὸς (Reduktivismus) καὶ ὡς ἐπιστημονικὴ μονομέρεια, πρβλ. κατωτέρω εἰς τὸ κείμενον τὰς σπουδαίας σχετικὰς παρατηρήσεις τοῦ V. E. Frankl.

αυτήν Θρησκείαν» (43). Αί παρατηρήσεις του είδους τούτου του Fromm ἐκβάλλουν εἰς τὰ «ἀγρυπνεῖτε» καὶ «γρηγορεῖτε» τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὸ Παῦλου: «ὁ δοκῶν ἐστάναι βλεπέτω μὴ πέσῃ» (Α΄ Κορ. 10,12)¹⁰¹.

Μίαν ἄλλην θεραπευτικὴν μέθοδον τῶν ψυχικῶν Νευρώσεων προσέβαλεν ὁ παγκοσμίως διάσημος νευρολόγος καὶ ψυχίατρος Viktor E. Frankl, γεννηθεὶς ἐν Βιένῃ (1905) καὶ ἰδρυτῆς τῆς ὡς Λογοθεραπείας (Logotherapie) γνωστῆς ψυχοθεραπευτικῆς κατευθύνσεως. Αἱ ιδέαι τοῦ Frankl ἔχουν τύχει διεθνοῦς ἀποδοχῆς καὶ ἀπηχίσεως ὑπὸ τῶν ἐπιστημονικῶν κύκλων τῆς Ψυχολογίας, ἐνδιαφέρουν δὲ ἰδιαιτέρως τὸ ἡμέτερον θέμα, διὸ καὶ θὰ παραμείνομεν δι' ὀλίγον εἰς αὐτάς. Ὁ C. G. Jung ἀναφέρει: «Ἡ Ψυχοσύρωσις εἶναι, ἐν ἐσχάτῃ ἐννοίᾳ, ἐν πάσχειν τῆς Ψυχῆς, ἥτις δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρει τὸ Νόημά της». Καὶ κατωτέρω: «Μεταξὺ τῶν διεθνῶν πελατῶν μου, οἵτινες ὅλοι κατήγοντο ἐξ ἀνεξαιρέτως πεπαιδευμένων κύκλων, ὑπῆρξεν οὐχὶ εἰς εὐκαταφρόνητος ἀριθμὸς περιπτώσεων, πού με ἀνεζήτησαν ὄχι διότι ἔπασχον ἐκ τινος Νευρώσεως, ἀλλὰ διότι οὐδὲν Νόημα ἀνεύρισκον στὴν ζωὴν των»¹⁰². Ἀκριβῶς δὲ τὸ Νόημα, ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν περιεχόμενον τῆς ὑγιοῦς καὶ νορμᾶλ Ζωῆς, ἔθεσεν ὡς κύριον ἔργον τῆς δικῆς του ψυχαναλυτικῆς καὶ ψυχοθεραπευτικῆς ἐρεῦνης καὶ ἀγωγῆς ὁ Frankl.

Ὁ Frankl σχεδιάζει μίαν δικήν του Ἀνθρωπολογίαν, διὸ καὶ διαφοροποιεῖ με σαφήνειαν τὰς ἀπόψεις του ἐναντι ἄλλων ἀνθρωπολογικῶν ἀντιλήψεων, αἱ ὁποῖαι ὀριοθετοῦν καὶ ὀρίζουν τὸν ἄνθρωπον ὡς ἐν κλειστὸν καὶ «τυπικὸν» ὄν, ἢ ἄλλως πως: πρὸς πάντα Reduktionismus, ὅστις «ἐξάγει» τὸν Ἀνθρωπον ἐκ μιᾶς καὶ μόνης ιδέας ἢ ἀρχῆς: «Ὁ ἀπαγωγισμὸς (Reduktionismus) εἶναι ὁ σύγχρονος Μηδενισμὸς» (Nihilismus)... Ὁ Ἀνθρωπος δὲν εἶναι ἐν πρᾶγμα μεταξὺ ἄλλων»¹⁰³. «Οὐδόλως εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Ἀνθρωπος ὡς 'τυπικὸς'... εἶναι

101. Ὁ E. Fromm δὲν εὐρίσκει ἀντίθεσιν μεταξὺ τῆς ὑγιοῦς Θρησκευτικότητος καὶ τῆς Ψυχανάλυσεως ὡς πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν. «Ἡ ἐμπεριεχομένη κοινὴ στάσις στὶς διδασκαλίαι τῶν Ἰδρυτῶν ὅλων τῶν μεγάλων ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν Θρησκείων ἔχει ὡς ὑψιστον σκοπὸν τῆς ζωῆς τὴν φροντίδα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δυνάμεών του τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἀγάπης. Ἡ Ψυχανάλυσις ὄχι μόνον δὲν διακινδυνεύει τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀλλὰ καὶ συμβάλλει στὴν ἐπίτευξίν του» (*Ist die Psychoanalyse eine Bedrohung für die Religion?*, ἐν: E. Fromm, μν. ἐργ.: *Psychoanalyse und Religion*, 89).

102. C. G. Jung, μν. ἐργ.: *Psychologie und Religion*, 116.120.

103. Viktor E. Frankl, *Der Wille zum Sinn*, ἐν: *Der Wille zum Sinn. Ausgewählte Vorträge über Logotherapie* (Piper: 1238, 1994²), 13. Ἐφξ. αἱ σελίδες ἐκ τοῦ

ἔτσι καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἄλλως πως»¹⁰⁴. «Δὲν ὑπάρχουν τύποι, οἵτινες προσδιορίζουν τὸν ἄνθρωπον σαφῶς στὴν συμπεριφορὰν του. Καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ δὲν ὑπάρχουν Φυλαί, ἢ μᾶλλον ὑπάρχουν δύο 'φυλαί', — ἢ φυλὴ τῶν εὐπρεπῶν καὶ ἢ φυλὴ τῶν ἀναξιοπρεπῶν ἄνθρώπων» (90). Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν θεωρήσεων τούτων ἀπορρίπτει ὁ Frankl ὅλα τὰ -ismus, δηλ. ὅλας τὰς ἰδεολογικὰς ἀκρότητας καὶ μονομερείας, ὅπως: «Konformismus καὶ Totalitarismus, — τὰς δύο ταύτας συνεπειὰς τοῦ ὑπαρξιακοῦ κενοῦ» (27), ἐκδηλουμένου εἰς τὰς μορφὰς τοῦ φόβου καὶ τῆς συντηρήσεως, τῆς ἐπιθετικότητος καὶ τῆς ἀναρχίας. Περαιτέρω ἀπορρίπτει οὗτος τὸν Naturalismus καὶ τὸν «ἀδελφὸν» αὐτοῦ Biologismus, «ὡς ἀρνούμενα τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν» καὶ ὑποτάσσοντα τὸν ἄνθρωπον εἰς ἓνα «Fatalismus», ἄνευ δυνατότητος προσδιορισμοῦ τῆς ζωῆς του¹⁰⁵. Ἀνάλογα δὲ ἰσχύουν καὶ περὶ τοῦ Soziologismus, καθ' ὃν «ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰς τυπικὸς Καπιταλιστὴς ἢ εἰς τυπικὸς Προλετᾶριος ἢ ὁ τυπικὸς μικρο-αστός. Καὶ σὲ κάθε περίπτωσιν θὰ πρέπει νὰ ἔχει οὗτος, συμφώνως πρὸς τὸ κοινωνικὸν του εἶναι, καὶ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πνευματικὴν συμπεριφορὰν, — αὕτη προσδιορίζει σαφῶς αὐτόν... Ὑπάρχει ὁμως καὶ τὸ σύνθετον Biologismus καὶ Soziologismus, ἦτοι ὁ οὕτω λεγόμενος 'μαζικὸς' Biologismus, ὅστις ἐκδηλοῦται ὡς Rassismus. Κατ' αὐτὸν εἶμαι ἢ εἰς 'βόρειος παραγωγικὸς τύπος' ἢ εἰς 'μεσογειακὸς ἐπιδεικτικὸς τύπος' ἢ εἰς 'ἀποκαλυπτικὸς τύπος τῆς Ἑρῆμου'. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἔχω εἰς ἓνα ἐκ τῶν τύπων τούτων συλληφθεῖ καὶ ἄλυσσοδεθεῖ» (89).

Περαιτέρω ἐπιδίδεται ὁ Frankl εἰς μίαν «ἀνάλυσιν» τῆς ἄνθρωπίνης ὑπάρξεως (Existenzanalyse) καὶ προσεγγίζει οὕτω τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Ὑπαρξισμοῦ, ὅστις ποιεῖ ἀνάλογα. Μὲ τὸν Existenzialismus συμερίζεται ὁ F. τὴν ἄποψιν, ὅτι «ὁ ἄνθρωπος προέρχεται ἐκ τοῦ Μηδενὸς καὶ ὁδεύει πρὸς τὸ Μηδὲν καί, παρὰ ταῦτα, θὰ πρέπει νὰ λέγει στὴν ὑπαρξίν του Ναί» (47). Τὸν Existenzialismus προσδιορίζει ὁμως βαθύτατος «Pessimismus, ὡς ἡ ἀναγκαία ἀκολουθία τοῦ ὑπαρξιστικο-φιλοσοφικοῦ βλέμματος πρὸς τὸ διαρκὲς γίνεσθαι, πρὸς τὸ ἀσταθὲς τοῦ εἶναι, πρὸς τὸ φθειρόμενον καὶ παρερχόμενον... Ἡ Ὑπαρξιστικὴ φιλοσοφία βλέπει μόνον τὸ παρόν, ἐνῶ ἀρνεῖται μέλλον

συλλογικοῦ τούτου τόμου παρατίθενται εἰς τὸ κείμενον (σσ. τῆς πραγματείας Der Wille zum Sinn: 11-36).

104. V. E. Frankl, *Logos und Existenz*, ἐν μν. ἔργ.: Der Wille zum Sinn, 89 (σσ. τῆς παρούσης πραγματείας: 83-134).

105. V. E. Frankl, *Zeit und Verantwortung*, ἐν: Der Wille..., 57 (σσ. τῆς παρούσης πραγματείας: 39-80).

καὶ παρελθόν», — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν F., ὅστις πιστεύει ὅτι ὁ ἼΑνθρωπος μπορεῖ νὰ κάμει ὑπέρβασιν τοῦ Pessimismus, μὲ τὸ νὰ προβάλλει τὸ Παρελθὸν ὡς τὸ πραγματικόν: «Τὸ Μέλλον εἶναι πράγματι Μηδέν. Ὅμως τὸ Παρελθὸν εἶναι ἡ κυρίως Πραγματικότης» (48). Τί εἶδους ἐλπίς ζωῆς θὰ ἠδύνατο νὰ προκύψει δὲ ἐκ παρελθόντων καὶ τετελεσμένων γεγονότων, — τοῦτο παραμένει αἰνιγματικόν! Εἰς τὸν Existenzialismus καταλογίζει — εἰσέτι— τὴν μομφὴν ὁ F., ὅτι οὗτος παραποιεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς Ἐλευθερίας, ἣτις ἔχει διττὴν φορὰν ὡς: «Ἐλευθερία ἐκ καὶ Ἐλευθερία πρὸς», ἐξαίρων ἀπλῶς τὴν πρώτην, «ὡς ἀπελευθέρωσιν τοῦ εἶναι ἐκ τοῦ οὕτως-εἶναι του, ἥτοι τὴν Ἐλευθερίαν ὡς δυνατότητα ἀντιμετωπίσεως τοῦ πεπωμένου» (73), ἐνῶ διὰ τὸν F. προέχει ἡ Ἐλευθερία πρὸς, «ὡς ἡ ἀνάληψις τῶν Εὐθυνῶν» ὑπὸ τοῦ Ἄτόμου (73).

Ἐν συνεχείᾳ στρέφει ὁ F. τὴν ἀντιδικίαν του πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῆς Ψυχολογίας, ἀπορρίπτων τὰ ἀκρότητας τοῦ *Psychologismus*. Ὅπως ὁ Naturalismus ἔτσι καὶ ὁ Psychologismus εἶναι Reduktionismus, δηλ. μεταφέρει καὶ ἀπάγει τὰ πάντα ἐκ τοῦ Ψυχικοῦ, ὅπως καὶ ἐκεῖνος ἐκ τοῦ Σωματικοῦ. Ὁ ἼΑνθρωπος ὅμως δὲν εἶναι ἐν μόνον «στρώμα», ἀλλὰ πολλὰ (N. Hartmann)¹⁰⁶, καὶ τὸ πολυμερὲς τῶν «στρωμάτων» του δὲν ἀφομοιώνεται ὑφ' ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ὑπέγκριται οὗτος ὅλων τούτων ὡς ἐνότης καὶ ταυτότης. «Ἡ ἐνότης τῆς ἼΑνθρωπίνης ὑπάρξεως γεφυρώνει τὴν ποικιλίαν τῶν διαφόρων ὄψεων τοῦ εἶναι τῆς, καὶ τὴν γεφύρωσιν ταύτην τῶν ἀντιθέσεων, ὅπως σώματος καὶ ψυχῆς, τὴν Coincidentia oppositorum ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Νικολάου Gusanus, ματαιῶς ἀναζητοῦμεν ἐπὶ τῶν ἐπιπέδων, ποὺ προβάλλομεν τὸν ἼΑνθρωπον, — ἀνευρίσκομεν δὲ ταύτην, ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον, εἰς τὴν ἀμέσως ὑψηλοτέραν διάστασιν, εἰς τὴν διάστασιν τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἼΑνθρωπίνου» (145), τοῦτο δὲ εἶναι τὸ στρώμα τοῦ Πνευματικοῦ. Ὁ Psychologismus λοιπόν, ὑποβιβάζων τὸ ἼΑτομον εἰς «κατώτερον» στρώμα, ἥτοι εἰς τὸ Ψυχικόν, παρανοεῖ τὴν περὶ ἼΑνθρώπου ἀντίληψιν καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν «οὐσίαν» αὐτοῦ. «Ὅντως εἶναι ὁ Reduktionismus, βασικῶς, εἰς Ἰπ-ἼΑνθρωπισμὸς (Sub-Humanismus). Ἡ ἀπαγωγὴ ὅμως ἐξ ὑπ-ἼΑνθρώπων φαινομένων μεταβάλλει καὶ τὰ ἼΑνθρώπινα φαινόμενα, μὲ μίαν λέξιν, τὰ ἀπ-ἼΑνθρωποποιεῖ»¹⁰⁷.

Ἐτσι ἐπιρρίπτει εἰς τὸν S. Freud τὴν μομφὴν ὁ F. ὅτι παρανοεῖ

106. V. E. Frankl, *Der Pluralismus der Wissenschaften und die Einheit des Menschen*, ἐν μν. ἔργ.: *Der Wille...*, 142 (σσ. τῆς παρουσίας πραγματείας: 137-150).

107. V. E. Frankl, *Determinismus und Humanismus*, ἐν μν. ἔργ.: *Der Wille...*, 166 (σσ. τῆς παρουσίας πργμ.: 153-171).

τελείως καὶ παραποιεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς Σεξουαλικότητος, διότι κατανοεῖ τὸ Ἀνθρώπινον, εἰς τὸ σύνολόν του, ἐκ τῆς Libido, ἐκ τῆς σεξουαλικῆς Ὁρμῆς τοῦ Ἀτόμου. Ὁ F. θεωρεῖ ὡς Ψυχασθενῆ τὰ ἄτομα ἐκεῖνα, ποῦ ἀποβλέπουν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς διαπροσωπικὰς σχέσεις των εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῆς Σεξουαλικῆς ὁρμῆς. Θέσις του εἶναι: «Μόνον ἐπὶ ἀνθρωπίνης βάσεως, μόνον ὑπὸ τοῦ ὀρίμου Ἀτόμου μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ ἡ πρωταρχικὴ δυνατότης τῆς Σεξουαλικότητος: μὲ τὸ νὰ τεθεῖ στὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἀγάπης. Διὰ μόνην τὴν Σεξουαλικότητα ὑφίστανται μόνον Ἀντικείμενα, ποῦ συλλαμβάνονται μόνον μὲ τὴν Libido, καὶ μέσα πρὸς σκοπὸν, κατάλληλα πρὸς σεξουαλικὴν ἐκτόνωσιν. Ὁ ἐξευτελισμὸς οὗτος τοῦ συντρόφου χαρακτηρίζει τὴν σεξουαλικὴν Νεύρωσιν. Οὗτοι εἶναι σεξ-νευρωτικοὶ Ἀσθενεῖς, ποῦ θεωροῦν τὴν σύντροφόν των ὡς μέσον πρὸς σκοπὸν, δηλ. γιὰ νὰ ἀδειάζουν τὸ σπέρμα των, ὅπως συνηθίζουσι νὰ λέγουν»¹⁰⁸. «Ἡ σεξουαλικὴ Libido... ὀδηγεῖ σὲ ἀπανθρωπιὰ (Entmenschlichung). Ἡ ἀνθρωπίνη Σεξουαλικότης εἶναι πλέον ἢ μόνον Σεξουαλικότης, καὶ τοῦτο διότι εἶναι ἡ ἔκφρασις σχέσεως Ἀγάπης... Οἱ περισσότερες περιπτώσεις παθήσεων Ἀνικανότητος καὶ Ψυχρότητος (Frigidität) ὀφείλονται στὸν λόγον ὅτι ὁ σύντροφος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ν' ἀποδεικνύει διαρκῶς τὴν σεξουαλικὴν ἱκανότητά του, μὲ τὸ νὰ προσφέρει σεξουαλικὴν ἀπόλαυσιν» (21). «Ὁ Ἀνθρώπος, ποῦ χρησιμοποιεῖ τὸν συνάνθρωπόν του μόνον πρὸς τὸν σκοπὸν γιὰ νὰ ἀδειάσει τὸ σπέρμα του καὶ νὰ ἐκτονωθῆ σεξουαλικῶς, μεταποιεῖ τὴν σεξουαλικὴν συνουσίαν σὲ μίαν πράξιν αὐνανισμοῦ. Οἱ Ἀσθενεῖς μᾶς ὁμιλοῦν γιὰ μίαν μαλακίαν στὸ Θηλυκόν» (22)!

Περαιτέρω ἀντιπαρατίθεται ὁ Frankl μὲ τοὺς Jung καὶ Fromm εἰδικώτερον εἰς τὸν χῶρον τοῦ *Θρησκευτικοῦ*. Ἐν σχέσει πρὸς τὰ περὶ Θρησκείας κατὰ *Freud*, καθ' ὃν ὁ Θεὸς εἶναι ὁ θεοποιημένος Πατὴρ, παρατηρεῖ οὗτος: «Ὅχι ὁ Θεὸς εἶναι μία εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὁ Πατὴρ εἶναι μία εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Δὲν εἶναι ὁ Πατὴρ τὸ Ἀρχέτυπον τῆς Θεότητος, ἀλλὰ τὸ τελείως ἀντίθετον: Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ Ἀρχέτυπον κάθε Πατρότητος. Μόνον ὄντογενετικῶς, βιολογικῶς καὶ βιογραφικῶς εἶναι ὁ Πατὴρ τὸ Πρῶτον, — ἐνῶ ὄντολογικῶς εἶναι ὁ Θεὸς ὁ πρῶτος. Ψυχολογικῶς μὲν προηγεῖται ἡ σχέσις Τέκνον - Πατὴρ τῆς σχέσεως Ἀνθρώπος - Θεός, ὄντολογικῶς δὲ εἶναι αὕτη οὐχὶ πρωτότυπον, ἀλλ' ἀπεικόνισις»¹⁰⁹.

108. V. E. Frankl, *Kritik der reinen Begegnung*, ἐν μν. ἔργ.: *Der Wille...*, 227 (σσ. τῆς παρουσίας πρῆμ.: 219-233).

109. V. E. Frankl, *Der Unbewusste Gott. Psychotherapie und Religion* (dtr: 35058/1995³), 45(ἔφξ. προτάσσεται τοῦ ἔργου τούτου ἐν τῷ κειμένῳ τὸ G).

Εἰς τὴν περὶ Θρησκείας ἀντίληψιν τοῦ C. G. Jung ἀντιτείνει ὁ Frankl τὰ ἀκόλουθα: «Εἰς τὸν Jung ἀνήκει ἀναμφισβητήτως ὁ ἔπαινος, ὅτι εἶδε τὴν Θρησκευτικότητα ἐντὸς τοῦ Ἄσυνειδήτου. Ὅμως ἔκαμε καὶ τὸ θεμελιώδες λάθος νὰ τοποθετήσῃ τὴν ἀσυνειδήτον θρησκευτικότητα στὸ Ἄπρόσωπον (Es-hafte), — ἔτσι δὲ ἐντόπισε τὸν ἄσυνειδήτον Θεὸν ἰσχυρῶς λανθασμένως» (G 49). «Σὲ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν C. G. Jung τονίζω, ὅτι ἡ ἀσυνειδήτος Θρησκευτικότης εἶναι οὐχὶ Ἄπρόσωπος (eshaft), ἀλλὰ Ἐγω-τικὴ (ichhaft), οὐχὶ ψυχικὴ, ἀλλὰ πνευματικὴ, οὐχὶ ὀργανικὴ, ἀλλὰ προσωπικὴ, — μὲ μίαν λέξιν: ὑπαρξιακὴ» (127). «Στὴν εἰς Θεὸν πίστιν δὲν ἐξωθοῦμαι, ἀλλ' ἀποφασίζω ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ θρησκευτικότης εἶναι Ἐγω-τικὴ ἢ οὐδὲν» (115).

Τέλος ἡ ἀκόλουθος κριτικὴ τοῦ Frankl θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἰσχύουσα κατὰ τὰν περὶ θρησκείας ἀπόψεων τοῦ E. Fromm. «Ὁ Psychologismus ἐπιχειρεῖ ἐκ τῆς (ψυχικῆς) προελεύσεως μιᾶς πράξεως νὰ ἀποφανθεῖ περὶ τῆς ἰσχύος τοῦ (πνευματικοῦ) τῆς περιεχομένου», — ἔτσι δὲ περίπου συλλογίζεται: «Ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα προκύπτει ἐκ τοῦ φόβου τῶν πρωτανθρώπων πρὸ τῶν φυσικῶν δυνάμεων. Ὁ σύγχρονος ὅμως ἄνθρωπος, ὅστις εἶναι κυρίαρχος τῆς φύσεως, δὲν ἔχει πλέον τὴν ἀνάγκην τοῦ φόβου τούτου· συνεπῶς δὲν ὑπάρχει Θεός. Τὸ κοντόφθαλμον τοῦτο συμπέρασμα, ἐκ τῆς ἱστορίας προελεύσεως, τῆς ψυχογενέσεως, ἐπὶ τῶν περιεχομένων, ἀνθεῖ στὸν χώρον τῆς ψυχοπαθολογίας, παρὰ τὸ ἄτοπον καὶ μεθοδικῶς μὴ-καθαρὸν του... Ἐδῶ φανερῶνται ἡ ἀδυναμία τοῦ Psychologismus, τοῦ ὁποίου ἀρχὴ εἶναι νὰ ὑποβιβάζει τὰ φαινόμενα ἐκ τοῦ πνευματικοῦ ἴσχυρος αὐτῶν εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ Ψυχικοῦ», ἢ ἄλλως πως: «Νὰ ὑποτάσσει τὰ πνευματικὰ φαινόμενα στὸ ἐπίπεδον τοῦ Ἀρρωστημένου-Ψυχικοῦ». «Ἔτσι ὅμως χάνει ἡ θεώρησις τούτων μίαν ὁλόκληρον διάστασιν, δηλ. τὴν τοῦ Πνευματικοῦ» (39.40). Ὁ Frankl θεωρεῖ Ψυχολογίαν καὶ Θρησκείαν ὑπὸ τὴν ἔποψιν ὄχι τοῦ Σωματικοῦ (Freud), ὄχι τοῦ Ψυχικοῦ (Jung), ἀλλὰ τοῦ Πνευματικοῦ, ὡς τοῦ κατ' ἐξοχὴν Ἀνθρώπινου, καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην παρουσιάζομεν, ἐν συνεχείᾳ καὶ ὅλως περιληπτικῶς, τὰς δικὰς του ἀπόψεις.

Εἰς τὴν Ψυχολογίαν ὑπό-κειται πάντοτε κάποια Ἀνθρωπολογία, ὃ δὲ Frankl εἶναι ἐρασιεὶς Ἀνθρωπολογικῶν θέσεων ἐκ τῆς Φιλοσοφίας κυρίως τοῦ 20οῦ αἰῶνος, διὰ τῶν ὁποίων δίδει μίαν νέαν ὥθησιν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς Ψυχολογίας. Ἐκ τοῦ Ὑπαρξισμοῦ παραλαμβάνει ὁ F. τὸ στοιχεῖον τοῦ ἐφημέρου τῆς Ἀνθρωπίνης ζωῆς, κινουμένης «ἐκ τοῦ μηδενὸς πρὸς τὸ μηδέν» καὶ μὲ μόνην πραγματικότητα τὸ παρόν: «Ὅ,τι εἶναι ὄντως πραγματικόν, εἶναι μόνον τὸ Παρόν» (47). Εἰς τὸ ἐδῶ-καὶ-τώρα καλεῖ ἡ ζωὴ τὸ Ἐγὼ τῆς πρὸς πραγμάτων τῆς.

Ἐκ τῆς φιλοσοφίας τοῦ N. Hartmann παραλαμβάνει οὗτος τὴν περὶ «στρωμάτων» θεωρίαν, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἐκ τοῦ ἀνοργάνου, τοῦ ζῶντος, τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ νοητικοῦ. Ἄλλ' ἐνῶ πάντα τὰ λοιπὰ «στρώματα» ἀνευρίσκονται καὶ εἰς ἄλλα Ζῶα, τὸ *Νοητικόν* ἀνήκει εἰς μόνον τὸν ἄνθρωπον ὡς τὸ καθ' αὐτὸ ἄνθρώπινον. Συνεπῶς θὰ πρέπει ἡ Ψυχολογία ν' ἀρχίζει ἐξ αὐτοῦ καὶ νὰ παραμείνει εἰς αὐτό. «Οὔτε ἡ Φυσιολογία», ποῦ ρίπτει τὸ βάρος ἐπὶ τοῦ Σωματικοῦ, «οὔτε καὶ ἡ Ψυχολογία», ποῦ παραμελεῖ τὸ Πνευματικόν, μποροῦν νὰ προσεγγίσουν τὸν ἄνθρωπον καθ' αὐτόν, ἀλλὰ μόνον «ἡ Νοολογία» (112), ἣτις προβάλλει «τὴν διάστασιν τοῦ καθ' αὐτὸ ἄνθρώπινου» (149). Ἐξ ἄλλων Ἀνθρωπολόγων παραλαμβάνει ὁ F. τὸν ὄρισμὸν τοῦ ἄνθρώπου ὡς «ἀνοικτοῦ» καὶ «ὑπερβατικοῦ» ὄντος. «Ἀνήκει στὴν οὐσίαν τοῦ ἄνθρώπου, ὅτι εἶναι οὗτος ἀνοικτός, ἀνοικτὸς στὸν κόσμον» (Scheler, Gehlen καὶ Portmann). Ἄνθρωπος σημαίνει τὸ ξεπέραςμα τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ οὐσία τῆς Ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἐγκείται στὴν αὐθυπέρβασιν. Ἀνθρωπος-εἶναι σημαίνει κατεύθυνσιν καὶ προσαρμογὴν πρὸς κάτι ἢ πρὸς κάποιον, ἀφοσίωσιν σ' ἓνα ἔργον, σ' ἓνα ἄνθρωπον, ποῦ τὸν ἀγαπᾷ, ἢ στὸν Θεόν, ποῦ τὸν διακονεῖ» (145). «Ἀνθρώπινον-εἶναι παραβλάπτεται κατὰ τὸ μέτρον, ποῦ ἡ αὐθυπέρβασις αὕτη δὲν πραγματοποιεῖται καὶ δὲν βιώνεται» (155). Ὑπὸ τὴν αὐθυπέρβασιν ταύτην συντάσσονται δύο ἀκόμη «κατηγορίαι» τοῦ Ἀνθρώπινου: «Ἡ Ἐλευθερία ἐκ τινος καὶ ἡ Ἐλευθερία πρὸς τι» (73). Τὸ βάρος ρίπτει ὁ F. εἰς τὴν Ἐλευθερίαν πρὸς τι, ἣτις συμπίπτει πρὸς τὴν «ὑπευθυνότητα», καὶ αὕτη πρὸς «τὸ Νόημα τῆς Ὑπάρξεως: Τὸ Ὑπεύθυνον εἶναι τὸ Νόημα τοῦ Ἀνθρώπινου εἶναι» (46). «Ὅμιλοῦμεν περὶ Ἀνθρώπινου εἶναι ὡς ἐνδὸς Ὑπευθύνου-εἶναι, καὶ δὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς οὐσιώδους Ἐλευθερίας τοῦ Ἀνθρώπου, ... ἣτις εἶναι Ἐλευθερία ὄχι μόνον ἐκ, ἀλλὰ καὶ Ἐλευθερία πρὸς, ὡς ἀνάληψις Εὐθύνης» (101). «Ἐλευθερία καὶ Εὐθύνη προσδιορίζουν τὸ καθ' αὐτὸ Ἀνθρώπινον» (G 18).

Τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα παρέχουν εἰς τὸν F. τὴν δυνατότητα νὰ οἰκοδομήσῃ τὴν δικήν του ψυχολογικὴν θεωρίαν περὶ Νοήματος, γνωστὴν ὡς *Λογοθεωρίαν*. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι «Ἀὐθὺπέρβασις» καὶ αὐτὸ σημαίνει «κίνησιν ἐπέκεινα τοῦ ἑαυτοῦ του πρὸς ἐκπλήρωσιν ἐνδὸς Νοήματος» (17). Ἡ ροπὴ πρὸς Δύναμιν καὶ πρὸς Ἡδονὴν συνιστοῦν ἐκφυλισμὸν τοῦ γνησίου Ἀνθρώπινου. «Ἡ θέλησις πρὸς Δύναμιν καὶ ἡ θέλησις πρὸς Ἡδονὴν κυριαρχοῦν ἐκεῖ, ὅπου ἡ Θέλησις πρὸς Νόημα ὑποχωρεῖ» (19). Αἱ ψυχικαὶ διαταραχαὶ τῶν Ἀτόμων πηγάζουν ἐκ τῆς ἀπουσίας γνησίου Νοήματος εἰς τὴν ζωὴν των, μὲ συνέπειαν «τὸ ὑπαρξιακὸν κενὸν» (11) «καὶ τὴν Ἄνοιαν» (24). «Ζῶμεν τὴν περιόδον

ένος τὰ πάντα καταλαμβάνοντος αἰσθήματος ἀπουσίας Νοήματος» (27). «Νόημα εἶναι κάτι τὸ Ἀντικειμενικὸν» (25), — «δὲν παραδίδεται δέ, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἀνευρεθεῖ» (27). Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὀδηγοῦν «τρεῖς δρόμοι»: «Νὰ πράττει κανεὶς κάτι ἢ νὰ δημιουργεῖ,... Νὰ βιώνει κάτι, κάποιον νὰ ἀγαπᾷ» (29), καὶ τέλος ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὸν Θεόν. Ἀκόμη καὶ εἰς τὸ πάσχειν, «εἰς τὰ ἀναπότρεπτα καὶ ἀνεπανόρθωτα πλήγματα τῆς ζωῆς» (29), ὑπάρχει ἡ δυνατότης ἀνευρέσεως καὶ πραγματώσεως Νοήματος, «διὰ τῆς μετατροπῆς τοῦ πάσχειν σὲ μίαν δρᾶσιν» (30). Οἱ ἼΑνθρωποι τοῦ εἴδους τοῦτου «πραγματῶνουν τὴν ζωὴν των, κατ' ἐξοχίην, στὴν ἸΑνάγκην καὶ στὸν Θάνατον» (31). Εἰς τὸ πάσχειν μπορεῖ τὸ ἸΑτομον «νὰ πραγματώσει τὸ πλέον ἸΑνθρώπινον στὸν ἸΑνθρωπον»¹¹⁰. «Πῶς μπορεῖ νὰ πραγματώσει ὁ ἸΑνθρωπος στὸν ἑαυτὸν τοῦ τὸ ἸΑνθρωπινώτατον»; — Μὲ τὸ νὰ ἀλλάξει τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἐκεῖ, ποῦ δὲν ἀλλάσσουν αἱ καταστάσεις. «ἸΑκριβῶς στὸ Πάσχειν, ποῦ δὲν ἀλλάσσουν αἱ καταστάσεις, καλούμεθα νὰ ἀλλάξομε τὸν ἑαυτὸν μας, δηλ. νὰ ὠρμάσομε, νὰ ἀναπτυχθῶμεν καὶ νὰ ξεπεράσομε τὸν ἑαυτὸν μας. Καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ συμβεῖ μέχρι θανάτου» (243).

ἸΟ V. Frankl ἠσχολήθη ἰδιαιτέρως καὶ μὲ τὴν ἸΘρησκείαν καὶ αἱ θέσεις τοῦ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ. ἸΟπως ἐλέχθη: ἸΟ ἸΑνθρωπος εἶναι ἀναζητήσις καὶ πραγματώσις Νοήματος ὡς δρᾶσις καὶ ἀφοσίωσις πρὸς μίαν ὑπόθεσιν, π.χ. ἔρευναν, ἐνασχόλησιν μὲ τὴν Φύσιν καὶ τὸν κόσμον τῆς κ.λπ., πρὸς ἓνα ἄλλον ἸΑνθρωπον, καὶ τέλος πρὸς τὸν Θεόν. ἸΟ F. ἀποδίδει «στὴν ἸΑνθρωπίνην ὑπαρξιν ἸΥπερβατικότητα (Transzendentalität), ἠτοι ἀνα-φορικότητα πρὸς τὸ ἸΥπερβατικόν» (Transzendenz' 127), καὶ ὀρίζει ἔτσι τὸ ἸΑνθρώπινον «θεομορφικῶς», δηλ. «ὡς τὴν θύραν πρὸς τὸ ἸΥπερβατικόν,... τὸ ἸΥπερβατικὸν ὅμως εἶναι τὸ ἸΑπόλυτον», δηλ. ὁ Θεὸς (105). Οὕτω δὲ προσεγγίζει τὴν περὶ «κατ' εἰκόνα» ἰουδαίιο-χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Αἱ θέσεις αὐτῆς ὀδηγοῦν ἀναγκαίως εἰς τὴν ἀποδοχὴν μιᾶς γνησίας ἸΥπερβατικότητος, ἓνός ἸΑπολύτου, τοῦ Θεοῦ, ὡς τῆς αἰτίας τῆς ἸΑνθρωπίνης ὑπερβατικότητος.

ἸΟ Frankl εἰσάγει μίαν «ἀνώνυμον» ἸΘρησκευτικότητα ποῦ προσδιορίζει πάντα — θρησκευόντα καὶ μὴ θρησκευόντα — ἸΑνθρωπον, κατὰ τὸ ἀνάλογον περὶ «σπερματικῶ» Λόγου τῶν Στωικῶν καὶ τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἸΑπολογητῶν. Πάντες «θρησκευόντων», καίτοι μὴ

110. V. E. Frankl, *Das Leiden am sinnlosen Leben*, ἐν μν. ἔργ.: *Der Wille...*, 242 (σσ. τῆς πρῆμ. ταύτης: 237-244). Πρὸβλ. πλείονα περὶ Νοήματος, καὶ εἰδιωότερον εἰς τὸν V. E. Frankl, καὶ Gerhard Sauter, *Was heisst nach Sinn fragen?*, 1982.

συνειδητῶς: «Ἐπάρχει μία ἀσυνειδήτος Θρησκευτικότης, ἐν τῇ ἐννοίᾳ μᾶς ἀσυνειδήτου συναφείας μὲ τὸν Θεόν, ὡς μᾶς —κατὰ τὰ φαινόμενα— ἐμφύτου στὸν Ἄνθρωπον, καίτοι παραμένει συχνάκις ἡ σχέσις αὕτη πρὸς τὸ Ἐπερβατικὸν ὑπολανθάνουσα», «ἦτοι ἀπωθημένη καί, δι' αὐτό, κρυφὴ καὶ σὲ μᾶς τοὺς ἰδίους» (G 47). Ἡ σχέσις αὕτη πρὸς τὸν Θεὸν συνάπτεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν ροπὴν τοῦ Ἀνθρώπου πρὸς ἀναζήτησιν καὶ ἀνεύρεσιν Νοήματος, διὰ τῆς ὁποίας, μέσω τῶν σχετικῶν Νοημάτων, ἀναζητεῖ —κατ' οὐσίαν— οὗτος τὸ ἔσχατον Νόημα. «Ἡ Θέλησις πρὸς ἓν ἔσχατον Νόημα, πρὸς ἓν Ἐπερ-Νόημα, εἶναι θεμιτὴ, ἡ δὲ Θρησκευτικὴ πίστις εἶναι —τελικῶς— μία πίστις σ' ἓνα Ἐπερ-Νόημα, —μία ἐμπιστοσύνη σ' ἓνα Ἐπερ-Νόημα» (G 64). «Μία τοιαύτη πανταχοῦ παρουσία τῆς πίστεως —ἀκόμη καὶ στὸ Ἀσυνειδήτον καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς πίστεως σ' ἓνα ἔσχατον Νόημα—, οὔτε εἰς τοὺς «Ἀθέους» ἀπουσιάζει, «οἵτινες —καὶ αὐτοὶ— ἀναζητοῦν Νόημα στὴν ζωὴν των» (G 97). Ὁ Θεὸς εἶναι μέσα μας, —ἀλλ' «ὄχι πανθειστικῶς» (G 47). «Ἐθεὸς εἶναι ὁ σύντροφος τοῦ βαθυτάτου μονολόγου μας. Στὴν βαθειὰ μοναξιά μας καὶ στὴν ἐσχάτην εἰλικρίνειάν μας, ὅταν διαλεγόμεθα πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας, εἶναι θεμιτὸν νὰ θεωροῦμε τὸν Θεὸν ὡς τὸν σύντροφον τοιούτων μονολόγων —ἀδιάφορον, ἐὰν ἐκλαμβάνομεν τὸν ἑαυτὸν μας ὡς ἄθεον ἢ πιστὸν» (G 100)¹¹¹. Τὸ νὰ πιστεύομεν, ὅτι ἡ ζωὴ ἔχει καὶ μετὰ θάνατον διάρκειαν καὶ ὅτι ἔχει «ἐν ἄπειρον, —ἐπέκεινα τοῦ πεπερασμένου—, “Ἐπερ-Νόημα”» (G 100), δὲν εἶναι «μεγαλυτέρα» πίστις ἐκείνης τῶν Ἀθέων, ποὺ πιστεύουν, ὅτι ἡ ζωὴ καὶ κάθε νόημα τελειώνουν μὲ τὸν Θάνατον. Ἡ γνησίᾳ Θρησκευτικότης δὲν ἐκτρέπει τὸ Ἄτομον ἐκ τῆς ἐδῶ ζωῆς πρὸς ἓν ἐπέκεινα. «Ἡ Θρησκεία πιστεύει σ' ἓνα Νόημα στὴν ἐδῶ ζωὴν» (G 99). «Ὁ σκοπὸς τῆς Ψυχοθεραπείας εἶναι ἡ ψυχικὴ θεραπεία, —Ὁ αὐτὸς δὲ εἶναι καὶ τῆς Θρησκείας, ἦτοι ἡ θεραπεία τῆς Ψυχῆς,... μὲ τὸ νὰ παρέχει στὸν Ἄνθρωπον περιθάλψιν καὶ ἀσφάλειαν, ποὺ οὐδαμοῦ ἄλλοῦ δύναται νὰ ἀνεύρει, παρὰ μόνον στὸ Ἐπερβατικόν, στὸ Ἀπόλυτον» (G 60).

Ἡ Ψυχολογία τοῦ Βάθους ἠκολούθησε τὴν αὐτὴν πορείαν ἔναντι

111. «Ὁ Θεός, ὁ ὑπὸ τοῦ Θρησκευόντος νοούμενος ὡς προσωπικὸς Θεός, οὐδὲν ἕτερον εἶναι, τελικῶς, ἢ τὸ Πρωτο-Σύ. Εἶναι δὲ οὗτος τόσον πολὺ οὐσιώδης, ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ ὁμιλεῖ τις περὶ Αὐτοῦ στὸ τρίτον πρόσωπον, ἀλλ' ἐκάστοτε μόνον πρὸς Αὐτόν, στὸ δεῦτερον πρόσωπον... Ἡ ὑπαρξιακὴ ἀνάλυσις κατανοεῖ τὸν Θεὸν ὡς ἐν Ἀρχικόν-Ἐγῶ». «Ἡ προσωπικὴ μου ἐντύπωσις εἶναι ὅτι ὅλες οἱ θεωρούμενες ὡς περὶ Θεοῦ ἀποδείξεις εἶναι, βασικῶς, βλασφημία τοῦ Θεοῦ» (V. E. Frankl, *Zeit und Verantwortung*, ἐν μν. ἔργ.: *Der Wille...*, 67.63).

της Θρησκείας πρὸς ἐκείνην τῆς Ἐπιστήμης, καὶ ἰδίως τῆς Φυσικῆς, κατὰ τοὺς Νεωτέρους χρόνους, — ἀρχικῶς δηλ. ὡς ἀντίθεσις πρὸς τὴν Θρησκείαν, ἣτις ὑπεβιάσθη εἰς τὸν χῶρον τοῦ μύθου, τῶν Νευρώσεων καὶ τῶν Ψυχασθενειῶν. Οὕτως ὀρίζει ὁ S. Freud: «Ἡ Θρησκεία εἶναι ἡ γενικὴ ἀνθρωπίνη Νεύρωσις» (Zwangsneurose)¹¹². Σιγὰ-σιγὰ ὅμως ἀναγνωρίζεται ἡ ἀναγκαιότης τοῦ διαλόγου ἐκ μέρους καὶ τῶν Ψυχολόγων καὶ ἀποκαθίσταται, τρόπον τινά, ἡ ἰσορροπία καὶ ἡ ἀμοιβαιότης μεταξὺ Ψυχολογίας καὶ Θρησκείας. Ἀναφέρει ὁ Frankl: «Ὅ,τι ἡμεῖς οἱ Ψυχίατροι δυνάμεθα καὶ πρέπει νὰ πράξομεν, εἶναι τοῦτο καὶ μόνον: νὰ διασώζομεν τὸν μεταξὺ Θρησκείας καὶ Ψυχιατρικῆς διάλογον ζωντανόν, σὲ πνεῦμα ἀμοιβαίας ἀνοχῆς» (G 99). Εἰς τινὰς περιπτώσεις ἐκλαμβάνεται ὡς αἰτία τῶν Νευρώσεων οὐχὶ τὸ Θρησκεῦν, ἀλλὰ τὸ μὴ-Θρησκεῦν: «Οὐχὶ εἰς ὀλίγας περιπτώσεις ἐκδικεῖται τὴν Νευρωτικὴν ὑπαρξιν ἡ ἔλλειψις τῆς ἰδίας αὐτῆς Ὑπερβατικότητος» (G 54). Καὶ ἀκόμη: Ἐκλαμβάνεται ὡς Illusion, δηλ. ὡς φαντασίωσις, οὐχὶ ἡ Θρησκεία, ἀλλ' ἡ κριτικὴ κατὰ τῆς Θρησκείας: «Οὐχὶ ἡ Θρησκεία ἀπεδείχθη ὡς ψευδαίσθησις (Illusion), ἀλλ' ἡ κριτικὴ κατὰ τῆς Θρησκείας, ἣτις μετεχειρίζετο ταύτην ὡς τοιαύτην»¹¹³.

Ἡ Ψυχολογία τοῦ Βάθους ἀσχολεῖται, ὡς ἐπιστήμη, μὲ τὴν Ψυχῆν, — τὰ βιώματα, τὰς ἐκδηλώσεις τῆς καὶ τὰς ἐπιπτώσεις τῶν —, ὑπὸ τὴν διττὴν κυρίως ἀποστολήν: ὡς *διαγνωστικὴ* λειτουργία τῶν ποικίλων ψυχο-πνευματικῶν ἀσθενειῶν καὶ ὡς μέθοδος καὶ προσπάθεια *θεραπείας* αὐτῶν¹¹⁴. Τὴν ὄψιν ταύτην τῆς Ψυχολογίας ἐξετάζομεν, ἐν ὀλίγοις, εἰς τὰ ἀκολουθοῦντα. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω διεφάνη, ὅτι οἱ τρόποι διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν Νευρώσεων καὶ τῶν Ψυχοπαθειῶν ποικίλλουν καὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ εἶδος τῆς Ἀνθρωπολογίας, ποὺ προβάλλουν οἱ διάφοροι ἐρευνηταί. Ἡ Ψυχοθεραπεία ἀσχολεῖται μὲ τὴν διάγνωσιν καὶ τὴν θεραπείαν τῶν ψυχο-σωματικῶν ἀσθενειῶν, καὶ τὸ γεγονός τοῦτο τὴν φέρει ἐγγὺς τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἐξομολογήσεως*, ἣτις ἐπιζητεῖ τὸ αὐτό: τὴν ἴασιν τῶν ψυχο-σωματικῶν νοσημάτων. «Ὁ σκοπὸς τῆς Ψυχοθεραπείας καὶ τῆς Θρησκείας

112. S. Freud, *Die Zukunft einer Illusion*, ἐν μν. ἔργ.: Studienausgabe IX (1974), 177.

113. Hermann Lübbe, *Religion nach der Aufklärung* (1990²), 14.

114. Πρὸβλ. καί: Horst E. Richter, *Flüchten oder Standhalten* (1981), 16: «Ἡ Ψυχανάλυσις στρέφεται, συγχρόνως, κατὰ δύο κινδύνων: Ἐν πρώτοις κατὰ τοῦ κινδύνου, ὅτι οἱ Ἄνθρωποι ἀσχολοῦνται, ἀντὶ μὲ τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα, διαρκῶς καὶ μόνον μὲ ἀνταντακλάσεις ἀνεξέλεγκτων, ἐν τοῦ παιδιμοῦ παρελθόντος προερχομένων, ἐσωτερικῶν δυσκολιῶν. Ἐν δευτέρου δὲ κατὰ τοῦ κινδύνου, ὅτι οἱ Ἄνθρωποι

εἶναι ἡ ἴασις τῆς Ψυχῆς», — «ἡ Ψυχοθεραπεία κινεῖται ὁμως ἐντεῦθεν τῆς ἀποκεκαλυμμένης πίστεως» (G 60.62). Ἡ Ψυχοθεραπεία οὐδεμίαν — βασικῶς — ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν Θρησκείαν καὶ τὸ Ὑπερβατικόν, δηλ. τὸν Θεῖον παράγοντα, ἀλλὰ εἶναι καθαρῶς κοσμικὴ ἐπιστήμη· προσπαθεῖ δι' ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ μεθοδεύσεων νὰ φθάσει εἰς τὸν σκοπὸν τῆς. Ἡ ἔννοια τῆς «ἄνωθεν» ἢ «ἔξωθεν» Αὐθεντίας καὶ τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ Ἀσθενοῦς πρὸς ὑποταγὴν ἀπουσιάζουν ἐδῶ, — καίτοι ἡ προσωπικότης τοῦ Ψυχοθεραπευτοῦ προσδιορίζει ἀποφασιστικῶς τὴν πορείαν θεραπείας τοῦ Ἀσθενοῦς. Ἡ Ψυχοθεραπεία λαμβάνει χώραν εἰς τὴν μορφὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐξομολογήσεως ὡς διαπροσωπικὴ συνάντησις καὶ συνομιλία — στὸν Καθολικισμὸν ἢ Ἐξομολόγησις γίνεται ἀπροσώπως, μεσολαβοῦντος παραπετάσματος μεταξὺ Ἐξομολόγου καὶ Ἐξομολογουμένου, ἐνῶ στὸν Προτεσταντισμὸν κατηργήθη αὕτη —, διὰ λόγων καὶ ἀκοῆς, διὰ διηγήσεων καὶ σιωπῆς, ἐνθὰ ὁ Ἀσθενὴς καθιστᾷ παρὸν τὸ παρελθὸν καὶ κυρίως τὰ τραυματικά του βιώματα, ἀλλὰ καὶ τὰ ὄνειρά του καὶ τὸ μέλλον ὡς ἐπιθυμίαν καὶ ἐλπίδα, δι' ἐρωτήσεων καὶ παραινήσεων ἐκ μέρους τοῦ Ψυχιάτρου, κατὰ τὸ ἀντίστοιχον τῆς μαιευτικῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτους. Εἰς τὴν συνάντησιν ταύτην — καὶ ἐφ' ὅσον συντρέξουν αἱ ὑποκειμενικαὶ καὶ ἀντικειμενικαὶ προϋποθέσεις — ἔρχεται ὁ Ἀσθενὴς εἰς ἐπίγνωσιν τῆς καταστάσεώς του καὶ τῶν αἰτίων, ποῦ τοῦ προκαλοῦν τὰς ψυχικὰς διαταραχάς, καὶ γίνεται πλέον ὄριμος πρὸς ἀντιμετώπισιν τούτων καὶ τῶν ἀρνητικῶν συμπτωμάτων τοῦ φόβου, τῆς ἐπιθετικότητος κ.λπ., καὶ πρὸς ἐπανένταξιν εἰς τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς. Τὸ Ἄτομον ἔρχεται ἐδῶ «εἰς ἑαυτό», γίνεται συνειδητὴ προσωπικότης, ἔχουσα ἐπίγνωσιν τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἀδυναμιῶν τῆς, τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν καθηκόντων τῆς, χωρὶς δικαιολογίαν καὶ φυγὴν πρὸς τὸ οὐτοπικὸν καὶ τὸ φανταστικόν.

Εἰς τὸν ἀγῶνα του τοῦτον πρὸς ὑπέρβασιν τοῦ ἀρνητικοῦ καὶ πρὸς πορείαν πρὸς τὸ θετικὸν καὶ ὠρίμανσιν ἢ προσωπικότης καὶ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ψυχοθεραπευτοῦ ἔχει ἀποφασιστικὴν σημασίαν. Οἱ Ψυχασθενεῖς εἶναι ἄτομα πληγωμένα ψυχικῶς, ἔχουν ἐμπειρίας μίσους καὶ ἐχθρότητος, ἀναλγησίας καὶ ἀπορροίψεως ἐκ μέρους τῶν Ἀνθρώπων, καὶ ἔχουν ἀνάγκην κατανοήσεως καὶ ἐμπιστοσύνης, σιγῆς καὶ ἀγάπης, — προσόντα, τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ διαθέτει ὁ ψυχολόγος ὄχι ὡς «μεθόδευσιν» ἐπαγγελματικῆς σκοπιμότητος, ἀλλ'

γίνονται ἀσυνειδήτως ψυχικὰ ἀποτυπώματα τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ποῦ ἐπενεργοῦν ἐκ τῶν ἔξω ἐπ' αὐτῶν».

ὡς καλλιέργειαν καὶ ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν ἰδίαν ὑπαρξιν καὶ ζωὴν, ὡς ἔκφρασιν δηλ. *πηγαίων* καὶ *εἰλικρινῶν* αἰσθημάτων συμπαθείας καὶ ἀγάπης καὶ ὄχι ὡς προσφορὰν ἐκδουλεύσεως πρὸς τὸν Ἀσθενῆ. Οἱ Ἀσθενεῖς τοῦ εἴδους τούτου ἔχουν καταπληκτικὴν εὐαισθησίαν καὶ γνωρίζουν νὰ διακρίνουν τὸ γνήσιον ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς τῶν αἰσθημάτων. Μόνον δὲ ἡ *εἰλικρινῆς ἀγάπη* ὠθεῖ τὸν Ἀσθενῆ εἰς «ἐκ βαθέων» ἔκφρασιν γεγονότων καὶ αἰσθημάτων, ποῦ ἔχουν τραυματίσει τὸν ψυχικὸν τοῦ κόσμον καὶ διασαλεύσει τὴν προσωπικότητά του, καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν κλίματος ἀμοιβαίας *ἐμπιστοσύνης*, ὡς ἀπολύτως ἀναγκαίας προϋποθέσεως πρὸς ἀποδοχὴν τῶν ὑποδείξεων καὶ πραγμάτων τῶν παραινέσεων τοῦ Ψυχοθεραπευτοῦ ἐκ μέρους τοῦ Ψυχοασθενοῦς¹¹⁵. Ἡ ἀποτυχία τῆς Ψυχιατρικῆς ἐγκρίεται ἀκριβῶς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὑποτιμᾷ ἢ ἀπορρίπτει τὸν *ὑποκειμενικὸν* παράγοντα τῆς *διαπροσωπικῆς* σχέσεως μὲ τὸν Ἀσθενῆ καὶ προβάλλει, ἀντ' αὐτοῦ, μόνον τὸν «ἐπιστημονικόν», διὰ τοῦ ὁποῦ ὑποβάλλεται ὁ θεραπευόμενος εἰς τὸν χῶρον τοῦ *Ἀντικειμένου*. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς σχέσεως εἰς τὸν χῶρον τῆς Ψυχοθεραπευτικῆς εἶναι ὀλέθριον, διότι «μπλοκάρει» τὰ

115. Πρβλ. Balthasar Staehelin *Haben und Sein* (1981¹): «*Ἡ Ἀγάπη εἶναι ἡ καθημερινὴ ἐκείνη μορφή, στὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς εὐρίσκει μέσα μας, εὐνοιώτατα, ζωντανὸν καταφύγιον...* Ἡ Ἀγάπη δὲν γεννᾷ ἀπλῶς διαιώνισιν ἐπὶ βιολογικοῦ ἐπιπέδου, ἀλλὰ ἡ γνησία Ἀγάπη κατατείνει στὴν γένεσιν τῶν ἰδιοτήτων ἐκείνων, ποῦ συμβάλλουν πρωτίτως στὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ Ἀνθρώπου» (39.40). Ἡ γνησία Ἀγάπη ἀνυψώνει τὸ Ἄτομον πρὸς τὸ τέλειον καὶ τὸ ἀπόλυτον, ἦτοι «ἐξάγει τὰ Ἀγαπώμενα ἐκ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, δηλ. ἐκ τῶν θετικιστικῶς βιουμένων συμβατικότητων, καὶ εἰσάγει ταῦτα ἐγγὺς ἐκείνου, ποῦ θὰ ὠνομάζαμε ἀρχικὴν πατρίδα τοῦ Ἀνθρώπου,... προσφέρει δηλ. τὴν φωτεινὴν ἐκείνην χαρὰν, τὸ αἶσθημα τοῦ ἀνῆκειν στὸ Ἄφραστον, Αἰώνιον, τὸ ὁποῖον γεννᾶται συχνά, αἰφνιδίως καὶ χωρὶς ἄσκησιν, στὴν μεγάλην Ἑρωτικὴν ἀγάπην,... τὸ βίωμα τῆς Αἰωνιότητος στὸ Τώρα... Ὅπως κάθε Μυστικόν, ἔτσι καὶ ἡ Ἀγάπη δὲν ἀφήνεται νὰ κατανοηθεῖ λογικῶς... Ἡ γνησία Ἀγάπη θέλει πάντοτε καὶ ὀλοκληρωτικῶς νὰ δωρίζεται... *Εἶναι ἡ θύρα πρὸς τὸν Θεόν, ... καθιστᾷ συνειδητὴν τὴν συμμετοχὴν μας στὸ Ἀπόλυτον*» (68-70). Ὁμοίως καί: Peter Lauster, *Die Liebe. Psychologie eines Phänomens* (1986): «Μόνον δύο ψυχικῶς τελειῶς ὑγιεῖς Ἀνθρωποὶ μποροῦν νὰ οικοδομήσουν μίαν ὑγιῆ καὶ ἀνενόχλητον σχέσιν, ἥτις δὲν παραβλάπτει καὶ δὲν ἐξασθενεῖ τὴν Ἀγάπην. Δυστυχῶς ὁμοῦς ὁ κανὼν εἶναι, ὅτι δύο Ἀνθρωποὶ, ποῦ συναντῶνται, εἶναι ψυχικῶς διαταραγμένοι, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, εἶναι "νευρωτικοί". Ὅταν σὲ μίαν σταθερὰν σχέσιν ἐν νευρωτικὸν Ἄτομον συναντᾷ ἐν ἄλλο νευρωτικὸν Ἄτομον, τότε προκύπτουν ἀναγκαιῶς τριβαί. Ἐκαστος προσκορπεῖ στὴν πάθσιν τοῦ ἄλλου... Εἰς ψυχικῶς διαταραγμένα Ἄτομα τελειώνει ἡ Ἀγάπη, ὅταν οἰκοδομοῦν ταῦτα σταθερὰν σχέσιν». Καὶ διότι τὰ πλείστα τῶν Ἄτόμων πάσχουν ἐν Νευρώσεων, «γίνεται κατανοητόν, διατί ἡ Ἀγάπη τόσον σπανίως διασώζεται εἰς μίαν σταθερὰν σχέσιν» (169-171). Πρβλ. καί: Μ. Α. Φαράντου, «Ἡ Ἀγάπη καὶ αἱ διαστροφαὶ αὐτῆς», ἐν: *Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν*. τ. 30 (1995), 75 ἔξ.

αισθήματα τοῦ Ἀσθενοῦς οὔτως «κλείνεται στὸν ἑαυτόν του» καὶ ἐλέγχει τὰ λεγόμενά του, ἐκ φόβου μήπως πέσει εἰς κάποιο λάθος καὶ «ἐκτεθεῖ» ἔναντι τοῦ Θεραπευτοῦ του. «Ἀντικείμενον» μπορεῖ νὰ γίνει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν περίπτωσιν π.χ. μιᾶς χειρουργικῆς ἐπεμβάσεως, οὐδέποτε ὁμως εἰς τὸν χώρον τῆς ψυχοθεραπείας, ἔνθα πρόκειται περὶ «ἐξανθρωπισμοῦ» τοῦ Ἀτόμου, ἤτοι περὶ γνησίας πραγματώσεως τῶν Ἀνθρωπίνων καταβολῶν καὶ δυνάμεων, μὲ πρότυπον πάντοτε ὑπὸ τοῦ Ἀσθενοῦς τὸν Θεραπευτὴν του. Μπορεῖ ποτὲ νὰ θεραπευθεῖ εἰς Ψυχασθενῆς, ὑφ' ἐνὸς «σκάρτου» καὶ διεφθαρμένου Ψυχοθεραπευτοῦ; — Ὁ Θεραπευτὴς λειτουργεῖ διὰ τὸν Ἀσθενῆ ὡς πρότυπον, — οὔτως ἐξιδανικεῦει συνήθως τὸν Ἴατρόν του.

Ἡ Ψυχοθεραπευτικὴ γίνεται κοινωνὸς πολλῶν ἐπιστημῶν, ὅπως τῆς Ἱατρικῆς, Ψυχολογίας ἐν γένει, Φιλοσοφίας, Κοινωνιολογίας, Θεολογίας κ.λπ., καὶ συνέβαλε σπουδαίως εἰς τὴν διεύρυνσιν τοῦ ὀπτικοῦ καὶ τοῦ ἐρευνητικοῦ πεδίου αὐτῶν. Μεγάλως συνέβαλεν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ἱατρικῆς ὑπέροβασιν τῆς περὶ Ἀνθρώπου *δαρβινικῆς* ἀντιλήψεως, ὡς ἐνὸς βιολογικοῦ ὄντος, ἀντιστοιχοῦ τῶν λοιπῶν Ζώων. Κατὰ τὸν ἱατρικὸν τοῦτον Naturalismus παραθεωροῦνται αἱ *ἀτομικαὶ* ἰδιαιτερότητες καὶ τὸ Ἄτομον ὑπόκειται εἰς ἱατρικὴν ἐξέτασιν καὶ θεραπείαν «ἀντικειμενικῶς» καὶ «οὐδετέρως», κατὰ τὸ ἀνάλογον τοῦ *service* μιᾶς Μηχανῆς. Ἡ Ψυχανάλυσις ἀπέδειξεν, ὅτι αἱ *σωματικαὶ* ἀσθένειαι τῶν Ἀτόμων σχετίζονται — ἀμέσως ἢ ἐμμέσως — μὲ τὸν *ψυχικὸν* παράγοντα αὐτῶν, καὶ δὲν εἶναι ἀπλῶς διαταραχαὶ βιοχημικῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι Σύνολον, συνιστάμενον ἐκ μερῶν, ἀλλὰ τὸ ἀντίστροφον: Ὅλον, ποῦ προσδιορίζει τὰ μέρη του. Τὸ Ὅλον *προηγείται καὶ ὑπέγκειται* τῶν μερῶν του, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ κατανοοῦνται ταῦτα. Ἐδῶ ἰσχύει, ὡς προτεραιότης, «ὁ λόγος ὁ τοῦ Ὀλου». «Διὸ ἐκ τῶν Καθόλου ἐπὶ τὰ καθ' ἕκαστα δεῖ προῖέναι». Τὰ «μέρη» εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἀδιαίρετα: «ἐξ ἀδιαιρέτων τὸ πᾶν»¹¹⁶.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι *ἐξάτομικευμένη* ψυχο-σωματικὴ ἐνότης καὶ πᾶσα ἀσθένεια θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται ἐν σχέσει πρὸς τὸ *συγκεκριμένον* Ἄτομον καὶ τὸ *δικό* του περιβάλλον. «Κάθε Ζῶον περιβάλλεται ἐκ τοῦ δικοῦ του ὑποκειμενικοῦ περιβάλλοντος, ὡς δι' ἐνὸς σταθεροῦ καὶ διὰ τὸν ἔξωθεν παρατηρητὴν ἀοράτου καὶ ἀπροσίτου περιβλήματος, σὰν σ' ἓνα μπαλόνη», — τοῦτο δὲ ἰσχύει, πολλῶ μᾶλλον, περὶ τοῦ Ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι «ἀτομικὴ πραγματικότητα»,

116. Ἀριστοτέλους, *Φυσικὰ* Α: 184α 23' 186β 25.35.

«αί ἀλλαγαὶ δὲ στὴν ἀτομικὴν πραγματικότητα ἐνὸς Ἀνθρώπου καὶ αἱ ἐπιπτώσεις τῶν ἐπὶ τοῦ σώματός του ἀποτελοῦν ἀντικείμενον τῆς ψυχοσωματικῆς Ἱατρικῆς... Μόνον δὲ ἐὰν κατορθώσομεν νὰ σχηματίσομεν μίαν εἰκόνα περὶ τῆς Ἀτομικῆς πραγματικότητος, στὴν ὁποίαν ζεῖ ὁ Ἀσθενής, μποροῦμε νὰ κρίνομε, τί σημαίνουν δι' αὐτὸν εὐρήματα, τὰ ὁποῖα διαπιστώνομεν, καὶ γεγονότα, τὰ ὁποῖα μᾶς διηγείται. Μόνον τότε ἔχομεν μίαν σταθερὰν βάσιν, διὰ νὰ ἀξιολογήσομεν τοὺς πόνους του, ἀλλὰ καὶ τὰ εὐρήματά μας. Ἄνευ τῆς βάσεως ταύτης ὑποκείμεθα στὸν κίνδυνον νὰ ἐξαγάγομεν ἐσφαλμένα συμπεράσματα, λάθος διαγνώσεις, λάθος θεραπείαν καὶ λάθος συμπεριφορὰν... Πάντα ταῦτα ἀποδεικνύουν, πόσας εὐθύνas ἐπωμίζεται μία Ἱατρικὴ, ἥτις θεωρεῖ ὡς μὴ ἀναγκαίαν τὴν πληροφόρησιν περὶ τῆς Ἀτομικῆς ζωῆς τῶν Ἀσθενῶν... Μία καλὴ θεραπεία τῶν Ἀσθενῶν προϋποθέτει μίαν ἐπιτυχημένην ἀναδόμησιν τῆς Ἀτομικῆς ζωῆς τοῦ Ἀσθενοῦς, τῶν Ἀντικειμένων, πού τὸν περιβάλλουν, τῶν Προσώπων, πού ἔχουν σημασίαν δι' αὐτόν, καὶ τῶν γεγονότων, πού τὸν θλίβουν ἢ τὸν χαροποιοῦν... Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον Ἱατροὶ καὶ οἱ λοιποὶ Θεραπευταὶ θὰ πρέπει νὰ μάθουν νὰ ἀποκρυπτογραφοῦν τὸν κώδικα τῆς ἀρχικῆς γλώσσης, πού προσδιορίζει τὸ συναισθηματικὸν βίωμα ἐνὸς Ἀνθρώπου... Ἡ Ψυχοσωματικὴ... ἀφορᾷ ὅλας τὰς εἰδικότητας τῆς Ἱατρικῆς, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Χειρουργικῆς. Δὲν πρόκειται περὶ ἀποδόσεως μικροτέρας σημασίας στὸ Σωματικόν, ἀλλὰ περὶ ἀποδόσεως μεγαλυτέρας σημασίας στὸ Ψυχικόν. Πρόκειται δηλ. περὶ ἐπικυρώσεως τῆς παλαιᾶς ἀρχῆς περὶ ἐνότητος Σώματος καὶ Ψυχῆς ὡς ἀλληλο-ἐπιδρώντων καὶ ἀλληλο-ἐξηρημένων Ὁργάνων»¹¹⁷.

«Ἡ ψυχοσωματικὴ Ἱατρικὴ ἐρευνᾷ τὸ *συναισθηματικὸν* μέρος τῆς Ἀνθρωπίνης ἀσθενείας, τὴν ἐκάστοτε διάθεσιν τοῦ Ἀσθενοῦς, πού ὀδηγεῖ στὴν Ἀσθένειαν... Ὁ Ἱατρός θὰ πρέπει νὰ ἔχει χρόνον καὶ εὐχαρίστησιν, νὰ ἐξετάζει τὸν Ἄρρωστον ὄχι μόνον σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν ἀκούει καὶ νὰ συζητεῖ μαζί του τὰς φροντίδας του... Στὴν Ἀσθένειαν κάμνει τὴν παρουσίαν τῆς ὄχι ἀπλῶς μίας μηχανιστικῶς ἐξηγουμένη βλάβη ἐνὸς Ὁργάνου, ἀλλὰ ἡ Ζωὴ τοῦ Ἀσθενοῦς σὲ συγκεκριμένην παθολογικῶς κακὴν κατάστασιν. Ἔτσι θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῆι περὶ ἐνὸς Ἀσθενοῦς μὲ στομαχικὴν Νεύρωσιν, ὅτι οὗτος δὲν μπορεῖ νὰ ἰχωνέψει συγκρούσεις καὶ προβλήματα καὶ νὰ δώσει προεπούσας λύσεις»¹¹⁸. Καὶ ἡ Ἱατρικὴ, λοιπόν, ὑπὸ τὴν εὐρείαν ἔννοιαν,

117. Thure von Uexküll, *Humanmedizin und das Problem der Humanität*, ἐν: *Naturwissenschaft und Glaube*, ἐκδ. ὑπὸ H. A. Müller (1993), 338-345.

118. G. Condrau, μν. ἔργ.: *Einführung in die Psychotherapie*, 42.44.46.

μετὰ μακρὰν περιπέτειαν εἰς τὸν χῶρον τοῦ Naturalismus καὶ Biologismos τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅστις ἐξελάμβανε τὸν Ἄνθρωπον ὡς ἐν Ζῶον μὲ δευτερεύοντα καὶ ἐπιγενῆ στοιχεῖα τὸ Ψυχο-Πνευματικόν, καὶ κατενόει αὐτὸν καὶ τὰς Ἀσθενείας του φυσικο-επιστημονικῶς καὶ μηχανικῶς, προσήγγισεν, ὑπὸ τὴν πίεσιν καὶ τῆς ψυχοθεραπευτικῆς, τὸν Χριστιανισμόν, ὅστις ἀποδίδει καιρίαν σημασίαν εἰς τὸν ψυχικὸν παράγοντα καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ Ἀτόμου καὶ διὰ τὴν Σωματικὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν αὐτοῦ. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐθεράπευε τοὺς σωματικῶς Ἀσθενεῖς, ἀφοῦ προηγουμένως ἀπῆλλασσεν αὐτοὺς ἐκ τῶν ψυχικῶν αὐτῶν νοσημάτων, ἤτοι ἐκ τῶν «ἀμαρτιῶν» των, ἐν εὐρείᾳ ἐννοίᾳ νοουμένων, κατὰ τό: «Ἀφέωνταί σοι αἱ ἀμαρτίαι σου... Καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς (ὁ Παράλυτος)... ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ» (Λουκ. 5, 20 ἐξ.).

Ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν καὶ εἰδικώτερον πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν συνίσταται ὁ διάλογος καὶ ἡ συμβολὴ τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους εἰς τὰ ἀκόλουθα: Ἡ «ἠθικὴ» τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ φέρει Ἀτομικὸν χαρακτήρα. Ἦδη τὸ δόγμα περὶ «σαρκώσεως» τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐν Ἀτόμῳ — καὶ ὄχι καθολικῶς —, εἰς τὸν Ἰησοῦν, ὑπεμφαίνει τὴν Ἀτομικότητα τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς. «Ἦλθε γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς» (Λουκ. 19, 10). Ὁ Ποιμὴν ἀφήνει «τὰ ἐνενήκοντα ἐννέα (πρόβατα) ἐπὶ τὰ ὄρη καὶ πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον... Οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ἵνα ἀπόληται *Εἷς τῶν μικρῶν* τούτων» (Μτθ. 18, 11 ἐξ.). «Λέγω ὑμῖν ὅτι οὕτω χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ *Ἐνὶ ἀμαρτωλῷ* μετανοοῦντι» (Λουκ. 15, 7). Ἡ ἔλευσις τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀρρηκτως συνυφασμένη πρὸς τὴν Ἀτομικὴν ταύτην μετάνοιαν καὶ σωτηρίαν. Ἡ εὐθύνη μεταφέρεται ἐδῶ ἐκ τῆς Ἀγέλης εἰς τὸ Ἄτομον. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς αἶρει τὸ Ἄτομον ἐκ τῆς Ὀμαδικῆς Ἠθικῆς (ἐθνικῆς, θρησκευτικῆς κ.λπ.) καὶ ἐντάσσει ἀμέσως αὐτὸ ὑπὸ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἔτσι δὲ τὸ ἀπελευθερώνει καὶ τὸ καθιστᾷ ὑπεύθυνον. Θέσις του εἶναι: «Ποιεῖν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ», ἐναντι τῆς ἀνηθίκου θρησκευτικότητος: «Ἀφέντες τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν Ἀνθρώπων» (Μρκ. 7, 8). Ὁ Ἰησοῦς ἀπορρίπτεται ὡς Αἰρετικὸς, — ἢ αἵρεσις ἐδῶ εἶναι τὸ γνήσιον. Τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς Ἀτομικῆς Ἠθικῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ ὑπευθυνότητος, ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῆς μεταγενεστέρως χριστιανικῆς Θεολογίας καὶ ἐπεβλήθη τὸ ἀγελαῖον πνεῦμα, ἐνθα τὸ Ἄτομον «σῶζεται» διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς *μαζικάς* ἐκδηλώσεις — τελετουργίας, ἱεροτελεστίας κ.λπ. —, χωρὶς νὰ ἀπαιτεῖται καὶ ἡ προσωπικὴ «μετάνοια», ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς «συμμορφώσεως»

τῆς Ἀτομικῆς διαγωγῆς καὶ ζωῆς πρὸς τὰ γνήσια περιεχόμενα τῆς Εὐαγγελικῆς πίστεως. Τὸ Ἄτομον ἐφησυχάζει ἐδῶ ἐκ τοῦ λόγου καὶ μόνον, ὅτι συμμετέχει εἰς Ὀμαδικὰς Θρησκευτικο-Ἐθνικὰς ἐκδηλώσεις. Ἔτσι γεννᾶται καὶ καλλιεργεῖται μία ψευδο-θρησκευτικότης, πλήρης νευρώσεων καὶ ψυχασθενειῶν. Τὸ Ἄτομον πιστεύει ὅτι θρησκεύει, ἐνῶ δὲν ἔχει ἐγγίσει τὸ γνήσιον θρησκευτικὸν βάθος. Τί νόημα ἔχει λοιπὸν ἡ συμμετοχὴ τῶν Κληρικῶν, Θεολόγων καὶ πιστῶν εἰς τὰς ἱεροτελεστίας, εἰς τὴν Ἐξομολόγησιν, τὴν Εὐχαριστίαν κ.λπ., ὅταν διαπραττοῦν τὰ αὐτὰ ἁμαρτήματα καὶ παραμένουν ἀμετανόητοι, καὶ δὲν εὐθυγραμμίζουν τὴν ζωὴν των πρὸς τὰ περιεχόμενα τῶν Μυστηρίων τούτων; — Δὲν συνιστᾷ ἡ τυπολατρεία αὕτη ἐμπαιγμὸν καὶ ψευδοθρησκευτικότητα, μὲ συνεπακόλουθον πλῆθος νευρώσεων διὰ τὸ οὕτω-πως θρησκεύον Ἄτομον;

Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου τῆς Ἀτομικῆς «ἠθικῆς» τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐρχεται συνεπίκουρος καὶ ἡ Ψυχολογία τοῦ Βάθους, ἥτις — καὶ αὕτη — ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν «σωτηρίαν» τοῦ Ἄτόμου. Τὸ *συγκεκριμένον* Ἄτομον ἀπασχολεῖ καὶ ἡ ψυχοθεραπεία αὕτη, ἥτις ἐπιζητεῖ νὰ ἀπελευθερώσει τοῦτο ἐκ τῶν κοινωνικο-θρησκευτικῶν συμβατικότητων καὶ δεσμῶν (Ἐπερ-Ἐγὼ) καὶ ἐκ τῶν ἀπωθημένων ὁρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν εἰς τὸ Ἀσυνειδητόν του, ἐν τῇ ἐννοίᾳ μιᾶς *συνειδητῆς* ἀντιπαραθέσεως πρὸς τὰ περιεχόμενα τούτων διὰ καταφάσεως τοῦ καταφατοῦ καὶ θετικοῦ καὶ ἀπορρίψεως τοῦ ἀρνητικοῦ ἔτσι, ὥστε τὸ Ἄτομον νὰ μὴ παρασύρεται τῆδε-κἀκεισε ὑπὸ τῶν διαφόρων Σειρήνων τοῦ ἠθικο-θρησκευτικοῦ χώρου, ἀλλὰ νὰ ἐνεργεῖ καὶ νὰ φέρεται *συνειδητῶς*, δηλ. ὡς *ἐλεύθερον καὶ ὑπεύθυνον*. Εἰς τὰς *ἀνωρίμους καὶ διεφθαρμένας* κοινωνίας τὸ Ἄτομον δὲν αἰρεται ὑπεράνω τῶν κοινωνιῶν τούτων, ἀλλ' ἐκφράζει τὴν «ἠθικὴν» τούτων. Δὲν ὑπάρχει δηλ. διεφθαρμένη Νεολαία, Οἰκογένεια κ.λπ., ἀλλὰ μία ἀθλία *συλλογικότης*, ἥτις ἐνσαρκώνεται καὶ πραγματώνεται διὰ τῶν καθ' ἕκαστα Ἄτόμων. Τὸ Ἄτομον ἐκφράζει τὴν διαφθορὰν τῆς κοινωνίας, ἥτις προβάλλεται ὡς ἀγιότης. Τὸ Ἄτομον δὲν ἔχει ἠθικὰς ἀξίας, ἀλλὰ μόνον συμφέροντα, ἀδιάφορον ἂν τὰ ἐπενδύει μὲ τὸν φωτιστέφανον τῆς ἠθικο-θρησκευτικῆς ἀγιότητος καὶ τὰ προβάλλει ὡς πιστότητα εἰς τὸν γάμον κ.λπ., καὶ ὡς θεολογικὸν βερμπαλισμὸν. Ἐχομεν δηλ. ἐδῶ μίαν κοινωνίαν *φαρισαϊκῆς ὑποκρισίας*, ἥτοι Ἄτομα νομικῶς καὶ τυπικῶς ἄφογα μὲ ἀνήθικον καὶ χυδαῖον περιεχόμενον, ἢ μὲ τὴν γλώσσαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ: «Τάφους, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας» (Μτθ. 23, 27). Τὸν *διχασμὸν* τούτον τοῦ Ἄτόμου, — ἄλλο νὰ εἶναι καὶ ἄλλοιῶς νὰ φαίνεται καὶ νὰ φέρεται —, ὅστις δημιουργεῖ ἄπειρα ψυχικὰ *ρήγματα*, ἐπιζητεῖ νὰ φέρει εἰς τὴν συνειδησίην

του ἢ Ψυχοθεραπεία ἔτσι, ὥστε νὰ δυνηθεῖ νὰ κάμει ὑπέρβαση αὐτοῦ, δηλ. νὰ (ἐπ)ανεύρει τὸν ἑαυτὸν καὶ τὴν ταυτότητά του.

Συναφῆς πρὸς τὰ ἀνωτέρω εἶναι καὶ μία ἄλλη – θεμελιώδης – πτυχή τῆς «ἠθικῆς» τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἢ «ἠθικοποίησις» δηλ. τοῦ Ἄτομου εἰς τὴν ὁλότητά του. Ὁ Ἰησοῦς θεωρεῖ τὸν Ἄνθρωπον ὡς ἐνότητα, καὶ θέτει ὅλον τὸ Ἄτομον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, τῶν συνανθρώπων καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ ὑπευθυνότητι, – ζητεῖ δηλ. νὰ «ἠθικοποιήσῃ» τὸ Ἄτομον εἰς τὴν ὁλότητά του, καὶ ὄχι νὰ σώσῃ «μέρη» τινὰ αὐτοῦ, π.χ. τὴν ψυχὴν του, κατὰ τὸ «πιστεῦω» τῶν Γνωστικῶν. Ἡ «ἠθικὴ» τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ὀλική, «ὑπαρξιακὴ», ἀφορᾷ τὸν ὅλον Ἄνθρωπον, – ἐρμηνεύει δὲ κατὰ μοναδικὸν τρόπον ταύτην ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ «ἀποθέσεως», «ἀπεκδύσεως» καὶ «νεκρώσεως» τοῦ «παλαιοῦ Ἀνθρώπου», τοῦ Ἀνθρώπου τῆς Ἄμαρτίας, καὶ περὶ «ἐνδύσεως», «συνεγέρσεως» ἐν Χριστῷ κ.λπ. τοῦ «καινοῦ» Ἀνθρώπου τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς (Ἐφεσ. 4, 22-23· Ρωμ. 6, 3 ἔξ. κ.ά.).

Εἰς τὴν «ἠθικὴν» τοῦ Ἰησοῦ ὁ ὅλος Ἄνθρωπος «βυθίζεται», – αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχει ἡ Ὁρθόδοξος Βάπτισις ὡς «κατάδυσις» –, ἦτοι συναποθνήσκει καὶ συνανίσταται ἐν Χριστῷ, δηλ. μεταστρέφεται, καὶ δὲν ὑπάρχουν ἢ παραμένουν εἰς αὐτὸν «περιοχαὶ» ἀμετανόητοι καὶ ἀβάπτιστοι. Ὁ γνήσιος Χριστιανὸς οὐδέποτε εἶναι π.χ. ἐγκρατῆς καὶ συγχρόνως χρηματολάτρης, οὐδέποτε συμβιβάζει τὰ ἀσυμβίβαστα, ἀλλ' ἕκαστος λατρεύει «ἢ Θεὸν ἢ Μαμωνᾶν»: «Οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεῦν καὶ Μαμωνᾷ» (Μτθ. 6, 24). Τὴν ἠθικὴν ταύτην γραμμὴν ἐτήρησε, μὲ συνέπειαν, ἡ γνήσια παράδοσις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μέχρι σήμερον. Ὁ ἀφωσιωμένος εἰς τὸν Θεὸν – ἀναφέρει Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος – ὀφείλει «ἐπιδοῦναι ἐξ ὅλου ἑαυτὸν τοῖς λόγοις τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου καὶ ἀποτάξασθαι τῷ κόσμῳ κατὰ πάντα... Εἶτα βιάζεσθαι χρῆ ἀεὶ εἰς πᾶν ἀγαθὸν καὶ εἰς πάσας τὰς ἐντολάς τοῦ Κυρίου, ... καὶ οὕτως ἄνευ βίας καὶ καμάτου πάσας ποιεῖ πάντοτε τὰς ἐντολάς τοῦ Κυρίου ἐξ ἀληθείας». Εἰς ὅλας τὰς «ἀρετάς» ἀθλεῖται ὁ πιστὸς καὶ οὐχὶ εἰς τινὰς: «Χρῆ γὰρ ἕκαστον, ὥσπερ εἰς τὴν Εὐχὴν βιάζεται ἑαυτόν,... οὕτως εἰς τὴν ἀγάπην, εἰς τὴν πραότητα καὶ εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς»¹¹⁹. Παρομοίως θεωρεῖ τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, τὴν ὁποίαν ὀρίζει, ἀρνητικῶς μὲν, ὡς τὸ καθαρεῦν ἀπὸ πάσης κακίας: «τοῦτο δὲ ἐστὶ, τὸ διὰ πάντων καθαρεῦσαι δεῖν,... καὶ

119. Μακαρίου Αἰγυπτίου, *Περὶ φυλακῆς καρδίας* 13-14. ΒΕΠ 42, 185 ἔξ.

ψυχή και σώματι και διανοία», θετικῶς δὲ ὡς τὴν πραγματάωσιν «δι' ὅλου» τοῦ βίου «πάντων τῶν κατὰ Χριστὸν νοουμένων ἀγαθῶν... Ἄρτιον — θέλει ἡ Γραφή — τὸν τοῦ Θεοῦ Ἄνθρωπον». Δὲν ὑπάρχει διάκρισις «κρείττωνων» καὶ «δευτέρων» ἀρετῶν, ἀλλὰ πᾶσαι αἱ Ἄρεται «ἀλλήλων ὁμοτίμως ἔχονται καὶ δι' ἀλλήλων ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ χρωμένου ἀνάγουσιν»¹²⁰.

Ὅμως ἀργότερον καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν γνησίαν ταύτην Ἠθικὴν τοῦ Εὐαγγελίου ἐπεβλήθη καὶ μία ἄλλη — μερικὴ καὶ ἀποσπασματικὴ — Ἠθικὴ, ἣτις ἀπεσκοπεῖ εἰς τὴν «ἠθικοποίησιν» ὠρισμένων μόνον «μερῶν» τοῦ Ἀνθρωπίνου διὰ τῆς ἐξασκήσεως ὠρισμένων μόνον ἀρετῶν. Ἔτσι κατέστη ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ ἐπιλεκτικὴ καὶ κατεστράφη. Οἱ Χριστιανοὶ κόβουν-καὶ-ράβουν ἐδῶ τὸν Χριστιανισμόν εἰς τὰ δικά των μέτρα, καὶ ὡς ἀρετὰς μὲν θεωροῦν ἐκεῖνας, ποῦ ἐκεῖνοι μόνον τηροῦν, ὡς ἀμαρτίας δὲ ἐκεῖνας, ποῦ οἱ ἄλλοι διαπραττουν. Ἔτσι μπορεῖ νὰ εἶναι κάποιος χρηματολάτρης ἢ πόρνος ἢ μοιχὸς ἢ γαστρομαργος ἢ συκοφάντης κ.λπ., καί, παρὰ ταῦτα, νὰ ἔχει ἦσυχον τὴν «χριστιανικὴν» του συνείδησιν, διότι ἐκκλησιάζεται, τηρεῖ τὴν νηστείαν, ἐκπληρώνει τὰ «τάματά» του κ.λπ. Αὐτοὶ ἐδῶ εἶναι οἱ ἔχοντες «κεκαυτηριασμένην» καὶ «μεμιασμένην» συνείδησιν (Α' Τιμ. 4, 2· Τίτ. 1, 15). Ἐδῶ ἔχομεν διεφθαρμένην ἀντίληψιν περὶ ἀμαρτίας, ἐνοχῆς καὶ ἀγιότητος, ἀφοῦ ἡ συνείδησις ἐλέγχει π.χ. διὰ τὴν παράλειψιν ἐκπληρώσεως ἐνὸς «τάματος», σιωπᾶ δὲ διὰ τὴν διάπραξιν κακουργημάτων. Εἰς ἓν μέγα μέρος τῶν Χριστιανῶν τὸ βᾶρος ἐρρίφθη εἰς τὸ «θεωρητικόν» μέρος τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐνθα ἡ Ὁρθόδοξος γνησιότης μετρεῖται μὲ τὴν ὁμολογίαν τῆς ἀκριβείας τῶν Δογμάτων. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο τῆς ὁμολογίας τῆς ὀρθῆς πίστεως εἶναι κείμενον καὶ ἀναγκαῖον, ἐγκυμονεῖ ὅμως τὸν κίνδυνον νὰ μεταβάλλῃ τὸν Χριστιανισμόν εἰς θεωρητικὸν καὶ ἰδεολογικὸν σύστημα, ἐὰν δὲν ἐκφράζεται μὲ συνέπειαν ἢ πίστις ὡς πράξις καὶ ζωὴ. Τὸν κίνδυνον τοῦτον διαστροφῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκ πράξεως εἰς θεωρίαν ἐπισημαίνει ὁ Ἰωάννης Σιναΐτης: «Ὁ πίστιν μὲν ὀρθὴν κερκτημένος, ἀμαρτίας δὲ διαπραττόμενος, ὁμοίος ἐστὶ προσώπῳ μὴ ἔχοντι ὀφθαλμούς»¹²¹. Ἡ Ἠθικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν εἶναι ἠθικὴ «τελειότητων» καὶ ἐξαγιασμοῦ «μερῶν», π.χ. ταπεινοφροσύνης, ἐγκρατείας, ὑπομονῆς, προσευχῆς κ.λπ., ἀλλ' ἠθικὴ ἐξανθρωπισμοῦ τοῦ ὅλου Ἀτόμου,

120. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ Ἀρετῆς, ἣτι εἰς τὸν βίον Μωϋσέως II· Πρὸς Ὀλίμμιον περὶ τελειότητος· Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ καὶ τῆς κατὰ Ἀλήθειαν ἀσκήσεως*, ἐν: Opera, ἐκδ. ὑπὸ W. Jaeger, VII,1:82-83· VIII,1:178 ἐξ.· 77.

121. Ἰωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, Λόγ. 26 (γ:μβ), *Περὶ διακρίσεως*.

κατὰ τὸ περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ λεχθὲν ἀντίστοιχον: «ἰδοὺ ὁ Ἄνθρωπος» (Ἰω. 19, 6), — ὅλαι δὲ αἱ καθ' ἕκαστοι «ἀρεταὶ» ἔρχονται εἰς τὸ οἶκεῖον αὐτῶν ὡς ἔκφρασις τοῦ ἐξαγιασθέντος «κέντρου», τοῦ Ἐγώ, καὶ ὄχι ὡς μεμονωμένα προσόντα. Ἡ διαστροφὴ αὕτη τοῦ γνησίου πνεύματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκ τῆς πράξεως εἰς τὴν θεωρίαν καὶ ἐκ τοῦ «ὑπαρξιακοῦ» Ὁλοῦ εἰς τὴν τήρησιν ἐπὶ μέρους ἀρετῶν, ἔσχεν ὀλεθρίας συνεπειάς διὰ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὰς κοινωνίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπεβλήθη, διότι, ἐπὶ 2.000 χρόνια τώρα, ἀπέτυχε νὰ ἐκχριστιανίσῃ καὶ νὰ ἐξανθρωπίσῃ ταύτας. Οἱ Ἄνθρωποι ἔγιναν μὲν κατ' ὄνομα Χριστιανοί, παρέμειναν δὲ κατὰ περιεχόμενον «εἰδωλολάτραι». Οὐδεὶς πραγματώνει τὸ Ἄγαθόν καὶ οὐδεὶς ἀγωνίζεται κατὰ τοῦ Κακοῦ, πάντες δὲ συμμετέχουν — καὶ ἀτομικῶς — εἰς τὴν ἐπιτέλεισιν αὐτοῦ. Ἄτομα καὶ κοινωνίαι ζοῦν εἰς ἓνα ἐσωτερικὸν διχασμὸν, ἀρνούμενα νὰ ἀποδεχθῶν τὰς σκοτεινὰς καὶ ἀρνητικὰς πλευρὰς τῆς ζωῆς των καὶ νὰ ἀγωνισθοῦν πρὸς ὑπέρβασιν αὐτῶν. Τὸ σημεῖον τοῦτο συνιστᾷ βαθυτάτην αἰτίαν γενέσεως πλήθους Νευρώσεων καὶ Σχιζοφρενιῶν. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι κίνημα τοῦ Βάθους, — βλέπει πρὸς τὰ κάτω, πρὸς τὰς σκοτεινὰς καὶ ἀρνητικὰς δυνάμεις τοῦ Ἀνθρωπίνου, καὶ ἀγωνίζεται πρὸς ὑπέρβασιν αὐτῶν, διὸ καὶ μεγίστη ἀρετὴ τοῦ Χριστιανοῦ-Ἀγίου εἶναι ἡ συνειδήσις τῆς ἑαυτοῦ *ἀμαρτωλότητος*, δηλ. τοῦ σκοτεινοῦ ἑαυτοῦ του, ἥτις καὶ ὑπεμφαίνει τὸν βαθμὸν προόδου τοῦ Ἀτόμου εἰς τὴν τελειότητα. «Προκόπτοντες οἱ Ἄγιοι εἰς ταπεινώσιν ἔρχονται... Ὅσον ἐγγίξει τις τῷ Θεῷ, τοσοῦτον βλέπει ἑαυτὸν Ἀμαρτωλόν»¹²².

Πρὸς τὸ γνήσιον Εὐαγγελικὸν πνεῦμα ἔρχεται συνεπίκουρος καὶ ἡ *Ψυχολογία τοῦ Βάθους*, ἥτις στρέφει τὸ ἐνδιαφέρον της πρὸς τὸν ὅλον Ἄνθρωπον καὶ ἐμπερικλείει τὰς «*σκιῶδεις*» ὄψεις τῆς ζωῆς του. «Εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ὀσμώδους προσωπικότητος» ἀποσκοπεῖ, κατ' ἐξοχίαν, ἡ ἠθικὴ προβληματικὴ τοῦ ἔργου τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους»¹²³. «Ἡ εἰσβολὴ τῆς σκοτεινῆς ὄψεως ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν θεμελιώδη ψυχικὴν μετάθεσιν τοῦ βάρους πρὸς τὰ κάτω, πρὸς τὴν Γῆν, τοῦθ' ὅπερ ὁ χριστιανικὸς-δυτικὸς κόσμος μέχρι τοῦδε οὔτε ἐγνώριζεν οὔτε καὶ ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἄπαισιου Ἀνθρώπου, τοῦ δυστυχισμένου, κακοῦ, πρωτογόνου, προσέλαβε τόσην μεγάλην ἔκτασιν εἰς τὸν πολιτισμὸν τοῦ καιροῦ μας, ὥστε οὔτε μπορεῖ νὰ

122. Ἀββᾶ Δωροθέου, *Περὶ Ταπεινοφροσύνης*(34) *Περὶ οἰκοδομῆς καὶ ἀρμο-
λογίας τῶν τῆς Ψυχῆς Ἀρετῶν* (151), ἐν: Ἔργα Ἀσκητικά (1991), 122.330.

123. Erich Neumann, *Tiefenpsychologie und neue Ethik* (Fischer: 1993), 71. Αἱ περαιοτέρω σελίδες ἐκ τοῦ ἔργου τούτου παρατίθενται εἰς τὸ κείμενον.

γίνει ἀντιληπτὸν» (76-77). «Ἡθικὴν γνησιότητα, εἰς τὸ πνεῦμα τῆς νέας Ἡθικῆς, ἔχει μόνον τὸ Ἄτομον ἐκεῖνον, ποῦ ἀναλαμβάνει τὸ πρόβλημα τῆς σκιᾶς του, δηλ. καθιστᾶ συνειδητὴν τὴν δικήν του ἀρνητικὴν ὄψιν» (88). «Ἡ νέα Ἡθικὴ βασιίζεται ἐπὶ τῆς συνειδητοποιήσεως τῶν θετικῶν καὶ τῶν ἀρνητικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης δομῆς καὶ τῆς συνειδητῆς ἐπισυνάψεως αὐτῶν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἄτόμου καὶ τῆς κοινωνίας» (92). Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἡ γνησίᾳ Ὁρθόδοξος παράδοσις, ποῦ τὸ ἀκολουθεῖ, ρίπτουν τὸ βάρος ἀκριβῶς εἰς τὴν «σκοτεινὴν» ταύτην πλευρὰν τοῦ Ἀνθρώπου, καὶ τὸν καλοῦν νὰ ἔλθει εἰς συναίσθησιν τῆς «ἀμαρτωλότητος» του, δηλ. τῶν ἀρνητικῶν του ροπῶν καὶ δυνάμεων, καὶ νὰ κάμει ὑπέρβασιν αὐτῶν πρὸς τὸ θετικόν¹²⁴. Ὁ Ε. Neumann γνωρίζει νὰ κάμνει τὴν σπουδαίαν ταύτην διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἠθικῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ μεταγενεστέρου Χριστιανισμοῦ. «Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, σὲ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πρωτοχριστιανικὴν τοῦ ἐκ Ναζαρεθ Ἰησοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ κάμει ὑπέρβασιν τοῦ διχασμοῦ, διότι εἶναι, βασιικῶς, δυαρχικὴ-γνωστικίζουσα, διχάζουσα τὸν Ἄνθρωπον εἰς ἄνω καὶ κάτω, εἰς μίαν δυαρχίαν ἐκ τούτου καὶ ἐξ ἐκεῖνου τοῦ κόσμου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ» (93). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν δυαρχικὴν ταύτην ἠθικὴν, «ἡ νέα Ἡθικὴ δὲν καταπιέζει καὶ δὲν ἀπωθεῖ τὰ ἀσυνείδητα περιεχόμενα, ἀλλὰ προσλαμβάνει ταῦτα καὶ ἐνσωματώνει εἰς τὸ συνειδὸς» (97). «Ὁ σκοπὸς τῆς ὀλικῆς Ἡθικῆς εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Ὄλου, τῆς Ὀλότητος τῆς προσωπικότητος» (100).

Ἡ Ψυχολογία τοῦ Βάθους δὲν ἀπορρίπτει, λοιπὸν, τὰ γνήσια χριστιανικὰ περιεχόμενα, ἀλλὰ τὸν ψευδο-χριστιανισμόν δὲν ἀπορρίπτει τὴν Θρησκείαν, ὅταν συμβάλλει εἰς τὸν ἐξανθρωπισμὸν τῶν Ἀτόμων, ἀλλὰ τὴν ψευδο-θρησκείαν, ποῦ φανατίζει καὶ ἐμπαίζει τὰ

124. Ἀπὸ ὀρισεμένης σκοπιᾶς θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθεῖ, ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς Ψυχολογίας «ἀνακάλυψις» τοῦ σκοτεινοῦ καὶ ἀρνητικοῦ βάθους τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῶν ὀλεθρίων ἐπιπτώσεων αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ὀλης προσωπικότητος αὐτοῦ — εἰς τὴν ἐκφορὰν τῶν ψυχοσθενειῶν — ἀποτελεῖ, κατ' οὐσίαν, μίαν ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν περὶ Ἀμαρτωλότητος χριστιανικὴν Ἀνθρωπολογία, ἣτις διατείνεται ὅτι, ὅσον ὁ Ἄνθρωπος ἐμβάθνυει εἰς τὰς Ἀμαρτίας του, — εἰς τὸ σκοτεινὸν καὶ ἀρνητικὸν «ὑπόγειον» στρώμα τῆς ὑπάρξεώς του —, τόσον ἔρχεται εἰς ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ καὶ εἰς τὴν τελειότητα, — τὸ δὲ Ἀμαρτωλὸν δὲν ἀποτελεῖ ἀπλοῦν παρὰπτωμα, ἀλλ' ἀλλοιώνει τὴν ὀλην προσωπικότητα τοῦ Ἀτόμου. Μία ἀπλὴ ἀναφορὰ εἰς τὸν ἀνυπέρβλητον ψυχογράφον τοῦ Ἀνθρωπίνου βάθους Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον: Ἡ Ἀμαρτία διαφθείρει ὅλον τὸν Ἀνθρωπον, ψυχὴν καὶ σῶμα, ... ἵνα μηκέτι βλέπῃ, ὡς θέλει ὁ Ἄνθρωπος, ἀλλ' ἵνα πονηρῶς ὀρᾷ καὶ πονηρῶς ἀκούῃ, καὶ πόδας ἔχῃ σπεύδοντας εἰς κακοποιᾶν καὶ χεῖρας ἐργαζομένας ἀνομίαν καὶ καρδίαν πονηρὰ διαλογιζομένην» (Ὁμιλ. Β': Περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σκότους, τούτ' ἐστὶ τῆς Ἀμαρτίας. ΒΕΠ 41: 153).

Ἄτομα μὲ ψευδο-ἐλπίδας καὶ ψευδο-τελειότητας, — ὅτι δηλ. ἔχουν δῆθεν «συγχωρηθεῖ» καὶ «σωθεῖ» κ.λπ.—, καὶ δὲν ἀφήνει αὐτὰ νὰ ἴδουν κατὰ πρόσωπον τὸν ἑαυτὸν των καὶ τὴν ἀθλιότητά των. Μία τοιαύτη Θρησκεία εἶναι ὄντως «Ἵπιον» καὶ Ναρκωτικόν, διότι καλλιερθεῖ μίαν ψευδο-συνείδησιν ἠθικῆς τελειότητος, παραθεωρεῖ τὰ ἀβυσσαλέα, σκοτεινὰ καὶ ἀσυνείδητα ρεύματα τῆς προσωπικότητος καὶ ἀποτρέπει τὴν ρεαλιστικὴν προσογείωσιν αὐτοῦ εἰς μίαν ζοφερὰν καὶ ἀνάληπτον κοινωνικὴν πραγματικότητα. Ἐδῶ ἀκριβῶς εὐδοκίμει ἡ ἀγυρτεία τῶν «Ἐξομολόγων», εἰς τὸ Μυστήριον τῆς Ἐξομολογήσεως καὶ εἰς τὸν πνευματικὸν χώρον τῆς Ἐκκλησίας, τῶν «Ἐξομολόγων» δηλ. ἐκείνων, πού αὐτοπροβάλλονται ὡς πνευματικαὶ βεντέτες, μὲ πλῆθος διακριτικῶν καὶ ἱαματικῶν χαρισμάτων καὶ «κύκλους» ὀπαδῶν, οἱ ὅποιοι λατρεύουν καὶ διαφημίζουν τούτους καὶ εὐρίσκουν εἰς αὐτούς — διὰ τῆς «ἀρετῆς» τῆς ὑπακοῆς — τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὴν σωτηρίαν των! Οἱ «Ἐξομολόγοι» αὐτοὶ εἶναι εἶδος θρησκευτικῶν ἀγυρτῶν καὶ ἀπατεῶνων καὶ συνιστοῦν —μαζὶ μὲ τοὺς Ὀργανωσιακοὺς— αἰρετικὰ γκροῦπ εἰς τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, δροῦν δὲ ἀνεξελέγκτως καὶ ἀντι-εκκλησιαστικῶς, δεχόμενοι καὶ «ἐξομολογοῦντες» τὰ μέλη των καὶ ἰδιωτικῶς, — εἰς τὰς οἰκίας καὶ εἰς ἄλλα «προσευχητάρια» των—, πρὸς πλεόν μυστικοπαθῆ προσέγγισιν καὶ περιχώρησιν!

Τὸ Μυστήριον τῆς Ἐξομολογήσεως ἀποτελεῖ Ἐκκλησιαστικὴν πράξιν καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει — ἐν προκειμένῳ — πρὸς τὰς ποικίλας ψυχαναλυτικὰς μεθόδους. Τοῦτο λαμβάνει χώραν δημοσίως, ἤτοι εἰς τὸν χώρον τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως καὶ ὄλαι αἱ λοιπαὶ τελεταί, καὶ οὐδέποτε εἰς ἰδιωτικούς χώρους, ἐκτὸς περιστάσεων ἀνάγκης: ἀσθενείας, γήρατος κ.λπ. Κατ' αὐτὸ δὲ ὁ Ἐξομολόγος δὲν προβάλλει, ὅπως ὁ Ψυχίατρος, ἀλλ' «ἀφανίζει» τὸ πρόσωπόν του, διὰ νὰ ἀναδυθεῖ ἐνώπιον τοῦ πιστοῦ ἡ μορφή τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μόνου δυναμένου νὰ θεραπεύσει καὶ νὰ σώσει. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ Ψυχοθεραπευτοῦ καὶ Ἐξομολόγου εἶναι ποιοτικὴ. Ὁ μὲν Ψυχοθεραπευτὴς θεραπεύει αὐτοδυνάμως καὶ μὲ βάσιν τὰς γνώσεις του, ὁ δὲ Ἐξομολόγος ἐνεργεῖ ὡς ὄργανον τῆς Θεῆς Χάριτος, ἥτις ἀπαστραπτει εἰς τὸν δικόν του ἅγιον καὶ ὑποδειγματικὸν βίον. Οὗτος ἐνεργεῖ τὴν Ἐξομολόγησιν οὐχὶ ἐν ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ — χωρὶς καὶ νὰ ὑποτιμᾶται ἡ σημασία ταύτης—, ἀλλ' ἐν δυνάμει Πνεύματος Ἁγίου, ἥτις καὶ μόνη ζωοποιεῖ, θεραπεύει καὶ παρέχει πραγματικὴν ἐλπίδα εἰς τὸν πάσχοντα Ἄνθρωπον, κατὰ τὸ τοῦ Μακαρίου: «Οἱ σοφοὶ τοῦ κόσμου — Ἀριστοτέλης ἢ Πλάτων ἢ Ἰσοκράτης— φρόνιμοι ὄντες ἐν γνώσει, ὡσπερ πόλεις μεγάλαι ἐτύγχανον, ἀλλ' ἔρημοι ἦσαν ὑπὸ ἐχθρῶν διὰ

τὸ μὴ εἶναι Πνεῦμα Θεοῦ ἐν αὐτοῖς»¹²⁵. Μέγιστον κίνητρον τοῦ Ἐξομολόγου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πάσχοντα Ἀμαρτωλόν, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ψυχοθεραπευτήν, εἰς τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου ὑπεισέρονται ἢ καὶ πρυτανεύουν, συνήθως, καὶ ἄλλα, ἀτομικά, κίνητρα, ὅπως Οἰκονομικά, προσωπικῆς προβολῆς κ.λπ.¹²⁶. Εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἀγίας Ὁρθοδοξίας οὐδέποτε ἔλειψαν αἱ πνευματοφόροι καὶ καθηγιασμένα μορφαὶ τῶν Ἀββάδων καὶ τῶν Γερόντων, τῶν γνησίων τούτων φορέων τῆς θεραπευτικῆς δυνάμεως Ἰησοῦ Χριστοῦ (πρβλ. Λουκ. 10).

(Συνεχίζεται)

125. Μακκαρίου Αἰγυπτίου, Ὁμιλ. ΜΒ'. ΒΕΠ 41, 326.

126. Ὁ G. Condrau ὑποστηρίζει, μὲ ἀναφορὰν εἰς τὸν Meerwein, ὅτι «ὁ διακονισμὸς τῶν Οἰκονομικῶν σχέσεων μεταξὺ Ἰατροῦ καὶ Ἀσθενοῦς ἔδωκεν ἀφορμὴν πρὸς σπουδαίας διαγνωστικὰς διαπιστώσεις. Ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν Ψυχοθεραπευτῶν διατείνεται, ὅτι "εἰς βάθος ψυχολογικαὶ θεραπείαι οὐδεμίαν πρόοδον συνεπιφέρουν, ἐὰν ὁ Ἀσθενὴς δὲν συμβάλλει μὲ μίαν τσουχτερῆν Οἰκονομικὴν θυσίαν γιὰ τὴν θεραπείαν του"... καὶ ὅτι ἡ προσωπικὴ μας ἐμπειρία μὲ τοὺς Ἀσθενεῖς ἀποδεικνύει, ὅτι "κακοπληρωταὶ" εἶναι καὶ στὴν θεραπείαν διστακτικοὶ καὶ κουραστικοὶ καὶ παρουσιάζουν μικροτέραν καλὴν πρόοδον ἔναντι ἐκείνων, ποὺ μὲ διαρκεῖς ἐπιβαρύνσεις προσφέρουν αἰσθητῶς ὑψηλὰς Οἰκονομικὰς θυσίας» (*Einführung in die Psychotherapie*, 34). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ Ψυχοθεραπεία ἀνεκαλύφθη μόνον διὰ τοὺς εὐπόρους, οἱ δὲ ἄποροι Ἀσθενεῖς οὐδεμίαν ἐλπίδα θεραπείας ἔχουν ὑπὸ τῶν Ψυχοθεραπευτῶν, λόγω ἐλλείψεως χρημάτων. Τοῦ σημείου τούτου ἐπιλαμβάνεται ἰδιαίτερος ὁ Wilhelm Reich, ὅσας, λόγω εὐαισθησίας του διὰ τὰς ὀδυνεῖς ἐπιπτώσεις τοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ (σοσιαλιστικοῦ) ἐπὶ τῶν ψυχασθενειῶν, κάμνει λόγον περὶ «φεουδαρχικῆς νοοτροπίας τῆς Ψυχοθεραπείας», ἥτις διὰ μὲν τοὺς «εὐπόρους» ἀποβαίνει εὐεργετικὴ, ἐνῶ διὰ «τοὺς ἀπόρους κοινωνικῶς αἱ ψυχασθένειαι προσλαμβάνουν μίαν ἀλλόμοτον καὶ ἐπικίνδυνον ροπήν. Αἱ ἠθικαὶ ἀναστολαὶ καταρρέουν, λόγω τῆς Οἰκονομικῆς ἐνδεΐας, σὲ τέτοιον βαθμόν, ὥστε αἱ ἐγκληματικαὶ καὶ διάστροφοι ὠθήσεις ἐξωθοῦν πρὸς πραγμάτων». «Εἰς τὰ Ψυχιατρικὰ κέντρα οἱ Ἄποροι ψυχασθενεῖς ἀποπέμπονται ἢ ἀποστέλλονται στὸ Τρελακομεῖον, τοῦ ὁποίου οἱ τρόφιμοι κατάγονται, σχεδὸν ἀποκλειστικῶς, ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Ἐργατῶν καὶ τῶν Ὑπαλλήλων» (*Die Entdeckung des Orgons. Die Funktion des Orgasmus* (1987), 64). Ἐάν, λοιπόν, ἐκ τῶν Ψυχασθενῶν μόνον οἱ Εὐποροὶ θεραπεύονται, μὲ τὸ νὰ πληρώνουν εἰς τοὺς Ψυχοθεραπευτὰς τῶν ὑπέρογων Χρηματικὰ ποσά, οἱ δὲ Ἄποροι, ὡς μὴ ἔχοντες, ἀδυνατοῦν νὰ θεραπευθοῦν, δὲν μεταβάλλεται, ἄραγε, ἡ Ψυχοθεραπεία εἰς ἓν ἐπάγγελμα ὁμοῦ βιοπορισμοῦ; Καὶ ἡ πολυδιαφημιζομένη Ἀγάπη τοῦ Θεραπευτοῦ πρὸς τὸν Ἀσθενῆ του, δὲν ἀποτελεῖ τότε ὑποκρισίαν καὶ μέσον ἀγρεύσεως μόνον πλουσιῶν Ἀσθενῶν; – Ἐδῶ σημειώνονται τὰ ὄρια τῆς Ψυχοθεραπείας καὶ ἐκφαίνεται ἡ ὑπεροχὴ τῆς Χριστιανικῆς Ἐξομολογήσεως, ἥτις θεμελιούται ἐπὶ τῆς Ἀγάπης τοῦ Πνευματικοῦ, ἥτις «οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς» (Α' Κορ. 13,5), πρὸς τὸν Ἀσθενῆ-Ἀμαρτωλόν, τοῦ ὁποίου οὗτος ἐπιζητεῖ, ἀνιδιοτελῶς καὶ δι' ὅλων τῶν εἰς τὴν διάθεσίν του πνευματικῶν τρόπων καὶ μέσων, τὴν θεραπείαν καὶ τὴν σωτηρίαν του.